1854

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

HET RIJK

DER

WEDERDOOPERS.

EENE BIJDRAGE TOT DE

GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE KERK.

NAAR HET HOOGDUITSCH.

VAN

Dr. KARL HASE.

August von
1800–1890

AMSTERDAM,
J. C. LOMAN Jr.
1854.

HET RIJK DER WEDERDOOPERS.

HET RIJK

DER

WEDERDOOPERS.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE KERK.

Naar het Hoogduitsch

VAN

Dr. KARL HASE,

HOOGLEERAAR TE JENA.

AMSTERDAM,

J. C. LOMAN Jr.

1854.

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

HET RIJK

DER

WEDERDOOPERS.

EENE BIJDRAGE TOT DE

GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE KERK.

NAAR HET HOOGD[illegible]

VAN

Dr. KARL HASE.

august von
1800-1890

AMSTERDAM,

J. C. LOMAN JR.

1854.

INHOUD.

HET RIJK DER WEDERDOOPERS.

I.

ANABAPTISME, PROTESTANTISME EN KATHOLICISME.

Het is mijne bedoeling in deze bladen eene sekte, die oppervlakkig den indruk maakt van eene partij van krankzinnigen, uit den tijd harer wording te beschouwen; daartoe wil ik eene verschijning, die in de verte een fantastisch vastenavondspel gelijkt, in haren tragischen ernst doen uitkomen en het wonderbare in de historische feiten ten minste als mogelijk doen begrijpen. De geschiedschrijver, die zich ernstig in eene gebeurtenis verdiept, zal daarin altijd eenigen grond van regtvaardiging en eene zedelijke zijde moeten erkennen. Zoo is ook de sekte en de gebeurtenis, waarvan ik nu zal spreken, hoe schijnbaar vreemd ook, vol sterk sprekende toepasselijkheid op hetgeen er in onze dagen voorvalt, behalve, dat in de 16de

eeuw, alles wat magtig wilde zijn naar de wereld, eene godsdienstige kleur moest dragen, niet als eene willekeurig aangenomen mom, maar naar het algemeen karakter dier eeuw.

De »nieuwe profeten," (*) die in 1521 uit *Zwickau* verdreven de hervorming in *Wittenberg*, op eene baan zochten te schuiven, waarop zij bij verderen voortgang onherroepelijk met de beschaving van haren tijd had moeten breken, — waren de eersten die de leer predikten: *de kinderdoop is van geene waarde, daarom moeten alleen volwassenen gedoopt worden!*

Het anabaptisme heeft in onderscheidene streken zijne beginners en hoofdleiders gehad, maar ook zonder dezen treft men onder alle volkeren van germaanschen stam, waar de hervorming hare banier verheft, wederdoopers aan, die zonder blijkbaren zamenhang onder elkander in zoo menigvuldige gedaante optreden, dat er wel niet aan een zelfstandig ontstaan mag worden gedacht; veeleer moet het anabaptisme, voortgesproten uit denzelfden bo-

---

(*) Zoo noemden zij zich zelven. Een drietal hunner — onder hen *Nic. Storch* en *Mark Stubner* — kwamen te Wittenberg en vonden gastvrijheid bij *Melanchthon* en andere professoren, bij wie hunne dweepachtige stellingen aanvankelijk wel eenigermate ingang vonden.

dem als de reformatie, beschouwd worden als de natuurlijke jongere zoon van een' tijd, die het protestantisme als eerstgeborene heeft voortgebragt; van daar de familiegelijkenis tusschen beiden, die hen gezamenlijk tegen het pausdom deed strijden, maar van daar ook de latere noodzakelijke vredebreuk. Luther heeft in dien zin op de wederdoopers de Johanneïsche uitspraak toegepast: »Zij zijn van ons uitgegaan, maar zij zijn niet van ons;" (*) zijn vriend Spalatin het spreekwoord: »waar God eene kerk heeft gebouwd, daar zet de duivel er eene kapel naast."

Tegenover de oppervlakkige uiterlijkheid van vrome en niet vrome werken, waarmede het pausdom de christenheid had beladen, had het protestantisme, diep indringend in 's menschen binnenste, uit de eerste bron des Christendoms het stoute woord geput: »het geloof alleen maakt zalig!" het geloof niet opvattend in den gewonen, overgeleverden zin als voor waar houden van alle door de kerk vastgestelde geloofsartikelen, maar als eene algeheele omkeering des harten, waardoor het, afstand doende van zich zelf en van al het vergankelijke, voortaan alleen in Christus wil rusten en

(*) I Joh. 2 vs. 19a.

leven. Naarmate nu dit begrip van het alleen zaligmakend geloof ernstiger en dieper werd opgevat, moest echter tevens het denkbeeld aan menigeen ongerijmder voorkomen, dat zulk begrip ook kon huizen in het gemoed des zuigelings, als hij ten doop werd gehouden. Toch hielden de hervormers nog om menige oorzaak aan den kinderdoop vast; in de eerste plaats was het de hooge oudheid van het gebruik, waarvan zij de godsdienstige beteekenis als onwillekeurig huldigden, dan waren zij ook in hunne theologische beschouwingswijze aan het katholijke standpunt in zoover getrouw gebleven, dat zij erkenden, dat ieder nakomeling van het eerste uit het paradijs verdreven menschenpaar met eene eindelooze schuld wordt geboren, die alleen door den doop kan worden weggenomen, en dat daarom ook hij, die een kind ongedoopt laat sterven, mede schuldig is aan zijne eeuwige rampzaligheid. Van daar die verschillende uitvlugten, die zij gebruikten, om den kinderdoop te redden, tegenover de opmerkingen der tegenpartij; zoo spraken zij van een geloof, dat den doopkinderen wordt toegerekend, of door den H. G. zonder hun medeweten in hen wordt gewerkt, of zelfs van een geloof, dat onder het opwassen wordt ingehaald. Die uitvlugten waren gemakkelijk te

wederleggen; het lag vóor de hand, dat zulk toegerekend, onbewust of later ingehaald geloof niet in staat is de groote omkeering in den mensch te werken, die de kerktaal: *wedergeboorte* noemt; en uit deze wederlegging is het anabaptisme voortgekomen.

De wederdoopers konden den protestanten toevoegen: »Uw zegepraal op het pausdom ligt in het magtwoord: dat ieder werk, als het niet uit 't geloof voortkomt, vruchteloos is, en iedere Kerkelijke plegtigheid, die niet het geloof omkleedt, een ijdel goochelspel; derhalve ontwijdt gij het sakrament, wanneer gij het aan kinderen bedient, die aan God en Christus nog niet *kunnen* gelooven; gij zijt gedwongen, òf uw wachtwoord van het alleen zaligmakend geloof op te geven, òf den kinderdoop."

Den kinderdoop noemden zij dan ook een zielenmoord, een molochsoffer, en zich er niet aan storende, of iemand reeds als kind was gedoopt, voltrokken zij aan iedereen, dien zij voor geloovig hielden, een' doop, die alleen aan andersdenkenden *herdoop* of *wederdoop* toescheen. Zij zelven waren aan zulke beschouwing geheel vreemd, gelijk blijkt uit het lied van de beide martelaressen van *Beckum:*

De tyrannen hebben haar gevraagd
Of zij weder gedoopt waren?
»Wij zijn slechts eenmaal gedoopt
En dat naar Christus leer,
Gelijk duidelijk staat geschreven
In Marcus' zestiend' deel,
Den *geloovige* moet men 't geven
Zoo leert ons Christus' woord." (*)

De *herdoop* was tegelijk de plegtige wijding, waardoor zich eene afgeslotene partij vormde; toch was dit slechts het uiterlijke, in de oogen vallende kenteeken van het anabaptisme; evenmin als vroeger de kelk bij de Hussiten, maakte die herdoop hier het wezen der zaak uit; dit lag veel dieper, zoodat de woordvoerder der profeten van *Zwickau* tot Melanchthon kon spreken: »Welnu, het komt immers niet op dit ééne artikel aan."

Het katholicisme had door een' arbeid van meer dan duizend jaren zijn leerstuk aangaande de kerk ontwikkeld, dat hoofdzakelijk berust op de overtuiging, dat de bepaalde, zigtbare kerk het Christendom steeds volkomen en uitsluitend heeft uitge-

(*) Men ergere zich niet aan den hoogstgebrekkigen vorm van dit lied. Door geheel ongeletterden opgesteld zijn de liederen der wederdoopers meer als dogmatische dan als poetische producten te beschouwen, gelijk men nader kan opmerken in de »*Munstersche Geschichten, Sagen und Legenden*" in 1826 te Munster uitgegeven. Hieruit zijn ook de enkele verzen geput, die verder in het werkje voorkomen.

drukt, zoodat de kerk in haar geheel of in haar hoogste bestuur beschouwd, door den goddelijken geest boven alle dwaling verheven is. Tegenover deze onfeilbare kerkmagt, bestaat de pligt des geloovigen in onbepaalde onderwerping aan hare voorschriften in gedachten en daden.

Het protestantisme daarentegen, beschouwde iedere bestaande kerk slechts als de altijd onvolkomene, benaderende verwerkelijking van het hooge ideaal des Christendoms, en verkondigde hiermede het evangelie der vrijheid, dat iederen geloovige zijn regt laat tegenover de kerk, en hem alleen aan Christus bindt en aan Zijn woord in de Heilige Schrift. Maar juist hier stuitte het protestantisme in zijne eerste ontwikkeling op eene onklaarheid: daar toch de Heilige Schrift geen afgesloten wetboek voor geloof en rede is, maar als een rijke tuin in langverloopen eeuwen onder de zorg van menigerlei hoveniers opgroeide, kan de geloovige uit dezen tuin Gods velerlei bloemen plukken, leliën en passiebloemen, maar ook vergiftige kruiden, vruchten van den boom der kennis zoowel als van den boom des levens. De onfeilbaarheid der goddelijke openbaring zelve, werd op die wijze beperkt door de onzekerheid van menschelijke uitlegging en toepassing. Wat het goed regt van den

geloovige tegenover de kerk aangaat, bleef het anabaptisme op het standpunt van het protestantisme, terwijl het daarentegen wat het katholicisme aan de kerk zelve alleen toeschreef op ieder' geloovige overdroeg, zoodat hij, onmiddelijk onderwezen door den Heiligen Geest, waarop de hervormers toch ook alles terug bragten, boven alle menschelijke feilen en daarmede boven alle beoordeeling naar menschelijke denkwetten verheven is. Het was de overdraging van het katholieke princiep op het protestantsche en daarbij de eenzijdige opdrijving en overdrijving van het laatste, waardoor ieder geloovige bekleed wordt met het hoogste privilegie der katholieke kerk, ieder Christen een stedehouder van CHRISTUS op aarde. De Zwickausche profeten, in het geloof, dat God zelf met hen sprak, verlangden, met verwerping van alle menschelijke wetenschap, dat niemand uit eene andere bron zijne kennis zou putten, dan uit de goedertierenheid Gods. »Want," zoo redeneerden zij, »ware 't, dat God de menschen met geschrift had willen onderwijzen, dan had Hij ons eenen bijbel uit den Hemel toegezonden." Naar de uitlegging van een profetisch en apostolisch beeld, dat in de laatste tijden God zijnen Geest wilde uitgieten over alle vleesch — »uwe dochters zullen profeteren,

uwe jongelingen gezigten zien en uwe oudsten droomen hebben" — was deze heerlijkheid aan het geheele nieuwe volk Gods beloofd — »alle volk van God geleerd" — en anabaptische preken beginnen dikwijls met deze of met dergelijke woorden: »ik prijs u Vader, Heer des Hemels en der aarde, dat gij zulks aan de wijzen en verstandigen hebt verborgen en hebt het den onmondigen geopenbaard."

Intusschen kon het niet anders — hoe algemeen door het anabaptisme de gave der profetie aan ieder geloovige ook werd toegekend — of, voorloopig althans, moesten er enkele hooger begaafden opstaan, die als dragers der goddelijke openbaring, als *profeten* optraden, en aan wie de geloovige menigte zich als onbepaald afhankelijk aansloot; zoo werd dan de Heilige Schrift alleen verstaanbaar voor den profeet, en zijne uitlegging alleen onfeilbaar. Groot, werd daardoor zeker voor den heerschzuchtige de verzoeking, om zulke openbaringen te verdichten, maar gemakkelijk ook kon er bij hem, die eenmaal op zulk een standpunt naar goddelijke openbaringen verlangend uitzag, een vast geloof daaraan ontstaan; dit ligt in de natuur van de godsdienstige opwinding, die, evenals het genie der kunstenaars, den mensch in geheimzinnige taal dingen toefluistert, waaraan hij nooit vroeger heeft gedacht; zulk geloof heeft

groote voorbeelden in de profeten des Ouden Verbonds, in de geestverrukking van Paulus en de openbaring van Johannes, en in de oude Christenkerk had immers eenmaal de partij schier de zege behaald, die, vertrouwende op het voortduren der profetie in de kerk, op hare telkens nieuwe openbaringen bouwde, als op eene eeuwige waarheid. (*)

Zoo draagt het anabaptisme aan den eenen kant een echt protestantsch karakter; maar in zoover het de persoonlijkheid in haar volle regt laat boven de geheele wereld, zelfs boven het geschrevene boek Gods, gaat het reeds verder dan het protestantisme in zijnen oorspronkelijken vorm en komt het nader tot de denkbeelden van den nieuweren tijd, terwijl het in het meest bekrompen gevoelsleven der middeleeuwen verzonk door zijne oppervlakkige, eenzijdige opvatting dier persoonlijkheid. Wat anders toch mag het heeten, wanneer wij die persoonlijkheid, zonder dat men zich bekommerde om hare eigene zedelijke en logische wetten, zien voorgesteld, alsof zij, gedreven door eenen Goddelijken geest van

(*) De schrijver doelt hier op de sekte der *Montanisten*, die in het midden der 2de eeuw in *Klein-Azie* opgekomen, niet alleen groote en spoedige uitbreiding vond onder de Christenen van dien tijd, maar zelfs den vermaarden kerkvader Tertullianes medesleepte, die hare zaak met zijne menigvuldige geschriften zeker magtigen steun gaf.

buiten, zich ook buiten de ruimte en den tijd gelijk de godheid kon bewegen, zonder het regt van andere persoonlijkheden te achten. De nieuwe profeet, met het geloof aan zich zelven, handelde niet als vrij man naar zijn weten en geweten, maar gehoorzaamde geheimzinnige magten boven zich, terwijl hij toch voortdurend gevaar liep de droomen zijner verbeelding of de ingevingen zijner hartstogten voor Goddelijke openbarigen te houden, en als met de onfeilbaarheid van een Goddelijk bevel bekleed, door te drijven. En in hoever ingevingen van fantazie en hartstogt dikwijls voor Goddelijke openbaring werden gehouden, blijkt uit de geschiedenis. Al naar de persoonlijkheid van den profeet, zag men hen nu waarlijk godsdienstige of ten minste verstandige daden verrigten, en dan weder tot het belagchelijke, schaamtelooze, gruwelijke afdalen.

Slechts een paar voorbeelden. Eene vrouw van die sekte heeft hare vrienden ter maaltijd genoodigd; de tafel is gedekt, maar de keuken ledig; de engel Gabriël heeft haar beloofd de geregten te zullen aandragen, gelijk de Heer vóór dezen het volk van Israël in de woestijn met manna heeft gevoed. Zij baden vurig, dat God hen in dit geval toch mogt verhooren, daar Hij hun toch nog iets veel grooters had beloofd, het eeuwige leven; zij wachtten

tot laat in den nacht op de hemelsche geregten, en moesten eindelijk hongerig naar huis keeren.

In *Amsterdam* gebood een wederdooper, gedrongen door eene openbaring van boven, dat mannen en vrouwen hunne kleederen zouden afleggen en in het vuur werpen, als een Gode welgevallig brandoffer, naar hetgeen geschreven is: de kinderen Gods moeten alles afleggen, wat van de aarde genomen is, en omdat de waarheid naakt en bloot moet zijn; zoo liepen zij in paradijskostuum door de straten en riepen »wee!" over de stad. (*).

Eene vrouw in *Bazel* ontving de belofte van den Heer, dat Hij haar vele jaren lang zonder spijs en drank in het leven zou bewaren, even als Mozes, Elias en Christus in de woestijn. Zij stierf op den tienden dag.

In *St. Gallen* in *Zwitserland* was een huisgezin twee nachten met gezigten en profetiën bezig geweest, tot eindelijk de eene broeder den anderen midden in de kamer liet nederknielen en hem voor de oogen der ouders het hoofd afsloeg; want dit had de Hemelsche Vader hem bevolen.

(*) Met hoe weinig zachtmoedigheid onze voorouderen die onwelvoegelijke dweeperij hebben gestraft, kan men lezen in *Brandt's Historie der reformatie*, I. pag. 111 en volgg. Aan galg en rad moest menigeen zijne *waarheidsliefde* bekoopen.

Zoo bestond het anabaptisme dan uit deze beide kenmerkende stellingen: verwerping van den kinderdoop en vertrouwen op een voortduren der profetie, waarom de eerste wederdoopers ook wel *spirituales* of vergeestelijkers werden geheeten, en Luther hen spottend *hemelsche profeten* noemde. Natuurlijk was er intusschen ook met inachtneming van dezen vorm een zeer onderscheiden inhoud mogelijk, al naar de ingevingen en invallen der toongevende profeten; en van kundige tijdgenooten worden dan ook talrijke partijen onderscheiden, die zich onderling verloochenden en vervloekten. Toch bleef het anabaptisme, door den gemeenschappelijken grondslag van al zijne partijen en door de bepaalde rigting der eeuw, een gemeenschappelijk karakter behouden. Het was het radicalisme der hervorming, welke den wederdoopers »te kort, niet geestrijk, niet hoog" genoeg toescheen; daarom wilden zij voltooijen in het godsdienstig, en min of meer bewust ook in het politiek leven der duitsche natiën, wat naar hun inzigt de hervormers te halver wege hadden laten steken; zoo kwam men gereedelijk tot een uiterste, en zien wij hierin het protestantisme in razernij ontaard en buiten zich zelf. Van daar het volstrekt breken met de historische overlevering, het verloochenen van alle vroeger christendom, het met heidenen gelijk-

stellen van allen, die gedoopt waren, voor zij de jaren des onderscheids hadden bereikt. De weder-doopers wilden eene heilige gemeente zijn, van enkel wedergeborenen en uitverkorenen Gods, door de verzegeling des doops afgescheiden van de profane wereld, zoodat zelfs de echt met een onherdoopt echtgenoot werd verbroken. Zij verwierpen den afzonderlijken, geestelijken stand, want de Geest Gods, zeiden zij, maakt geestelijk en spreekt door wien Hij wil; dat een prediker bezoldiging of tienden nam, hielden zij voor onchristelijk, en rondtrekkende wederdoopers ontzagen zich dan ook niet in de eerste plaats te ijveren tegen de aangestelde leeraaren. Zij rekenden op de op handen zijnde wederkomst van den Christus in zigtbare heerlijkheid, tot omverwerping van den toenmaligen toestand der wereld, en in hunne boetpredikatiën lieten zij de gunstige gelegenheid dan ook niet voorbijgaan, om de gemoederen hunner hoorders te schokken, maar wezen telkens dreigend op dien naderenden dag des Heeren en de uitroeijing van alle goddeloozen, die bekrompenen dan ook wel als een persoonlijk en plaatselijk strafgerigt verklaarden. Zoo liepen in *Zurich* wederdoopers door de straten, die, met zakken aangedaan en met touwen en wilgentakken omgord, met luider stem der stad een' spoedigen ondergang voor

spelden: »Wee u *Zurich*, wee en nogmaals wee!" —
Van de *kerkleer*, eenmaal door de kerkvaders vastgesteld, hielden zich de wederdoopers schier aan dezelfde stellingen, als de hervormers, behalve, dat er de neiging bij kwam, alles op den Hemelschen Vader en den Geest terug te brengen: »de Vader heeft geboden, — de H. Geest spreekt!" — terwijl Christus op den achtergrond trad, wiens rijk zij eerst als toekomend verwachtten. Ook kwamen zij hierin meer met Zwingli overeen, dat zij bij »het aanrigten der tafel Gods," de gedachtenis aan het bitter lijden des Heeren wilden gevierd hebben, maar niets wilden weten van »het ligchaam Gods getooverd in een stukje brood." Luther merkte die overeenkomst met de Zwitsers, de »dwarlgeesten" gelijk hij hen noemt, dan ook wel op, dat beide in het Avondmaal niets meer dan brood en wijn, in den doop enkel water wilden zien; daar toch de wederdoopers met den kinderdoop ook de verborgenheid eener wonderdadige werking Gods als ongerijmd verwierpen, en zoo met de Zwinglianen alleen wilden gelet hebben op den zedelijk-godsdienstigen indruk der heilige handeling. Over het algemeen mag men opmerken, dat zij, bij al hun zucht tot het bovennatuurlijke, in hunne geloofsleer juist meer tot het natuurlijke, het koel verstandige

geneigd schenen; zoo behoort het tot de beschuldigingen, die het protestantisme van dien tijd tegen de wederdoopers inbragt, dat zij den mensch als een vrijgeboren wezen voorstelden, en met de behoefte aan den kinderdoop de aangeboren erfzonde loochenden. In navolging van een groot kerkleeraar der oudheid (*) vatteden zij de verwachte herstelling van alle dingen zoo stout op, dat ook de boozen en duivelen als verloren zonen zouden worden bekeerd en ingaan in het rijk der zaligheid. Sommigen gingen zelfs zoover, dat zij tegen den troon van den drieëenigen God en het kruis van een' plaatsvervangend' verlosser hunne stem begonnen te verheffen; zij wilden in Christus den volmaakten leeraar der waarheid en het eeuwige voorbeeld hebben, niet »een afgod."

Om het christendom der eerste eeuwen weder in te voeren, gelijk het anabaptisme dit wilde, moesten ook de *zeden* streng en krachtig zijn als onder de oude christenen; verachting der wereld met haar lief en leed, zelfs met al hare beschaving werd dringend geëischt. Bij den doop moest de duivel, de wereld en het vleesch afgezworen en de gelofte afgelegd worden, om voortaan al-

(*) De kerkvader Origenes, die in het midden der 3de eeuw deze leerstelling als leeraar te *Antiochie* verkondigde.

teen den wil van Christus te volgen. Iedere opzettelijke zonde bij een' wedergeborene, moest onherroepelijk met verbanning uit de gemeente en de ongenade des Heeren gestraft worden. Juist hierdoor echter werd deze ketterij zoo gevaarlijk, omdat hare meeste aanhangers zich op hunnen heiligen wandel konden beroepen. En in hoeverre zij dit vermogten, kan men nagaan, wanneer men de afzonderlijke partijen onder de wederdoopers gadeslaat. Zoo komen voor in de eerste plaats: de *afgescheidene*, *geestelijke doopers*, die met hunne strenge regels omtrent eten, drinken, slaap en kleeding als gestorven menschen wilden voortleven; zij waren verheugd als zij onregt en verdrukking leden en hielden het aardsche leven voor een last; en als zij iemand vrolijk zagen, riepen zij hem toe: »wee u, gij die lacht, want spoedig zult gij weenen en weeklagen!"

Alles aan God overlatende, *biddende doopers* waren er, die bijna niets deden dan bidden en daardoor alle kwaad meenden te kunnen weerstaan. Verder *verbijsterde* of *stuiptrekkende* broeders, die altijd naar hemelsche gezigten uitzagen, en als de geest over hen kwam met verwrongen ledematen aan het gansche ligchaam sidderden, en in akelige waarheid het sterven nabootsten, tot zij als dood ter aarde zonken. Wat zij dan, nadat zij weder

bijgekomen waren, van die genoten openbaringen wisten te vertellen was gewoonlijk hoogst eenvoudig, b. v. dat de kinderdoop door den duivel was uitgedacht, of, dat allen, die den waren doop tegenwerken, door God verworpen zijn, of, dat zij Zwingli in de hel hadden gezien; dikwijls konden zij de verborgenheden, die hun in den droom waren geopenbaard, niet eens uitspreken.

Intusschen kwam er al vroeg bij het ineensmelten van die uitersten eene partij te voorschijn, de *vrije broeders* geheeten, welke het er voor hielden, dat de wedergeborene niet meer kan zondigen, dat hij vrij is van alle wettelijk gezag door Christus, die hem heeft vrijgemaakt, dat, wanneer de geest het gemoed vervult, alles wat het vleesch doet onverschillig en alle uiterlijk teeken, ook de bekentenis des geloofs, overtollig is, omdat God er toch niet grooter door wordt, of de mensch zich al om het geloof aan pijn en doodsnood prijs geeft.

Volgens hetgeen van de gemeenschap van goederen der eerste Christenen wordt gemeld, wilden zij ook gemeenschap van vrouwen, of verleidden haar tot schaamtelooze ontucht door listig misbruiken van bijbelplaatsen; zoo verklaarden zij het woord Gods: »Geef hem, die u vraagt," in den zin des duivels: »Geef u over aan hem, die u begeert!" terwijl zij

loor de uitspraak »dat men om Christus wil *smaad-eid* moet lijden" de meest onteerende zonden willen regtvaardigen. Van deze partij gingen al die ruwelen uit, die van de wederdoopers worden vereld, en die nimmer kunnen uitblijven waar zich de innelijke lust in het kleed der vroomheid hult. Maar deze »*vrijen*," die ten laatste zelfs den doop oor onverschillig hielden, werden als *ruwe* en *woeste* roeders door de meeste wederdoopers verafschuwd. Deze toch, vasthoudend aan de letter der schrift n het voorbeeld der eerste christengemeente, hielen het afleggen van den eed en het voeren van rocessen, de krijgsdienst en allen gewelddadigen egenstand, tot zelfs de waarneming van openbare mbtsbetrekkingen, voor den Christen onwaardig; aarbij weigerden zij het verschil van stand te erennen, en namen dan ook de aangenomen vormen an beleefdheid niet in acht, spraken iedereen toe net »*du*," en hielden de akademische titels als loctor en magister voor onchristelijk; onder elkanler noemden zij zich broeders en zusters, en prediken gemeenschap van goederen onder de geloovigen, niet als de communisten uit geldzucht of nijd, maar uit geringschatting van die goederen en uit liefde, vaardoor zij niets alleen voor zich wilden hebben. Sommigen van hen, de *Apostolische doopers*, gin-

gen zoover, dat zij huis en hof, vrouw en kind verlieten, zonder geld en zonder buidel; zonder schoeisel en zonder staf trokken zij dan rond, wieschen de voeten der heiligen, predikten van de daken of gaven zich met kinderspeelgoed af, om te worden als de kinderen.

Met zulke bekrompene, zinnelijke denkwijs was eene gewelddadige bereiking van het ideale — zoo verwijderd van alle werkelijkheid — moeijelijk te rijmen. Aan de stille magt des H. Geestes liet men dan ook maar de beginselen der verwerkelijking en van over, de plotselinge voleinding aan de vurig gehoopte wederkomst des Verlossers. Toch kon ook het anabaptisme niet vreemd blijven aan de werking van dien sterk bewogen tijd; uit zware banden, te meer drukkend, omdat zij den geest gevangen hielden, had het duitsche volk zich plotseling losgemaakt; door den wederstand van de magtigen des rijks, zich kantende tegen de vervulling van hetgeen godsdienstige behoefte was geworden, was de geest van vrijheid bij het volk krachtig gewekt; eene onberekenbare volkskracht ontwikkelde zich en — wat niet gezien was sedert de dagen der Hohenstaufen — een grootsch nationaal gevoel verhief zich met al die verschijnselen, welke zulke beweging verzelt. Ook het anabaptisme werd

nedegesleept in dien maalstroom van politiek en
eligieus leven, waarin het zijne stoute gedachten
neebragt: algemeene gemeenschap van goederen
n afschaffing van alle menschelijke overheid. Het
erlaten van vrouw en kind, al waren zij in hul-
eloozen staat, het sluiten van een' nieuwen gees-
elijken echt, het rondtrekken met geestelijke zus-
ers, zonder den gewonen arbeid, zonder middel
an bestaan, maar afgaande op de gastvrijheid der
eloovigen — dit alles werd voor sommigen al ligt
le voorbereiding op stoute ondernemingszucht en
woeste bandeloosheid: ook de strenge zedeleer, de
ombere stemming van het zuivere anabaptisme was
hiertoe gunstig, want — het zijn de woorden van
en oud schrijver — »al die doopers hebben toch
nooit een visioen van God ontvangen van genadige
of vriendelijke beteekenis, maar hunne gezigten zijn
vol van angst, nood, bliksem, donder, plagen,
zwaard, van gruwel, dood en hel. Daarom is de
geest der wederdoopers nijdig, toornig, zwaarmoe-
dig, woest en oorlogzuchtig, een geest veeleer lei-
dende tot wanhoop en vernietiging, dan tot vrome
stichting en onderwijzing." De verzoeking was sterk
om van een hartstogtelijk verlangen tot daden over
te gaan, en hiertoe moest ook hunne beschouwing
van Christus niet weinig aansporen; naar dit ge-

voelen toch, dat later in de gereformeerde ker
werd ontwikkeld, had de Heer, troonende in d
hoogte der hemelen, aan de geloovigen opgedrage
zijn werk op aarde te voleindigen. Reeds de pro-
feten van *Zwickau* verkondigden een toekômen
Godsrijk, waarin de vromen, *na bloedige reiniging*,
alleen zouden heerschen en de goederen der aarde i
gemeenschappelijk gebruik zouden bezitten. Hun
geheime leer had waarschijnlijk de geschiedschrijve
der hervorming, Sleidanus, op het oog, als hij va
eene geheime sekte in het jaar 1521 spreekt, welk
voorgaf, van God in een gesprek het bevel te heb-
ben ontvangen, om alle goddeloozen — met ander
woorden allen, die niet van *hunne* partij waren —
dood te slaan en eene nieuwe wereld te grondvesten,
waarin alleen vromen en onschuldigen zouden leven.
Het Evangelie wilden zij ernstig opgevat hebben,
omdat de wereld ten einde spoedde, en eenen chris-
telijken staat, naar de wetten Gods ingerigt, en
alleen bestaande uit ware christenen. — De wraak-
geesten der Taboriten (*) waren verrezen uit hunne
graven! —

(*) De buitensporigsten en meest gevreesden van de sekte der Hussiten, die in het midden der 15de eeuw *Bohemen* en de omliggende landen met hunne woeste horden platbranden en leêgmoorden en tegen wie de gansche heirmagt des duitschen rijks een' tijd lang niets vermogt.

II.

THOMAS MÜNZER EN DE BOERENKRIJG.

Thomas Münzer is de eerste vaandeldrager van dien religieusen en politieken revolutiegeest. Even als Luther, had hij zijnen geest gelaafd aan de bronnen der middeleeuwsche mijstiek, en hare vrome innigheid schittert als eene zilveren ader zelfs door zijne wildste volkschriften. Hij eischt, dat de mensch den gekruisten Christus aan zich zelven voorstellen, alle lusten verlof geven en de buitenwereld en zich zelven zou afsterven; zoo moest het licht der rede ondergaan in een' toestand van verlangen, twijfel en wanhoop aan zich zelven, zoo moest de pijn der hel geleden worden en de mensch als verzinken in eene van alle kanten stormende zee van ellende; dan eerst trekt God binnen in den reinen grond der ziel; en dit gelooft hij niet, omdat hij 't van andere menschen heeft gehoord; het is hem onverschillig, of de geheele wereld het aanneemt of verwerpt, hij ziet, hoe het uit den afgrond des harten ontspringt, dat God in eene liefderijke eenheid in zich bevat, zoodat de mensch daardoor ten God wordt.

»Wij vleeschelijke menschen," spreekt hij, »moeten Goden worden door Christus' menschwording,

en van Hem zelven onderwezen en vergood, in Hem geheel en al veranderd worden, opdat het aardsche leven zich ten hemel wende." Maar zijn Christus is de Christus des O. T., zooals Michel Angelo Hem ons afbeeldt, de regter der wereld, een *bittere* Christus, zoo als hij hem noemt, »aan den honigzoeten Christus zou de wereld zich dood-eten." Volgens hem eischt het Christendom, het ligchaam te kastijden en met vasten te pijnigen, in schamele kleeding te gaan, den baard niet af te scheren, weinig te spreken, zuur te zien.

Door tijdgenooten wordt hij als de grondlegger van het anabaptisme aangemerkt, maar, hoewel hij tot de profeten in *Zwickau* behoord had, ging hij nog niet zoover als de eigenlijke wederdoopers; hij loochende alleen, dat de kinderdoop van God is, en hield het voor goed, dat bij voorbeeld, tweemaal 's jaars, de aankomende kinderen met groote plegtigheid tot stichting des volks werden gedoopt, opdat zij daarvan voor hun geheele leven eene levendige herinnering mogten behouden en daardoor van de zonde afgeschrikt mogten worden; het bestaande misbruik — de kinderdoop — wilde hij in vrede en eensgezindheid afgeschaft hebben, en heeft daarom ook nimmer eigenhandig den herdoop bediend. Maar van geen' anderen God wil hij

ooren, dan van den God, die, even als met Abra-
am en Mozes, ook met hem in gezigten en droo-
ıen spreekt; hij waant Hem daartoe te kunnen
wingen, en beweert, dat men toornig op God mag
jn, tot Hij het doet. Geheel te huis in de H.
chrift, heeft hij altijd uitspraken bij de hand, zelfs
oor zijne bloedigste dreigingen, maar door de
tter des bijbels laat hij zich niet binden. »Bij-
l?" — roept hij uit, wanneer men een liefderijk
jbelwoord tegen hem aanvoert, — »*Babel! Babel!*
et baat niet, of iemand ook 100000 bijbels had
gezwolgen; de bijbel is een tweesnijdend zwaard,
n te vermoorden, niet om levend te maken."
el wil hij den Bijbel in de plaats van alle wetten
zet hebben, maar »een nieuwe Daniël moet hem
leggen en als Mozes vooruittrekken aan de spitse
s volks." Alle vroegere predikers des Evange-
is noemt hij schriftgeleerden, die den dooden
tter predikten.

»Zoo gij niet profeteert, is al uwe Theologie geen
nning waard. Arm van geest moet gij worden,
odat gij volstrekt geen geloof meer in u zelven
int bespeuren, niet dan eene hijgende begeerte
ar geloof; dan opent de geest Gods u de ver-
rgenheden der Schrift, de openbaring daalt ne-
r in eene blijde verbazing, want het regte woord

Gods is innerlijk, zoodat gij zonder hulp van een
middel uit den mond Gods de onderwijzing on
vangt, en de Geest getuigt, dat men alle boeke
des O. en N. T. moet laten varen, en de ope
baringen des harten moet volgen."

Zoo moest dat duister bewustzijn der nood
kelijkheid van een zelfstandig en hartelijk go
dienstig leven tot grenzelooze willekeur leiden,
daardoor strekken tot ondersteuning zijner twe
hoofdgedachte: *de ellende der lagere volksklasse.*
arme, gemeene man, sprak hij, is overladen
ondragelijke lasten; hij moet alles wat hij heeft
verdient aan de heeren geven om hunne nutteloo
pracht te voeden; niets rest hem dan harde arb
en ellende; gevild en afgebeuld door zijne tyr
nen, kan hij, vol zorgen voor zijn dagelijksch
derhoud, zelfs niet meer tot het geloof, *tot zij*
God komen! Van daar Munzers verbolgenheid
gen de grooten der wereld. »Merkt op! de gro
soep van allen woeker, van diefstal en roof z
onze vorsten en heeren; alle schepsel nemen
zich ten eigendom, de visschen in het water,
vogelen in de lucht, het gewas op de aarde
alles moet hun zijn! En dan laten zij nog het g
bod Gods verkondigen onder de armen en zegg
God heeft geboden, gij zult niet stelen! Als

n armen akkerman, handwerksman en al wat
eft gevild en afgestroopt hebben en hij ver-
ijpt zich aan het allergeringste, dan moet hij
ngen! Het is de schuld der heeren, dat de ge-
eene man hen haat. De oorzaak van het oproer
illen zij niet wegnemen, hoe kan het dan ooit goed
orden? — En nu ik zoo spreek, zullen zij ook
ij voor een oproermaker uitmaken!" Volgens hem
hoort aan de gansche gemeente, door haar godde-
k regt, de magt des zwaards, en vordert de Chris-
lijke liefde, dat zich niemand boven den andere
rheffe en dat alles vrij zij, wat God vrijgemaakt
eeft. »De tijd is gekomen, gaat hij voort, het
nkruid moet worden uitgeroeid tegen den dag des
ogstes!" In zijne droomen voelt hij zich geroepen
t rijk van Christus op te rigten, waarin de vro-
len moeten heerschen na de verdelging der godde-
bozen; hij schrikt niet voor de bloedige baan, die
ot dat doelwit leidt; de hamer der vernietiging,
iet zwaard Gideons is in zijne hand gegeven tegen
le tirannen; evenals Jozua op Gods bevel Kana-
ns bevolking met de scherpte des zwaards heeft
getroffen.

Geen geringe kracht oefende hij uit door zijne
woeste preken en volksgeschriften in een stijl, die
schier zoo magtig als die van Luther, daarbij veel

heviger was. Toen hij nog student te Halle was, had hij reeds een geheim verbond zoeken te grond-vesten tegen den aartsbisschop van *Mainz*, om de Christenheid te hervormen. Als prediker (Pfarrer) of zielzorger — gelijk hij zich noemt — te Allstedt, waar hij nog vóór Luther een geregelde duitsche godsdienst invoerde, riep hij de Saksische vorsten op, om het evangelie met het zwaard uit te breiden, naar het woord Gods tegen de afgodendienaars. »Verbreekt hunne altaren, verwoest hunne beelden en verbrandt ze, opdat ik niet met u ten gerigte kome." De reden, waarom de apostelen de afgods-beelden der heidenen niet hebben vernield, vindt hij hierin, dat Petrus een vreesachtig man was, die ook wel met de Joden huichelde. Het dunkt hem een magere troost: dat de kracht Gods het zou tot stand brengen, zonder toedoen van het zwaard. Hij rigtte een verbond op, waarvan het hoofdartikel luidde: »*Omnia simul communia;* d. i., dat alle goederen zullen gemeen zijn en aan een ieder naar zijne behoefte worden uitgedeeld. En ieder vorst, graaf of heer die dit niet wil opvolgen en dat in vollen ernst verklaart, dien zal men het hoofd afslaan of ophangen." Door de Keursaksi-sche regering op raad van Luther bedreigd, week hij in den herfst van het jaar 1524 uit *Allstedt*,

ndat — het zijn zijne eigene woorden — de raads-
eeren aldaar hunnen eed en pligt hooger achten
an het ernstige woord Gods. In het volgend
oorjaar werd hij door eene volkspartij te *Mühlhau-*
n als prediker aangenomen, en toen zich de raad
an deze rijksstad tegen de keuze verzette, werd hij
fgezet en op Münzer's raad een nieuwe eeuwige
aad aangesteld. De wederspannigen werden ver-
annen, de kloosters geplunderd en de gemeenschap
an goederen deed hare eerste, nog gematigde
chrede voorwaarts, daar de gemeene man, niet
eer willende werken, tot den welgestelden ging
n uit christelijk regt van hem eischte, waaraan hij
ehoefte had, terwijl vrees of bedreiging hem ver-
ekerde van de vervulling zijner begeerte. Midden
 deze beweging kwam de tijding van den opstand
er boeren in Zwaben. Münzer moest in dit op-
oer, dat hij kort te voren op eene reize tot in de
Alpen zelf had zien opkomen, het zwaard erken-
nen door God hem toegezonden, en *hij* is het dan
ook voornamelijk geweest, die de door nood en
hebzucht gedreven boeren een gevoel eigen maakte,
waardoor zij waanden hiertoe door eene goddelijke
beroeping gekomen te zijn.

De duitsche boeren van het begin der zestiende
eeuw waren er intusschen niet erger aan toe, dan

hunne vaderen en voorvaderen; maar bij het gevoel hunner ellende, waardoor reeds vroeger boeren-opstanden hadden plaats gegrepen, kwam door de hervorming het bewustzijn van geleden onregt; de blijde boodschap van de Christelijke vrijheid wilden zij juist daar vooral toegepast hebben, waar zij het pijnlijkst de knellende last der onvrijheid hadden gevoeld, terwijl Luther's onverschrokken taal tegen weerspannige vorsten en bisschoppen den tooverkri van vorstelijke majesteit had verbroken. In de 1 Artikelen hunner Christelijke vereeniging, het werk van een Evangelisch prediker in *Zwaben*, waarmede de meeste boerenhoopen instemden, werden hunne grieven opgegeven: »iedere gemeente zal de magt hebben haren leeraar zelf te kiezen, die haar het Evangelie zuiver zonder menschelijke toevoegselen zal moeten prediken; alleen de in de Heilige Schrift voorgeschreven groote tiende van 't koorn moet blijven worden betaald om den prediker, de armen en de openlijke godsdienst te kunnen onderhouden; »wij willen geene leenmannen zijn," leest men daar verder, »aangezien Christus allen met zijn kostbaar bloed verlost heeft, wij willen vrij zijn naar de Heilige Schrift; niet in vleeschelijken moedwil, maar der wettelijke overheid gaarn in alle betamelijke en christelijke zaken gehoorzaam zijnde; wij willen naar

onze behoefte deel hebben aan de opbrengst van 't hout, aan wildbraad, gevogelte en de visschen in vlietend water, want toen God den mensch schiep, gaf Hij hem de heerschappij over alle dieren, en bij wildschade te moeten zwijgen is tegen God en de naasten; wij willen aan diensten en belastingen voldoen, even als onze voorouders er aan hebben voldaan, voor zoo ver zij billijk zijn; het regt *(Todfall)* waardoor de Heer bij den dood des huisvaders het beste stuk aan weduwe en weezen mag ontnemen moet worden afgeschaft; gemeenteweiden en akkers, die met onregt in handen der heeren zijn gekomen moeten der gemeenten terug worden gegeven, maar liefst bij minnelijke schikking; eindelijk willen wij uit de Heilige Schrift het noodige onderrigt aannemen, voor zoo ver eenig artikel in strijd mogt worden bevonden met het woord Gods, met voorbehoud echter om onze verdere bezwaren te gelegener tijd in het midden te brengen."

Deze 12 artikelen werden in de dagen van angst door wereldlijke en geestelijke vorsten goedgekeurd met de belofte alles te zullen vrijlaten, wat de Almagtige God heeft vrijgemaakt in Christus Zijnen zoon. Maar de boeren zelven hielden zich er niet aan; reeds voerden sommige troepen grootere din-

gen in het schild, om alles wat sporen droeg te vermoorden, geen huis in geheel Duitschland te laten staan, dat grooter was dan een boerenhuis, geen heer te gehoorzamen dan alleen den keizer, die zelf deze onderscheiding evenzeer te danken had aan het nationale gevoel als aan een toevallig letterlijk opgevat bijbelwoord. (*) De storm brak los en de oproerlingen dronken zich zat aan monnikkenwijn en ridderbloed. Na de verovering van Weinsberg veroordeelden de boeren den gevangenen graaf Helfenstein om door hunne pieken gejaagd te worden; vergeefs smeekte de dochter van Keizer Maximiliaan (†) met haar kind op den arm om het leven van haren gemaal, terwijl een pijper, vroeger in 's graven dienst, eene vrolijk wijsje speelde bij zijnen doodelijken loop.

Toen de rookzuilen der in asch gelegde kloosters en burgten het naderen van den opstand door Franken verkondigden, bleef Münzer nog altijd onzeker, of het reeds tijd was om los te breken, terwijl in *Thüringen* de oude trouw nog niet genoegzaam ondermijnd was; maar de duistere magten die hij had

(*) De uitspraak des Heeren: geeft den *Keizer*, wat des Keizers is. V.

(†) De gravin van Helfenstein was de natuurlijke dochter van dien Keizer. V.

emaakt. Denkt gij dan, dat God de Heer zijn
nverstandig volk niet zou kunnen opwekken, om
e tirannen af te zetten in zijnen toorn? Hos. 13
n 8. Heeft niet de moeder des Heeren uit den
Ieiligen Geest gesproken van u en uws gelijken,
ls zij profeteerde Luc. I: »Hij stoot de magtigen
an den stoel en verhoogt de nederigen (die gij
eracht)? Hebt gij in uwe Luthersche grutten en
n uwe Wittenbergsche soepen dan niet gevonden,
lat Ezechiel geprofeteerd heeft, hoe God alle vo-
elen, die onder den Hemel vliegen, oproept om te
ten het vleesch der koningen; hoe het redelooze
ee zal zuipen het bloed der groote hansen, gelijk
eschreven staat in het 18e en 19e hoofdstuk der
eheime Openbaring? Denkt gij dan, dat God niet
neer om zijn volk geeft dan om u, tirannen! Gij
ilt onder den naam van Christus een heiden zijn
n u met Paulus er af maken! Maar men zal u
len pas afsnijden. Wilt gij erkennen naar Daniel
7., dat God de magt aan de gemeente heeft gege-
ven, en voor ons verschijnen, dan zullen wij u dat
oestaan en u als een' medebroeder behandelen.
Zoo niet, dan zullen wij ons weinig aan uwe kale,
amme fratsen storen en tegen u vechten als tegen
een' aartsvijand des Christendoms. Weet u hier-
naar te rigten! —" Aan graaf Ernst van Mansfeld

op het slot Heldringen schreef hij: »de sterke kracht en vaste vreeze Gods en de bestendige grond van zijnen regtvaardigen wil zij met u broeder Ernst. Ik, Thomas Münzer, pfarheer te *Allstedt*, vermaan u, dat gij om den wil des levenden Gods moogt aflaten van uwe tirannieke geweldenarij en niet langer de verbolgenheid Gods over u moogt tarten. Gij zijt begonnen de Christenen te martelen, gij hebt het christelijk geloof voor schelmerij uitgemaakt, gij hebt u durven voornemen de Christenen te verdelgen. Zie toe! gij ellendige, hulpelooze worm, wie heeft u tot een vorst gemaakt over een volk, dat God zich met zijn dierbaar bloed heeft verworven! Gij moet en zult bewijzen, of gij een Christen zijt; gij zult een goed en veilig geleide ontvangen, om u hierheen te begeven en uw geloof alhier te belijden; de geheele gemeente in dezen ring belooft het u; dan zult gij u ook te verantwoorden hebben over uwe openbare dwingelandij! Maar zoo gij mogt wegblijven en hetgeen ik u heb opgelegd niet volvoeren, dan zal ik rondschreeuwen voor de geheele wereld, dat alle broeders hun bloed gerust moeten wagen, alsof het tegen de Turken ging; dan zult gij vervolgd en verdelgd worden. Want iedereen zal veel ijveriger zijn om aan u aflaat te verdienen, dan vroeger als

opgeroepen, sleepten hem nu tegen wil en dank voort. Enkele rooversbenden van *Mühlhausen* uitgetogen onder voorgeven, dat God het goed der geestelijke en wereldlijke heeren aan zijn volk had geschonken, gelijk weleer het goed der Egyptenaren, hadden rijken buit naar huis gebragt. Münzer zond een' brief aan de bergwerkers in *Mansfeld:* »Lieve broeders hoe lang slaapt gij? Vangt aan en strijdt den strijd des Heeren, het is hoog tijd! Zet uwe broeders er allen toe aan, dat zij de goddelijke getuigenis niet in den wind slaan; anders moeten zij allen omkomen. Het geheele Duitsche, Fransche en Welsche land is opgestaan, de meester wil een spel hebben, de booswichten moeten er aan. Te Fulda zijn in de Paaschweek 4 kapittelkerken verwoest, de boeren in Hegau en het Schwarzwald zijn driehonderdduizend man sterk en nog wordt de hoop dagelijks grooter. Ik ben alleen maar bang, dat die dwazen een valsch verdrag zullen sluiten, dat zij het gevaar nog niet inzien. Als gij slechts met u drieën zijt, die op God vertrouwende alleen Zijnen naam en Zijne eer zoeken, zult gij voor geen honderdduizenden behoeven te vreezen. De booswichten zijn bang als honden, hebt geen erbarmen of Ezau u ook goede woorden toespreekt. I Moz. 33. Hoort niet naar het ge-

jammer der goddeloozen, zij zullen u zoo vriendelijk smeeken, grienen als de kinderen, laat het u niet vermurwen, gelijk God door Mozes bevolen heeft, 5 Moz. 7. En ons heeft hij ook hetzelfde geopenbaard. Laat uw zwaard niet koud worden van bloed, beukt pinkebank op het aanbeeld *Nimrod*, rigt hunnen toren te gronde; zoolang zij leven, kunt gij *onmogelijk* vrij worden van menschenvrees. Men kan niet met u over God spreken, zoolang zij over u regeren. Er op los! voort! voort! zoolang het dag is, God gaat u voor, volgt! de strijd is niet de uwe maar des Heeren!" Onderteekend: »Thomas Münzer, een knecht Gods tegen de goddeloozen."

Toch waren het slechts 300 gewapenden, die met Münzer uit *Mühlhausen* trokken en bij *Frankenhausen* op een troep boeren stieten, welke met den graaf Albrecht van Mansfeld in onderhandeling stond. De graaf had met de apostolische uitspraak tot gehoorzaamheid vermaand jegens alle overheid, als door God ingesteld. Münzer zond een open brief aan »Broeder Albrecht van Mansfeld ter bekeering," waarin men las: »Dat gij den brief van Paulus dus misbruikt jammert mij: gij wilt de booze overheid op alle wijze bevestigen, gelijk de paus Petrus en Paulus tot stokbewaarders heeft

telingen naar *Frankenhausen* medegesleept, kroop in een bed, en toonde op pijnbank en schavot geenzins den heldenmoed der oude martelaren; toch heeft hij op zijn' laatsten gang de vorsten vermaand, voortaan zachter met de arme menschen te handelen, zoo zij niet wederom in zoo groot gevaar wilden komen. Ook schreef hij aan de stad *Mühlhausen* eenen afscheidsbrief, opdat zij van het oproer mogt afzien en niet verder onschuldig bloed op het spel zetten; verder verklaart hij in dat stuk dat, nu het God behaagd had, hem — tot vergelding van eenige misbruiken, waaromtrent hij door het volk verkeerd was verstaan en omdat iedereen meer zijn eigen voordeel dan de heiliging der Christenheid had gezocht — van hier te roepen, hij hartelijk met die schikking tevreden was. Op de regtplaats in de legerplaats voor *Mühlhausen* stonden hem twee edele, duitsche vorsten ter zijde, die als het ware de beide uiteenloopende deelen der westersche kerk vertegenwoordigden. De hertog Georg van Saksen zeide tot Münzer: »Moge het u leed doen, dat gij uwe orden hebt verlaten en de monnikspij hebt uitgetrokken en een vrouw hebt genomen." De landgraaf Philip van Hessen zeide: »Münzer, heb daarover geen berouw, maar wel, dat gij de

menschen tot oproerigheid hebt aangezet; doch blijf op God vertrouwen, Hij is genadig en barmhartig, Hij heeft Zijnen Zoon voor u in den dood gegeven."

Ten laatste moesten de boeren met hunne ongeregelde hoopen voor de geregelde krijgskunst der rijksoverheden bukken. Bij de maatregelen die men later nam uit wraak of uit begeerte naar rust, werden in katholijke landen ook Evangelische predikers ter dood gebragt, en in *Mühlhausen* werd de Roomsche mis weder hersteld; maar op de wederdoopers drukte sedert dien tijd zoowel om hunne persoonlijke deelname als om hunne grondstellingen het brandmerk des oproers.

Zwingli was in de eerste jaren der hervorming van meening geweest, dat het beter was de kinderen eerst te doopen, als zij tot jaren van *onderscheid* zijn gekomen en Luther had de Waldensen ook aangeraden, wanneer zij overtuigd waren, dat de kinderen het geloof niet hadden, om hen liever niet te doopen. Toen de Zwickausche profeten zich in Wittenberg over hunne gesprekken met God beroemden, de kerkbeelden verbrijzelden en caeremonien met dreigend geweld afschaften, die tot dien tijd nog geduld waren, werd Luthers naaste

de paus hem had beloofd. God heeft u verstokt als den koning Pharao en als de koningen, welke God wilde verdelgen. Gij zijt door Gods krachtige magt aan het verderf overgeleverd. Zoo gij u niet verootmoedigt voor de kleinen, dan zal u eene eeuwige schande voor de geheele Christenheid op den nek vallen, gij zult des duivels martelaar worden. Weet nog, dat wij hiertoe uitdrukkelijk bevel hebben ontvangen; ik zeg u, de eeuwig levende God heeft geboden u van den stoel te stooten, want gij brengt der Christenheid geenerlei nut aan, gij zijt eene scherpe geeselroede voor de vrienden Gods. God heeft van u en uws gelijken gezegd: Uw nest zal uitgerukt en verpletterd worden. Wij verlangen uw antwoord nog heden, of zullen u in den naam van den God der heirscharen op het lijf vallen; weet u daarnaar te rigten. Wij zullen zonder dralen doen, wat God ons heeft bevolen; doe ook gij uw best. Ik nader haastelijk! (*) Gegeven te *Frankenhausen* op Vrijdag na Jubilate. Anno 1525. Thomas Münzer met het zwaard Gideons."

Eenige dagen later trok het vereenigde kleine

(*) *Ich fahre daher!* Deze en soortgelijke uitdrukkingen treft men veelvuldig aan in de geschriften der dweepzieke sekten van dien tijd en behooren tot hetgeen een geschiedschrijver van den boerenkrijg hun "*massiven profetenstijl*" noemt. V.

leger der katholijke en evangelische vorsten tegen de boeren op, die zich in afwachting van grooteren toevoer op eene verhevenheid voor *Frankenhausen* achter eene borstwering van wagens verschanst hadden, en weinig meer dan 8000, slecht toegeruste manschappen tellende er reeds aan dachten door uitlevering der aanvoerders de genade, door de vorsten op die voorwaarde toegezegd, te koopen. Münzer was geen krijgsoverste en had zich daarvoor dan ook niet uitgegeven, maar als profeet wees hij de wankelmoedigen op Gods gebod en zijne wonderdadige hulp met alle mogelijke voorbeelden daarvan in het O. T. Ook beloofde hij, alle kogels, welke de vijanden zouden afschieten, in zijne mouwen te zullen opvangen; intusschen bedoelde hij hiermede wel niet anders dan een stout, populair beeld van het geloof in de hulpe Gods, dat bergen verzet. Maar toen zich onder zijne rede een regenboog aan den hemel vertoonde, waarvan de boeren het teeken op hunne banier droegen, vatte hij dit op als eene bevestiging des hemels van zijn woord. Rondom bloeiden de vruchtboomen, de boeren zongen bij den storm op hunne verschansing: »Nu bidden we u, o Heil'ge Geest!" en werden schier weêrloos afgemaakt ten getale van 5000 man. Hun profeet, met den stroom der vlug-

ambtgenoot (*) door den storm van dien geest medegesleept, wanende in de volksstem de stem Gods te hooren. Zelfs Melanchthon wijfelde of de geest, dien hij in deze menschen opmerkte niet uit God was en de oude keurvorst, de Wijze, getroffen over de onzekerheid zijner raadslieden zeide: »dat is een groote en gewigtige vraag, die ik als leek niet weet op te lossen, maar liever zou ik mijnen staf in de hand nemen en wegtrekken dan met voordacht tegen God handelen." Luther, op wien de profeten zich hadden beroepen, koesterde toenmaals, in zijne reformatorische jeugd, nog vele denkbeelden naauw aan de hunnen verwant en hij bekent dan ook, dat hunne rede zich in zijn hart wilde nestelen, gelijk zij dit dan ook zelf door zijne toornige taal zagen heenschemeren: maar hun geest, die zich niet onder de heilige schrift noch het kruis wilde verootmoedigen heeft geen magt over hem; spoedig is zijn besluit genomen; hij verlaat den Wartburg en roept zijn: »Moge God Satan u straffen!" den profeten toe, en mogt zich later beroemen »den Allstedter dwarlgeest op de snoet te hebben geranseld;" zoodat al dat rumoer hem niets anders toescheen

(*) De hoogleeraar KARLSTADT, vroeger BODENSTEIN, eerst LUTHERS boezemvriend, later een zijner hevigste bestrijders. V.

dan »een schandvlek door den duivel op het Evangelie geworpen." Toch had hij kracht genoeg om gematigd te blijven, zoodat hij de op hem losgestormde menigte kon wijzen op het onbedriegelijk woord der heilige schrift en haar terugbrengen tot eene bedaarde, redelijke overtuiging, die vreemd is van al die overspannen met de werkelijkheid strijdende begrippen der profeten.

Münzer, die Luther vroeger het voorbeeld en de lichtdrager der vrienden Gods had genoemd, begon zich later als zijn mededinger te beschouwen. »Martin's mededinger *bij den Heer*" noemde hij zich in zijn' brief aan de Bohemers en bij *het volk* is hij het een paar dagen lang geweest, toen men in *Thüringen* van hem zeide: deze is de ware profeet, die den Heer durft aanspreken en zich aan den armen, gemeenen man laat gelegen liggen. Nadat hij uit *Allstedt* was weggejaagd liet hij in *Neurenberg* een schimpschrift drukken »tegen het geestelooze, zachtlevende vleesch te Wittenberg." De held der eeuw werd daarin getituleerd als: Doctor Ludibrii, Doctor leugenaar, de Wittenbergsche paus, valsche kerkraaf, aartsheiden, looze vleijer, broeder zachtleven, jufvrouw Martijn, de kuische babylonische vrouw. Aan den eenen kant was Luther den somberen geestdrijver te vrij: »hij heeft de gewetens

wel vrij gemaakt van pausselijke lasten, maar laat ze in vleeschelijke vrijheid zitten en brengt ze niet verder in den Geest en tot God," aan den anderen kant niet vrij genoeg, om zich voor het arme volk in den bres te stellen: »hij doet zich te goed aan malvezij, huichelt met de vorsten en spreekt: Amen! op al hun villen en uitzuigen." Daarenboven voer Münzer uit tegen den duisteren geloofsgrond waarop Luther het verlossend kruis had geplant; trouwens hij, de baanbreker der vrijheid, verloochende de aangeboren vrijheid der menschen in het goddelijke en had zelfs verstandiger tijdgenooten geërgerd, toen hij de Rede voor de oude vrouw »Wettermacherin" uitmaakte en haar ten verderve doemde. »Gij maakt u, schrijft Munzer hem, op schandelijke wijze tot een' aartsduivel, als gij uit den tekst van Jesajas zonder eenig gezond verstand wilt afleiden dat God, de oorzaak van het kwaad is. — Dat hebt gij met uw fantastisch verstand uit uwen Augustinus gehaald; het is schande zoo als gij van den vrijen wil spreekt, en met welke onbeschaamdheid gij leert de menschen te verachten. — Gij hebt de christenheid met uwe valsche leering in de war gebragt; en nu de nood aan den man komt kunt gij het niet weer te regt brengen."

In het begin van den boerenkrijg had Luther zich

met het woord des vredes tusschen de getrokken zwaarden begeven; al was hij niet van gevoelen dat de doop ligchaam en goed vrijmaakt, maar alleen de ziel, stonden de 12 artikelen der boeren hem toch wel aan, hoog verontwaardigd over de geweldenarij der vorsten en bisschoppen vaart hij hevig op hen uit, het oproer der boeren beschouwt hij als de straf Gods voor hunne misdrijven en vermaant hen aan de regtmatige eischen des volks toe te geven, maar tevens waarschuwt hij ook de boeren met gelijken ernst, om door een strijd met vleeschelijke wapens den naam van Christenen niet te bezoedelen en zoo het Evangelie tot een bedeksel hunner schande te maken. Toen het moorden en branden voortging beving hem de vrees zijn rein werk met die gruwelen vermengd te zien; toen ried hij de vorsten de moordenaars en brandstichters dood te slaan als dolle honden; hij schreef: »Zoo wonderlijk zijn de tijden tegenwoordig, dat een vorst den hemel beter kan verdienen met bloedvergieten dan met bidden."

Vooral in *Zwitserland* werden herhaaldelijk openlijk disputatien met wederdoopers gehouden; de redenen daar tegen hen aangevoerd kwamen ongeveer hier op neêr: de goddelijke inzetting en kracht van den doop kan niet gebonden zijn aan eenig mensche

lijk toedoen; de kinderdoop is in de plaats der besnijdenis gekomen; het gebod: »doopt alle volkeren," ziet ook op de kinderen; Christus heeft de kinderen tot zich laten komen en heeft ze gezegend; zoo de kinderdoop niet eene waarlijk christelijke doop ware, door welk de H. G. wordt medegedeeld, zou er gedurende vele eeuwen in het geheel geene christelijkheid bestaan hebben. — Wij kunnen gemakkelijk begrijpen, dat de wederdoopers door soortgelijke redeneringen niet tot een beter inzigt werden gebragt: zij vonden den kinderdoop nergens in de H. Schrift voorgeschreven, veeleer heeft de Heer zelf bevolen, eerst: leert alle volkeren! en dan eerst: doopt ze! Ook konden zij bewijzen, dat in de eerste eeuwen der kerk de kinderdoop slechts een plaatselijk gebruik was, dat toenmaals ernstige kerkleeraars uit eerbied voor de doopgelofte streden, terwijl in de middeleeuwen eenige *voorloopers* van het protestantisme — door de heerschende Kerk *ketters* genoemd — dezen strijd voorzetteden. — Reeds hebben wij opgemerkt, dat iedere partij een gedeelte der waarheid — zooals zij door het beginsel der hervorming in die eeuw was erkend — voor zich had.

Wanneer men de wederdoopers op die wijze niet tot herroeping wist te brengen, dan noemde

men hun herdoopen Christus nogmaals kruisigen; hun zeggen, dat het even goed is of men een kind of een kat doopt, daar zij er beiden evenveel van begrepen, werd voor godslastering uitgekreten; de hardnekkigen werden dan meestal tot op hunne bekeering in den toren opgesloten, met roeden gegeeseld, met geeselroeden uit het Zwitsersch eedgenootschap verbannen, op het voorhoofd gebrandmerkt en hunne goederen verbeurd verklaard; of zij werden ter dood gebragt, somtijds — met satyrische toespeling op hun wederdoopen — door verdrinken van het leven beroofd.

Door de katholijken werden zij als de ergste zonen van Luther vervolgd en in evangelische landen reeds daarom zeldzaam verschoond, om het verwijt van medeschuld af te weren. De neiging der middeleeuwsche kerk om alle ketters, als een *welgevallig* brandoffer Gode toe te wijden, was nog weinig door het protestantisme gematigd en vond nu in de revolutionnaire pogingen of ten minste in de dreigende uitingen der wederdoopers hare regtvaardiging, zoodat zelfs evangelische predikers op den kansel de overheid, welke wederdoopers in het land duldde met het wijken van den goddelijken zegen bedreigden. Wel schreef de landgraaf Philip, die in sommige dingen zijn' tijd vooruit was, aan den

keurvorst van Saksen: »Er is onderscheid; sommigen zijn eenvoudige, vrome lieden. Die met de daad handelen en naar het zwaard grijpen moeten billijkerwijze met het zwaard worden gestraft, met hen, die alleen in het geloof dwalen moet men daarentegen zachtzinnig te werk gaan. Want het geloof is eene gave Gods en staat niet in de magt des menschen." Maar Melanchthon beweerde dat »evenmin als de eene duivel vromer is dan de andere, maar allen zonder onderscheid tegen het godsrijk, zoo is ook de eene wederdooper even als de andere," al mogt het onderscheid zich ook voor *hem* opdoen, waar hij persoonlijk met sommigen onderhandelde of over hun lot te beslissen had.

In *Salzburg* werd, naar hetgeen eene daar uitgegeven »*Neue Zeitung*" (Nieuw berigt) van 1527 meldt, een troep wederdoopers tegelijk met het huis, waar zij zich vereenigd hadden, verbrand. Een zestienjarig meisje »*ein fast hübsches Fräulein*" (een vrij schoon meisje) wilde men sparen; zij was niet tot herroeping te bewegen: »haar heeft de beul op den arm genomen in het paardenwed gedragen en haar onder het water gedrukt tot zij gesmoord is; daarna is haar lijk verbrand." In eene Zwitsersche stad werd een vreemde, opgevangen wederdooper op de pijnbank gelegd, opdat hij zijn

vaderland en zijne medeschuldigen zou noemen; daarvoor werd hem leven en vrijheid beloofd: »Ik ben van de aarde geboren, sprak hij, de aarde is mijn vaderland en zal mijn graf zijn. Mijn ligchaam is in uwe magt; vernielt, verscheurt, verbrandt het naar uw welbehagen, mij is het onverschillig. De Heer heeft mijnen mond verzegeld, dat ik niets zal zeggen, wat mijnen broeders schade zou kunnen aanbrengen, want hunne ure is nog niet gekomen. Mijne ziele is zonder smarten, zij vloeit over van vreugde door de innerlijke vertroostingen, met welke de Heer haar vervult." Toen de beul hem vermaande zich door het opnoemen zijner medepligtigen uit die pijnen te redden, spuwde hij hem in 't aangezigt en riep: »Ga weg van mij, Satan! gij verstaat niet wat Godes is." Als men hem ten laatste onder bedreiging losliet, ging hij van hen weg met de woorden: »Gij hebt een' belijder der nieuwe kerk gezien tot uwe verdoemenis."

Er ligt voor ons een protokol over de zamensprekingen tusschen Melanchthon en drie wederdoopers, die van de *Leuchtenburg* hier heen (*) werden gebragt, toen de heeren der universiteit om de pest in *Wittenberg* hier vertoefden. Over de god-

(*) Men bedenke dat onze voorlezing te *Jena* werd uitgesproken. V.

elijke drieëenheid en menschwording ondervraagd, ntwoordden zij regtzinnig, maar als eenvoudige ındlieden verklaarden zij over die hooge artikelen iet te kunnen redeneren. De eene, die den aneren gedoopt had, verzekerde eens gedoopt te zijn oor een' man van God gezonden, wien voor 2 jaren Frankenhausen het hoofd was afgeslagen; van en doop, dien hij in zijne kindschheid had onderaan, herinnerde hij zich niets en kon er dan ook iet aan hechten. In het H. Avondmaal geloofde ij niet aan het tegenwoordig zijn des Heeren in et brood en den wijn (»Brod-Herrgott"); alle chrift hield hij voor niets waardig, omdat ook de uivel kan schrijven; hij zelf, zeide hij verder, on niet schrijven noch lezen, wat God hem in hart had geschreven, hij had dit eens geleerd an een man door God gezonden. Zijne verdere itspraken komen hier op neêr: »hij erkent Gods Voord in de H. Schrift, het wijst den weg, maar aen moet verder gaan; een' dooden letter hebben ij niet noodig, die den Geest ontvangen hebben. Onder de Christenen is geen dief of moordenaar; ij behoeven geen overheid en kunnen geene regeing dulden, want zij zijn alle broeders." De anlere beweerde, dat de overheid hem tegen zijn geweten had willen doen handelen, en hij daarom in

de christelijke vrijheid was gekomen, waardoor hij alleen Gods onderdaan was geworden; voor den schijn verklaarde hij zich intusschen bereid belasting te betalen. — Tegenover het bewijs voor de noodzakelijkheid van den kinderdoop stelden zij: »alle kinderen worden zalig, of zij Christenen, Heidenen of Turken zijn; God is niet zulk een God, dat hij een kindje om een hand water zou willen verdoemen; want al zijne schepselen zijn goed." Toen zij, niettegenstaande alle redenen van Melanchthon, bleven volharden bij hetgeen zij zeiden van God geleerd te hebben — werden zij op den 27 Januarij van het jaar 1536 op onze markt onthoofd.

De zachtmoedigheid en stervensmoed der eerste christentijden werden op nieuw aanschouwd. In *Munchen* werd Georg Wagner, een vroom man van onbesproken zeden, in de gevangenis geworpen. De hertog zelf bezocht hem in den kerker om hem tot herroeping te brengen; zijn vrouw en kind werden tot hem gezonden, om zijn hart te bewegen. Hij antwoordde: dat de vorst hem met zijn vorstendom zijn vrouw en kind niet zou kunnen betalen, maar dat hij — hoe lief hij ze ook had — om hunnentwille aan zijnen God niets wilde te kort komen, maar veeleer alles verlaten, ook zich zelven; — daarop heeft men hem verbrand.

In *den Haag* was het doodvonnis over een jong meisje uitgesproken. Zij werd ondervraagd, of zij den dood niet vreesde, daar zij hem nog niet had gesmaakt. »Ik zal hem ook niet smaken in eeuwigheid." Maar dat zij toch zou moeten sterven: »Ik ben reeds voor lang gestorven, maar Christus leeft in mij." Of zij wilde biechten? »Ik heb aan Christus genoeg, Hem zal ik biechten." Zij werd daarop gedwongen te bekennen, wie haar dat alles had geleerd. »De Heer, die allen roept, ik ben Zijn schaapje en hoor Zijne stem, en Hij kent mij." Met deze belijdenis beklom zij blijmoedig den brandstapel.

Een vriend van Zwingli besluit zijn berigt van den heldhaftigen dood van eenige wederdoopers met deze woorden: »Zij bleven onbeschaamd tot in den dood volharden bij hunne belijdenis." Melanchthon beschouwde hunne stoutmoedigheid bij het sterven, »daar zij zoo halstarrig zijn in hunne godslastering," voor eene schrikkelijke verstokking des duivels en Luther schreef: »men kan deze monsters door zwaard noch vuur temmen, zij verlaten vrouw, kind, huis en al wat zij hebben." Het is of zij zijn lied van »de vaste burg" reeds hadden gezongen. De hervormers dachten er niet aan, dat terzelfder tijd in katholijke landen de evangelischen denzelfden marteldood stierven.

Na den boerenkrijg gebood een keizerlijk edict »dat iedere wederdooper en wedergedoopte, man en vrouwspersoon van verstandigen leeftijd van het natuurlijk leven ter dood zal worden gebragt met vuur, zwaard of dergelijken, naar de gelegenheid der personen en zonder voorafgaand onderzoek van geestelijke regters." Het afscheid (*) van den rijksdag te *Spiers* in 1529 gehouden, heeft dit in zoover verzacht, dat aan hen, die na verkregen onderrigt herroepen en zich aan de opgelegde boete onderwerpen, genade zal mogen worden verleend; vredebrekers daarentegen, hoofdleiders en verspreiders van de zondige leering des herdoops, gelijk ook zij die blijven volharden of terugzinken in hunne vroegere boosheid, zullen zonder genade omgebragt worden.

Deze regel werd, met weinig uitzonderingen, in *Duitschland* opgevolgd; het anabaptisme werd reeds als zoodanig als doodschuld aangemerkt, gelijk weleer het Christendom, en heeft zich ook op dezelfde wijze onder de vervolgingen uitgebreid. De wederdoopers zeiden, gelijk in den beginne de Christe-

---

(*) Het zal wel naauwelijks herinnerd behoeven te worden, dat het besluit, op het einde van iederen rijksdag en als resultaat van de beraadslagingen uitgevaardigd, *rijks afscheid* werd genaamd.

V.

nen (*): uit het voorbeeld en de prediking van ons bloed wast onze kerk op.

Overal, waarheen de duitsche hervorming doordrong, ja zelfs nog verder, van de Alpen tot aan de uiterste duinen der Nederlanden en aan genen kant der zee in *Engeland* en *Zweden*, vertoonen zich wederdoopers, afzonderlijk of in kleine gemeenten zamengekomen, nergens de meerderheid uitmakend, maar groot aan geestkracht, in *Zwitserland* meestal uit boeren, overigens bijna uitsluitend uit handwerkslieden bestaande. De gemeene man voelde zich gestreeld, plotseling door den Geest des Heeren boven de wijssten der wereld te zijn verheven; maar behalve dat uitverkoren zijn voor God, stond ook de beloofde, algemeene gelijkheid en broederschap hem wonderwel aan; zelfs enkele geleerden verruilden hunne menschelijke wetenschap voor de nieuwe wijsheid Gods. Tijdgenooten hebben hierover met bange voorgevoelens gesproken; een' onafzienbaren strijd meenden zij te moeten verwachten tegen die terugkeering van alle oudere ketterijen, als het natuurlijk gevolg van den afval der protestanten van de eenheid der kerk of van de list des Satans, om het Evangelie

(*) »Het bloed der martelaren is het zaad der Kerk," luidt de uitspraak van een beroemd Kerkvader. V.

te verderven, nu het door de hervorming weder aan het licht was gebragt. Zoo vonden zij alleen in Christus' almagt of in zijne spoedige wederkomst — waaraan ook de hervormers geloofden, in de meening, dat de wereld verouderd en het einde nabij was — troost en reden om de zegepraal der kerk op dit Antichristendom te verwachten.

De gemeenten der wederdoopers kwamen in 't geheim in huizen en bosschen bijeen, schier zonder uiterlijke godsdienst, maar met strenge kerkelijke tucht. In de vervolging vond de sombere strengheid voedsel, met het verlangend uitzien groeide ook de hoop aan op eene spoedige omverwerping van al het bestaande. — In *Munster* kwam het tot eene uitbarsting, wel op een veel kleiner terrein beperkt dan de boerenkrijg, maar om ongehinderd het doel te bereiken en nog verder voort te hollen.

III.

MUNSTER, ALS ANABAPTISTISCH GEMEENEBEST.

In deze rijke bisschoppelijke hoofdstad van Westfalen, die haren christelijken naam ontleende van het klooster, den munster, rondom welke zij ge-

ouwd werd, en waar 40 kanunniken, allen van delijken huize en op italiaansche hoogescholen gevormd, een vrolijk, weelderig leven leidden, — vas Bernhard Rothmann, een jong welsprekend kapelaan in het gesticht St. Moritz buiten de stadsnuren gelegen, sedert 1531 begonnen in den geest ler hervormers te prediken; vooral tegen het vagevuur trok hij los; later, na eene togt naar de hervormers in Wittenberg en in Zwitserland, geraakte aij bevriend met Melanchthon, die zijne uitstekende vatbaarheid zoowel ten goede als ten kwade hoogelijk verheft; van dien tijd af predikte hij het Evangelie der hervorming en iederen vrijdag stroomde le bevolking naar St. Moritz, sommigen om het Woord Gods te leeren, sommigen uit nieuwsgierigheid. In dezen stroom werden vervolgens, als om hem te versterken, sommige predikers uit Hessen en de Nederlanden gesleept. Hierdoor werd niet alleen de voorvaderlijke leer, maar ook de heerschappij van den geestelijken vorst over stad en land bedreigd, hoezeer reeds verkort in *Munster*, dat bijna de regten eener rijkstad had verworven, als de vrucht van oude oneenigheden tusschen de burgerij en de geestelijke aristokratie. De bisschop verbood den nieuwlichters te prediken en weigerde hun verder bescherming en geleide. Roth-

mann stelde eene geloofsbelijdenis op, waarin minder de bepaalde rigting der Wittenberger school, dan veeleer de algemeene beginselen der hervorming op den voorgrond zijn geplaatst: de Heilige Schrift eenige geloofsregel, de menschelijke natuur uit haar zelve alleen tot zonde bekwaam, alleen in Christus heil. Daarbij wordt ook de beeldendienst verworpen, maar schilder- en beeldhouwkunst toch als gaven Gods beschouwd, de overheid als eene instelling Gods, die men om des gewetens wil moet gehoorzamen als God zelven, waar zij naar den wil Gods regeert, en die, ook waar zij tiranniek heerscht, uit christelijke liefde moet worden geduld, tenzij zij mogt bevelen tegen God. Toen de uitnoodiging aan de R. Cath. geestelijkheid, om deze artikelen uit de Schrift of de rede te wederleggen, geen gevolg had, werden zij door de burgerij voor onwederlegbaar gehouden.

Rothmann werd door zijne al aangroeijende partij naar de Lambertus-kerk gebragt, en toen men deze gesloten vond, timmerde men een houten predikstoel voor hem op het kerkhof. Daar predikte hij zoo hevig voor de evangelische vrijheid en tegen de beeldendienst, dat de aandachtige menigte na de preek in de kerk drong en de heiligenbeelden vernielde.

Gedrongen door de vereenigde gilden, welke het

er voor hielden, dat de godsdienst, zoo als zij door Rothmann werd verkondigd, de alleenzaligmakende was, stelde de raad, door een besluit der meerderheid, evangelische predikers aan bij de meeste kerken, Rothmann bij St. Lambertus. De bisschop legde zijnen herderstaf neder; de nieuw gekozene, graaf Frans *van Waldeck*, reeds vroeger bisschop van *Minden* en later ook van *Osnabruck*, vermaande datgene weder af te schaffen, wat door sommige Luthersche predikanten, »op misdadige wijze" was ingesteld, nam het vee van eenige toongevende burgers in beslag en trachtte den toevoer der stad af te snijden. Hier wapende men zich intusschen te midden der bitterste verdeeldheid met de priesters en de stedelijk katholijke partij; 300 lansknechten werden in soldij genomen; domheeren en raadsleden van de minderheid verlieten de stad. Op zijn lustslot, in het naburig *Telgte*, had de bisschop bij gelegenheid zijner inhuldiging de stenden des bisdoms, vooral de representanten der katholieke partij, prelaten en ridders bijeengeroepen, om te beraadslagen — gelijk een protestantsch verslaggever aanmerkt — hoe zij den armen Heer Christus door honger of hoe ook, best uit *Munster* konden drijven; eene dreigende boodschap op den eersten kersdag des jaars 1552 door hen naar de stad gezonden

was hiervan de uitslag. Hier had men een spoedig besluit genomen: de poorten worden gesloten, de bevolking verzamelt zich op de markt, 600 gewapende burgers worden uitgekozen, die met de 300 soudeniers in de stilte der nacht naar *Telgte* trekken, de plaats in den slaap overvallen, bijna al hunne tegenstanders gevangen nemen, en hen op den morgen van den St. Stephanusdag, op drie wagens gepakt, waarvan de voorste éen' vrolijken trommelslager met zich voert, naar Munster geleiden; de bisschop was daags te voren weggereden. Het gevolg was, door de bemiddeling van den landgraaf van *Hessen*, een plegtig verdrag op den 14 Februarij 1533, waardoor aan de evangelischen de vrije uitoefening hunner belijdenis in Munster werd verzekerd; de bisschop beloofde de stad vrij te laten in de keus der predikers bij de zes parochiekerken, en hen het Woord Gods zuiver te laten verkondigen, tot dat er op eene vrije christelijke kerkvergadering of op eenen rijksdag ten opzigte der godsdienstige vraagstukken iets bepaalds zou zijn uitgemaakt. Daarentegen zou het domkapittel met de andere gestichten en kerken, ongestoord bij hunne godsdienst kunnen blijven, tot den tijd, dat de Almagtige het anders mogt beschikken; in geestelijke en wereldlijke zaken belooft de stad aan den

bisschop als haren heer trouw en gehoorzaamheid.

Nog meer bevestigde zich de heerschende partij, toen vóór den gewonen tijd de raad nieuw gekozen werd; de oude patriciërs moesten meestal wijken voor handwerkslieden en ijverige vrienden der hervorming. In Mei hield de bisschop zijnen intogt in de stad, en zijne huldiging, drie dagen lang door kostbare vermakelijkheden gevierd, werd als een feest der verzoening aangemerkt.

Maar de gewelddadige invoering der hervorming aan den eenen kant, hare onvolledigheid ten anderen, daar de godsdienst in den dom katholijk bleef, de rijke kloosters en gestichten in hunne regten bevestigd waren, en de landsheer zelf nog met geestelijke regten als pausselijk bisschop bekleed was — dit alles liet een angel in de gemoedéren achter. En ondertusschen verbreidde zich het protestantisme in de omliggende streken en zijne heerschappij in Westfalen scheen niet meer te weêrhouden.

Rothmann, nu als superintendent aan het hoofd der evangelische kerkregeling geplaatst, was de ziel van deze onderneming geweest, en werd na hare gelukkige volbrenging — gelijk eene katholijke stem klaagt — door het gemeen als een God vereerd. Reeds in het begin der reformatorische beweging waren er wederdoopers naar Munster gekomen met de hun

·lijke mis, had Rothmann
·ndmaal omhelsd, die in
dan het zinnebeeld van
erkent. Eens nam hij,
e hostie, brak haar en
met de woorden: »ziet,
·h? Zoo dit God was,
grond oprigten en zich
arom is het eene zekere
·haam noch bloed in het

nam hij eenige broodjes,
·eten" genaamd, brokkelde
er wijn op; daarna sprak
·ng en verzocht nu ieder,
·et sakrament, om toe te
·n behield hij den bijnaam:
het in een spotlied luidt:
·enannt."
laarop onder de evangelische
rijdvraag, of de kinderdoop
is? Spoedig deed Rothmann
een gruwel voor God." Van
· hij kinderen te doopen. Na
den kinderdoop, kon natuurlijk
den herdoop niet lang meer uit-

eigene begroeting: »vrede zij met u!" Rothmann vermaande de gemeente op den kansel, dat zij God den Heer toch ernstig zouden bidden, om hen bij zijn zuiver woord te bewaren en alle oproerstokerij te weeren, »in 't bijzonder de wederdoopers, die nu beginnen binnen te sluipen; want als die de overhand krijgen moeten het land en de inwoners er geestelijk en ligchamelijk groote schade bij lijden." Hij schreef in Sept. 1532 aan een' vriend: »Ik heb reeds met de wederdoopers te doen gehad. Zij hebben ons toen weder verlaten, maar onder bedreiging spoedig met groote kracht terug te zullen komen. Maar God is met ons, wie zou tegen ons zijn?" — En na het pinksterfeest van 1533 schrijft hij: »Ik kan niet genoeg beschrijven, hoezeer de Lutheranen ons bedreigen. Maar wij zijn zonder vrees, de Heer zal aan zijne zaak eene gelukkige uitkomst schenken."

Deze verandering van batterij schijnt langzamerhand en met de ontwikkeling van zijn zieleleven te hebben plaats gegrepen. De verwerping van een hooggeëerd duizendjarig gebruik, moest eenen vermetelen geest verlokken en hem aansporen om eigen invallen op te volgen. De overtuiging, dat in de oude kerk het eene sakrament ontaard was, moest ook het andere verdacht doen voorkomen.

In zijn' ijver tegen de pausselijke mis, had Rothmann Zwingli's leer van het Avondmaal omhelsd, die in brood en wijn niet anders dan het zinnebeeld van den verheerlijkten Christus erkent. Eens nam hij, aan het altaar staande, eene hostie, brak haar en wierp haar op den grond met de woorden: »ziet, waar is hier bloed en vleesch? Zoo dit God was, zou het zich wel van den grond oprigten en zich op het altaar plaatsen. Daarom is het eene zekere waarheid, dat er noch ligchaam noch bloed in het sakrament aanwezig is."

Op een' anderen dag nam hij eenige broodjes, in het volksdialect »stoeten" genaamd, brokkelde ze in een schotel en goot er wijn op; daarna sprak hij de woorden der inzetting en verzocht nu ieder, die begeerte had naar het sakrament, om toe te tasten en te eten; hierván behield hij den bijnaam: »*Stoeten-Berndt*," gelijk het in een spotlied luidt: »Stuten-Berndt bin ick genannt."

In *Munster* ontstond daarop onder de evangelische predikers zelven de strijdvraag, of de kinderdoop noodig en veroorloofd is? Spoedig deed Rothmann uitspraak: »Het is een gruwel voor God." Van dien tijd af weigerde hij kinderen te doopen. Na die weigering van den kinderdoop, kon natuurlijk het invoeren van den herdoop niet lang meer uit-

blijven, al sprak Rothmann er nog niet terstond van; en bij de toenmalige opgewondenheid vooral, moest zulk een eerste stap er spoedig toe leiden, dat men zich geheel en al in de armen van het anabaptisme wierp.

Rothmann was intusschen met eene schoone maar ter slechter naam staande vrouw in het huwelijk getreden, van wie later verteld werd, dat zij uit hartstogt voor hem, haren echtgenoot, den syndicus der stad, zou hebben vergiftigd. Toch lag er in dezen echt geen reden, waarom hij zijne betrekking zou nederleggen, veeleer was zijn huwelijk in den geest des volks, als eene evangelische daad, zoodat een R. Cath. ooggetuige zich kon ergeren toen hij zag, hoe de evangelischen bij hoopen naar die bruiloft liepen, om wedijverend hunne geschenken den jonggehuwden aan te bieden. Na zijne toenadering tot de wederdoopers werd Rothmann strenger in zijne levenswijze; was hij vroeger aan den feestelijken maaltijd een geëerd dischgenoot, nu onttrok hij zich aan alle vrolijke gezelligheid, zelfs zijne gezigtskleur werd bleek. Reeds het hoofd eener heerschende partij, moest hij, nu hij zich tot het anabaptisme had gekeerd, den wisselvalligen kamp op nieuw wagen, en nu juist tegen de magt, die hem tot hiertoe had gesteund.

Toen de raad der stad, verschrikt door de stoute uitbreiding der nieuwe leering, zich tegen de doopweigerende predikers verklaarde en hen, na eene disputatie op het raadhuis tegen evangelische en katholijke tegenstanders, de stad beval te ruimen, vond Rothmann in zijne verbittering tegen den magistraat in hen — vooral toen zij door wederdoopers van buiten af waren versterkt — welkome bondgenooten. Reeds wapende men zich van weerszijden, toen de raad op den 6 Nov. 1533 de predikers toestond te blijven, mits zij zich onthielden van prediken, daar toch overigens ieder maar zou mogen gelooven, wat hem naar zijn begrip, het eerst zalig zou maken. Nadat de raad het bedenkelijke had ingezien van een voorstel, om het geschil uit te maken door het sluiten van alle kerken, werd een zekere Fabricius, dien de landgraaf op verzoek had gezonden, aangesteld tot superintendent in de plaats van Rothmann, hij was moedig en welsprekend, maar door zijne onkunde van de Westfaalsche volkstaal, bleef hij der menigte vreemd, die den raad beschuldigde, dat hij den hessischen God alleen voor zich zelven behield (*in sich hin ein fresse*). Toch werd eene kerkregeling door Fabricius ontworpen, door raad en gemeente ingevoerd. Op nieuw traden de predikers der nieuwe leering op

kerkhoven en markten voor de menigte op; onder hen een' smidsgezel, van eene woeste welsprekendheid, die daarom gegrepen, uit vrees voor zijne gildebroeders werd losgelaten. Rothmann predikte in de huizen, somtijds zelfs, zonder zich aan het verbod te storen, in de kerk. Met de predikers van zijne partij gaf hij in November een belijdenis uit, die, even als vroeger Luther's geschrift, »*van de Babylonische ballingschap der kerk*," door het afbreken van hetgeen tot dien tijd aangaande de Sakramenten werd geloofd, eene nieuwe vrijheid verkondigde; Zwingli's voorstelling van het Avondmaal en het anabaptistische begrip van den doop stonden hier op den voorgrond.

Om dienzelfden tijd werden zij door afgezanten uit de Nederlanden gedoopt, maar eerst in het begin van het volgend jaar verkondigden en voltrokken zij het algemeene doopgebod, terwijl Rothmann zich tegelijk bekeerend tot de overblijfselen der katholijke kerk in *Munster* rigtte en in twee nonnenkloosters zonder groote moeite de jongere zusters er toe overhaalde, om gedoopt en uitgehuwelijkt te worden, want, — het zijn de woorden van een' berigtgever — zij kenden de bezwaren niet, welke met den echten staat zijn verbonden.

Uit *Holland* kwamen op den 14 Januarij 1534

twee Apostelen in vreemdsoortige dragt; een van hen, Jan Bokelszoon, met de boodschap, dat het onbetamelijk is van den kansel te prediken en dat men zich geheel van de kerken moest onthouden; spoedig werden zij gevolgd door den profeet, die hen had afgezonden: Jan Matthijssen.

Het Nederlandsch anabaptisme, dat met hen in *Munster* werd binnengeleid, was aldaar verbreid geworden door Melchior Hofmann, een' bontwerker uit *Zwaben*, maar zoo verdiept in theologische studiën, dat hij, in den tijd toen reformatie en anabaptisme nog niet geheel van elkander waren losgemaakt, door den koning van Denemarken als evangelisch prediker in *Kiel* werd aangesteld. Bij den grooten invloed, dien hij op de gemoederen wist uit te oefenen, was het kenmerkende zijner leer toch niet uit hem zelven, maar van vreemden ontleend. Bijna woordelijk uit de mijstiek der middeleeuwen overgenomen is zijn overspannen woord van vrome berusting: »O! wat is het toch een groote zaak, zulk een ten God geworden mensch te zijn, die in volkomen berusting pal staat, die er niet om geeft, hoe God het met hem maakt! of hij hem in het rijk des levens of des doods geleidt — het is hem hetzelfde. Wanneer zulk een mensch ook wist, dat God hem wilde verdoemen

en hem alleen met dit doel had geschapen, zou hij Hem niettemin hoog prijzen, ofschoon hij Hem hiernamaals niet meer zou kunnen loven." Zijne leer, dat Christus zijn vleesch niet van de moedermaagd had ontvangen, maar uit den Hemel met zich in haren schoot zou hebben gebragt, gelijk de zon door een glas water schijnt, is ontleent van een' edelen tijdgenoot, (*) die in zijn zucht naar vergeestelijking en hemelsche voorstelling, zich den verlosser voorstelde als nooit met het aardsche stof belast, zoo als men leest in »*het lied van den gevangenen wederdooper*:"

Toen hoorde ik hen vragen
Met vele woorden goed,
Of Christus werd geboren
Uit Maria's vleesch en bloed?

Dat heb ik nooit gelezen,
Zoo klonk 't uit mijnen mond,
Hoe zou Hij uit aarde wezen,
Dien God op aarde zond?

Eindelijk was zijne verkondiging van de aanstaande wederkomst des Heeren, om het duizendjarig rijk te grondvesten, eene overoude Christelijke leering, die

(*) Hier doelt de S. misschien op Joh. van Staupitz, generaal-vicaris van de orde der Augustijner-monniken in *Duitschland*. V.

weder vernieuwd werd onder de wederdoopers, maar door hem werd het geloof hierin wederom het middelpunt van een hoog geestelijk en toch zinnelijk Christendom. In de uitlegging van het boek Daniël en de openbaring van Johannes — de oude grondvesten dier leering — had hij den tijd van den grooten dag eerst op het jaar 1533, en later, toen dat voorbij was, op 1535 bepaald; dag en uur gaf hij daarbij niet aan, daar de tijd volgens hem slechts in het algemeen naar de voorteekenen te berekenen is, onder welke hij reeds de togt der Turken tegen *Weenen* opgenoemd had; zich zelven hield hij, naar de openbaring van profeterende vrouwen, voor eenen der beide getuigen uit de openbaring van Johannes, Elias en Henoch, die als de twee eenigen die nimmer den aardschen dood hadden gesmaakt, den Heer zouden voorafgaan; den anderen zocht hij telkens in menschen, die op hem bijzonderen indruk maakten, en het nieuwe geestelijke *Jeruzalem* in *Straatsburg*, waaruit hij zou optrekken met de 144000 maagdelijke apostelen des lams. Nadat hij op lange reizen in het Noorden, vooral in *Oostfriesland* en *Holland* gemeenten had gesticht, profeteerde hem een oud man in *Emden*: »Gij zult te *Straatsburg* een half jaar in de gevangenis worden geworpen, maar later door uwe dienaren in alle

vrijheid uw predikambt over de geheele wereld uitoefenen." Hij werd in de lente van 1533 uit *Friesland* verdreven en spoedig daarna in *Straatsburg* gevangen gezet. Jubelend over de aanvankelijke vervulling, ging hij in den kerker. Hij werd tot levenslange gevangenschap veroordeeld, zag zich allengs in al zijn hoop en belofte bedrogen en stierf na ongeveer 6 jaren, gelijk men het noemde *bekeerd* in den kerker.

Gedurende de bloedige vervolging in de Nederlanden, had Hoffmann bevolen twee jaar lang met doopen op te houden en alleen in stilte te onderwijzen, even als Ezra en Haggai den tempelbouw twee jaar lang hadden laten steken. Spoedig daarna verzamelde een zijner jongeren, Matthijssen, een bakker uit *Haarlem*, de verstrooide gemeenten; zich voor Henoch uitgevende en met de verzekering, dat het hoog tijd was het werven en doopen te hervatten zond hij in September 1533 twaalf Apostelen uit, waarvan er twee naar *Munster* kwamen. De neiging en hoop, die zij hier aantroffen, maakte, dat zij hier al spoedig de uitverkoren Godsstad meenden gevonden te hebben en bragt eindelijk den profeet zelven daarheen. Deze groote magt van het anabaptisme aldaar moet vooral daaraan worden toegeschreven, dat zij door denzelfden welsprekenden

ond werd verkondigd, die nog onlangs tegen een
el grooter gezag de zegepraal der hervorming had
haald. Rothmann was zoo magtig en de omkee-
ng der gemoederen zoo groot, dat men hem in
bezit waande van eenen tooverdrank, waardoor
iederen gedoopte voor altijd aan zich kluis-
rde. De bisschop beval alle wederdoopers in zijn
heele gebied als rebellen op tè vangen, en liet
e, welke in zijne handen vielen, ter dood bren-
en. Maar in de stad was men gewend zich niet
storen aan de bevelen des bisschops in godsdienst-
ken. Nog eenmaal vermande zich een bezadigde
ad en liet de wederdoopende leeraren uit de
ad jagen. Zij kwamen, door de schare hunner
anhangers begeleid, door eene andere poort weder
nnen, gelijk het heette op een bevel des Hemel-
hen Vaders, om te blijven en hunne zaak door
zetten. De vergaderingen werden toenmaals in
geheim des nachts gehouden, enkel voor ingewij-
en of door hen voorgestelden; het geheimzinnige
kte uit, ofschoon er duistere geruchten werden
erspreid aangaande hetgeen buiten den doop in
ie Conventikels gebeurde. Maar op den 7 Febru-
rij trok Matthijssen door de straten schreeuwende:
Doet boete en laat u doopen, opdat gij de wraak
es Heeren ontvlieden moogt, want zijn dag is na-

bij!" Anderen riepen soortgelijks, de oogen ten hemel geslagen, met jammerend stemgeluid.

Reeds hier kon men opmerken, hoe in hunne leering de zedelijk godsdienstige ernst op den achtergrond trad, om plaats te maken voor uiterlijkheden: voor leerstelsels en caeremoniën. Een kleêrmaker riep met zonderlinge gebaren, dat hij den hemelschen Vader, met de banier der zegepraal in de regterhand, dreigend in de hoogte zag en om hem vele duizend engelen: »Doet boete, doet boete! eeuwige pijn wacht u, gij die meent, dat Christus van Maria menschelijk vleesch zou hebben aangenomen. Want God wil zijne dorschvloer reinigen en het kaf in onbluschbaar vuur verbranden. Doet boete, en zoo gij de goddelijke wrake wilt ontvlieden, neemt aan het teeken van ons verbond!" Den volgenden morgen vergaderden zich bij de 500 gewapende wederdoopers op de markt en vermeesterden het raadhuis met den wapenvoorraad. Een lakenkooper van aanzienlijke familje en rijk gehuwd, Berendt Knipperdollink, reeds in vroegere stedelijke onlusten een volksleider tegen den bisschop, en nog met hem in een kostbaar proces voor het kamergeregt gewikkeld, was in het jaar 1524 met Melchior Hoffmann in *Stokholm* geweest, waar zij de pas bekeerde Evangelischen tot de geweldadigheden van den beelden-

storm wisten te verleiden; later had hij Rothmann in zijn eerste hervormingsplannen krachtig ondersteund en daarna de Apostelen van Matthijssen in zijn huis opgenomen. Hier ging men reeds te rade, of de stad van het schuim der goddeloozen moest gereinigd worden? Matthijssen en Bokelszoon hadden beslist, dat de dag nog niet gekomen was, om de dorschvloer te reinigen, en eerst nog meerderen voor den Heer moesten gewonnen zijn.

Deze gewapende zamenkomst had al den schijn, alsof men de stad wilde overmeesteren, al verzekerden de wederdoopers, dat het slechts geschied was om zich te verweren tegen eenen aanslag der goddeloozen, dien God hun zou hebben verraden. Onmiddelijk lieten sommige raadsleden alle niet wedergedoopten, zoowel Evangelischen als Katholijken, gewapend ontbieden naar het kerkhof van *Ueberwasser*, dat naast de markt het best gelegen was voor aanval en verdediging. Daarbij gebeurde het, dat burgers, uit vrees voor de wederdoopers, hunne wapenen door dienstmaagden onder hare lange mantels naar het kerkhof lieten dragen, welke ontdekt en met bitteren hoon van hare wapenen werden beroofd. Toen zich op het Ueberwasser-kerkhof weldra eene groote overmagt had verzameld, barricadeerden de wederdoopers alle uitgangen der markt,

en bezettteden den Lambertustoren. De nacht vond twee versterkte legerplaatsen tegenover elkander, alleen gescheiden door het riviertje de *Ahe*, dat *Munster* doorsnijdt. Iedere partij gaf haar wachtwoord uit, die van den raad: Christus; van de wederdoopers: de Vader. Gedurende den geheelen nacht zongen zij psalmen, hunne vrouwen lagen in het gebed tot den vader op de knieën. Allerlei gezigten werden toenmaals door hen gezien: een man in de lucht met eene gouden kroon, met een zwaard in de regter- en eene roede in de linkerhand, het beeld van een' man met de handen vol bloed, dat hem uit de handen droop; vurige wolken, die tot op de stad nederdaalden, zoodat de huizen der kanunniken schenen te branden en daarboven de ruiter uit de openbaring op het witte paard. 's Morgens liep Knipperdollink, als van den geest gedreven, door de straten met het gewone geschreeuw der wederdoopers en rende zelfs in het leger der vijanden met den uitroep: „Doet boete, gij goddeloozen, de toorn Gods ligt op uwe hoofden. O, Vader, vader! roei ze uit!" Schier doorboord door een' zijner neven, werd hij weggerukt en in den toren geworpen, waaruit men nog zijn heesche stem kon hooren. De heeren van den raad hadden twee poorten vermeesterd en hulp van buiten ont-

boden; reeds naderden gewapende scharen van boerèn, de bloedverwanten der domheeren kwamen met ridderlijk gevolg en de bisschop zond de boodschap, dat hij met zijne ruiterij in aantogt was. Er werd besloten alle toegangen tot de markt gelijktijdig te bestormen; maar slechts met werptuig uit de verte de wederdoopers te vermoeijen, tot men door het doorbreken van eenige huizen op de markt onverwachts een' beslissenden, vernielenden uitval op hen zou kunnen doen. Toen dezen echter de groote overmagt hunner vijanden ontwaarden, verzochten zij op den derden dag om vrede. Het werd hun toegestaan onder voorwaarde: dat ieder zou mogen gelooven, wat en zooveel hij wilde; niemand zou in zijn geloof en bezitting worden gekrenkt, mits een ieder zich van geweld onthield en der overheid gehoorzaamde. — De neven der domheeren trokken verbolgen heen en de vorstbisschop, toen hij reeds digt bij de poorten de mare vernam, wendde zijn paard om en weende. Het leed geen twijfel, of men had toenmaals met één' fikschen slag aan alles een einde kunnen maken. Dat men de wederdoopers nogtans spaarde, lag niet alleen in den afkeer om burgerbloed te vergieten, veeleer in het wantrouwen tusschen de evangelischen en katholijken, die zich in Ueberwasser hadden ver-

eenigd; nog kort te voren bittere vijanden, hadden zij zich slechts door het dreigend gevaar bij elkander gevoegd, terwijl de Evangelischen reden hadden, om voor een spoedig overwegen der katholijke magt te vreezen, wanneer zij door haar de wederdoopers vernietigden. Bij dezen verheugde men zich over de redding als over eene zegepraal; »de aangezigten der Christenen," zoo vertelt een gedenkschrift door een' hunner opgesteld, »werden weder bloeijend van kleur, alles op de markt profeteerde, tot zelfs de kinderen van 7 jaar, en de vrouwen maakten wonderlijke sprongen, als wilden zij wegvliegen; de goddeloozen echter spraken: »zij razen, zij zijn vol zoeten wijns."

Van dezen tijd begonnen welgestelde burgers, die den vrede niet vertrouwden, uit de stad te verhuizen; hunne have mogten zij medenemen, maar geene wapenen of voedingsmiddelen. Een paar scholieren, die twee tarwebrooden in hunne pakjes hadden, werden aan de poort aangehouden, nuttigden hunne contrabande ten aanschouwe der wacht en trokken toen onverhinderd voort. Rothmann schreef aan de wederdoopers der naburige steden: »God heeft twee profeten naar *Munster* gezonden, welke uitmunten door vroomheid en heiligen levenswandel en het woord Gods zuiver en zonder menschelijk

toevoegsel met ongeloofelijke liefelijkheid prediken. Wilt gij dus voor uw eeuwig heil zorgen, komt dan met vrouw en kind, met achterlating uwer aardsche schatten, om het nieuw *Jeruzalem*, den tempel Salomo's en de ware dienst van den eeuwigen God met ons op te rigten en de afgodendienst uit te roeijen;" aardsche goederen zouden zij genoeg hebben, uit hoofde van den hemelschen schat. Deze vermetele uitnoodiging lokte niet slechts een hoop hongerig gepeupel, maar ook wederdoopers van hoogen stand in de maatschappij maakten zich op naar *Munster* om het zwaard te ontkomen, dat hun overal elders boven het hoofd hing, en hunne idealen in vervulling te brengen. Zij hadden geene reden om hunne roerende goederen in den steek te laten. Onder anderen kwam Heinrich Krechling, gangraaf van *Schöppingen* met vrouw en kind en eenige rijk beladen wagens. Bernhard Krechting, pfarheer van *Gildhausen*, bragt eene schare zijner gemeenteleden met zich; vrouwen, die hunne mannen hadden verlaten, jonge dochters, lijfeigenen, toenmaals nog in groot aantal in Westfalen aanwezig, uitgelokt door de apostolische woorden: »Wordt niet der menschen knechten!" — zij allen kwamen den aanhang der wederdoopers in de stad versterken, al hadden zij ook niets anders met hunne

sekte gemeen dan ontevredenheid met het bestaande. Zoo kregen door de verhuizing der hevigste vijanden en door de menigte der van buiten ingekomenen de wederdoopers al spoedig de volstrekte overmagt. Bij de op handen zijnde keuze van den raad, op den 23 Februarij, vermaanden zij, dat men hierin niet meer gelijk vroeger de lusten des vleesches, maar de ingeving van den geest zou volgen, en werkelijk werd er dan ook een raad benoemd, waaruit de meeste Lutheranen, gelijk zij hen noemden, waren verwijderd, en aan wiens hoofd Knipperdollink als burgemeester stond. In dezen tijd — het was vastenavond — waarin anders de ruwe, vrolijke aard der Westfalingers menige schuldelooze dwaasheid beging, werden nu »de afgodstempels," de kloosters en de dom met zijne edele kunstwerken vernield, de beelden verminkt, Madonna- en Salvatorbeelden tot schandelijk gebruik ontwijd, de wapenschilden der edele geslachten en de gedenkteekenen op de grafplaatsen verbrijzeld, de beschilderde glazen gebroken, de orgels uit elkander gerukt, zelfs een kunstig uurwerk met bijlen verpletterd. Wat nijverheid en vroomheid in eeuwen hadden bijeengebragt, werd hier in weinige dagen vernietigd. Zelfs wat het protestantisme nog in de evangelische kerken van beelden en sieraden had blijven behou-

den, deelde in hetzelfde lot. Kerkboeken, archieven, privilegiën werden verbrand in dit moedwillig breken met de geheele geschiedenis, reliquiën en gewijde hostieën met voeten getreden. Het gesticht St. Moritz buiten de stad werd na eene algeheele plundering in brand gestoken, om de belegeraars geen steunpunt aan te bieden.

Want reeds trok de vorstbisschop nader, door naburige katholijke en evangelische vorsten spaarzaam ondersteund, met zijn leensmannen en geworven lansknechten, wien eene plundering van acht dagen was toegezegd. Wel had de stad de gehoorzaamheid nog niet opgezegd, maar eene stad in de hand der wederdoopers, was voor den vorst en den bisschop eene stad vol rebellen.

Zonder zich hieraan te storen stond Matthijssen in eene besloten vergadering op met zijne bewering, dat men, na den aanvankelijk gelukkigen voortgang der christelijke republiek door de genaderijke beschikking des Vaders, om haar te bevestigen, het nieuwe Jeruzalem van alle onzuiverheid moest reinigen; daartoe ried hij aan, alle vijanden der godsdienst, papisten zoowel als Lutheranen, te dooden, opdat er een eendragtig gemeenebest mogt ontstaan, dat, op christelijke wetten berustend, den hemelschen Vader ongestoord zou kunnen dienen. De menigte was er

toe geneigd, maar Knipperdollink bragt er tegen in, dat het meer dan barbaarsch zou zijn, het bloed te vergieten van menschen, die hen nog geen kwaad hadden gedaan; dat ook alle vorsten en volkeren zouden opstaan, om wraak te nemen over dit onschuldig vergoten bloed; hij stelde daarom voor, alle goddeloozen, tenzij zij zich terstond lieten doopen, uit de stad te jagen, en op die wijze het huis des Vaders, het nieuw Jeruzalem van de goddeloosheid te zuiveren. Deze raad werd aangenomen en ten volgenden dage uitgevoerd.

Het was de eerste vrijdag in de vasten; Herman van Kerssenbroick, de geschiedschrijver van den oorlog der wederdoopers, heeft de gebeurtenissen van dien dag geschilderd, waarop ook hij als half volwassen knaap met zijne ouders verdreven werd. Na een brandend morgenrood joeg de noordewind een digte jagtsneeuw voor zich uit. Matthijssen riep door de stad: »Gij ongeloovigen bekeert u, de natuur zelve is ontzet over uwe schanddaden, het zwaard Gods hangt boven uwe hoofden! Gaat heen om te ontvangen het bondsteeken, dat gij niet moogt uitgesloten worden uit het volk Gods!" Daarop sprak hij op het raadshuis: »Wie zich niet laat doopen, heeft terstond de stad te mijden. Door den omgang met de goddeloozen wordt het

volk Gods bezoedeld. Weg met de zonen Ezau's, het erf behoort den zonen Jacob's!" Met den duizendvoudigen echo van deze woorden vervulden gewapende wederdoopers alle straten: »de goddeloozen, die zich niet bekeeren, moeten de stad ruimen, of God zal hen dooden!" Velen lieten zich doopen, velen togen henen, gesloten deuren werden opengeloopen en de bewoners uit de huizen geworpen. Nu gold geen stand of ouderdom of kunne meer; vrouwen en kinderen, grijsaards en zieken, die met den dood worstelden, werden onbarmhartig buiten de poorten van hunne vaderstad gejaagd, en zonder beschutting aan de stormen van een' guren winterdag prijs gegeven. Onder hoongelach werden zij dan nog van de rest hunner have, die zij bij zich droegen, beroofd. Sommigen vielen in de handen van de oprukkende belegeraars, want de raadslieden des bisschops hielden het voor eene geschikte gelegenheid om wraak te nemen aan hen, die zich een jaar geleden bij de hervorming hadden onderscheiden en lieten hen ter dood brengen. Toen de mare hiervan in de stad kwam, besloten zij, die zich om hunne bezittingen tot nog toe schuil hadden gehouden, of over het hoofd gezien waren bij de uitdrijving, tot den wederdoop, om den dood

te ontkomen die hen zoowel buiten de muren als daarbinnen voor oogen stond.

De insluiting der stad begon den 28en Februarij 1534 langzamerhand, eerst alleen met ruiterij, om den toevoer af te snijden, later, tegen Paschen, met 5 versterkte legerplaatsen. *Munster* was reeds door wallen en grachten naar de belegeringskunst van dien tijd eene sterke plaats; de vestingwerken werden nu nog ijverig versterkt, uit de klokken kanonen gegoten, een kruidmolen in den ouden Dom aangelegd, krijgs- en mondvoorraad nog voortdurend tusschen de belegeraars door naar binnen gebragt en die invoering door gelukkige uitvallen ondersteund. Krijgskundige aanvoerders werden gekozen en de geheele bevolking, voor zoover zij de wapenen kon dragen, in troepjes en afdeelingen gesplitst, die naar een bepaalden regel elkander afwisselden in de onafgebroken bewaking der stadsmuren; zelf vrouwenscharen, onder eigene aanvoerders, dienden bij de bewaking en waren vooral des nachts bezig met het toestoppen en herstellen der bressen en beschadigde vestingwerken. De knapen oefenden zich in het boogschieten. Alles werd met beleid en stoutmoedigheid voor eene lange verdediging ingerigt.

Naast de geestdrift begon de vrees te heerschen. Een smid, meester Hubert Ruescher, had over de zotte heerschappij der vreemdelingen gemord en de profeten met eene krachtige volksuitdrukking uitgeduid. Matthijssen riep de geheele gemeente op het domplein bijeen, en klaagde over den oproermaker, dat hij smadelijk van Gods profeten had gesproken en daarom uitgeroeid moest worden uit het volk Gods. De menigte gaf hem gelijk, niettegenstaande de vermaning van eenige oude raadslieden, dat men een' medeburger niet maar zoo zonder behoorlijk proces moet ombrengen; met eigene hand stiet de profeet den rampzaligen den hellebaard in het lijf en maakte, toen hij zich nog kermend rondwentelde, met een geweerschot een einde aan zijn leven. Daarop zong het volk een' duitschen psalm.

Rothmann had de gemeenschap van goederen gepredikt in den zin der verloochening van de wereld. »Niemand kan het verbond en de eeuwige zaligheid deelachtig worden, die niet de geheele wereld verloochent en de sieraden des ligchaams (Madensack) wegwerpt. Wee! over het hoogmoedig *Munster!* Wee u! gij die praalt met goud, edelgesteenten en kostbare kleederen! Gij zijt verworpen, daar gij de versiering des ligchaams hoo-

ger acht, dan de vernieuwing der ziel. Trek daarom uit den ouden mensch en zijne lusten en gordt aan de nieuwe wapenrusting!" Aanvankelijk gold als regel, alleen van den overvloed aan den christelijken broeder mede te deelen. Het was niet alleen het gepeupel, dat ijverde voor zulke gemeenschap van goederen, zelfs nog vóór de gewelddadige maatregelen hadden gegoede ingezetenen hun geld aan Rothmann's voeten nedergelegd en hunne schuldbekentenissen verscheurd; Knipperdollink's schoonmoeder, eene zeer rijke vrouw, zond aan hare schuldenaars de schuldbrieven met de reeds betaalde renten terug. De verbanning van bemiddelden, en het binnenkomen van onbemiddelden leidde gereedelijk tot eene zekere gemeenschap van goederen. De nieuw aangekomenen werden grootendeels in de groote geestelijke gebouwen geherbergd, zooals de bisschoppelijke stad *Munster* er in dien tijd velen bezat. Matthijssen verkondigde als den wil des Vaders, dat alle goederen der uitgewekenen onder de Christenen moesten worden verdeeld, niet naar ieders willekeur, maar naar behoefte. Op den derden dag riep hij de menigte tot een bidstond bijeen, om, op den wenk des Vaders, 7 mannen te kiezen om de goederen naar behoefte onder de christelijke broeders te verdee-

len, en op den bepaalden dag noemde hij de namen van deze 7 diakenen, welke door handoplegging werden ingewijd; dezen wezen aan de stadsarmen de beste woningen der uitgewekenen ten eigendom aan. Daarop beval de profeet al het gemunte of ongemunte goud en zilver en alle kleinodieën in de kanselarij te brengen bij doodstraf, want onder ware christenen mogten die dingen niet worden gebruikt. De vrees bewoog zelfs de onwilligen hunne schatten aan te dragen, toen het gerucht verspreid werd, dat er twee jonge profetessen waren opgestaan, welke iedereen aanwezen, die iets achter gehouden had; toch bestaan er nog bewijzen, dat menige spaarpenning in de aarde werd begraven. Drie bestuurderen werden benoemd om den schat te bewaken. Renten en interessen werden afgeschaft, en wie meer kleederen bezat, dan hij volstrekt noodig had, moest ze ten algemeenen nutte voor behoeftigen afgeven.

Er is geene aanschouwelijke voorstelling tot ons gekomen van het stadsleven in *Munster*, waardoor wij kunnen begrijpen, hoe het mogelijk is, dat er een geregeld verkeer in de stad kan plaats hebben zonder geld, want het waagstuk van onbeperkte gemeenschap van goederen, durfde men zelfs toenmaals niet te ondernemen; ook het erfregt werd niet af-

geschaft en nog een der laatste verordeningen van het Munstersche rijk verbiedt het inbreuk maken op vreemden eigendom. Het geld der schatkamer diende slechts voor het verkeer naar buiten en enorme voorraad werd daarvoor aangeschaft, naar men meende toereikend voor twee jaren. Wij weten, dat voor een derde der weerbare manschappen, die zich bij afwisseling op de muren bevond, in groote keukens daaronder spijs werd toebereid, terwijl »ieder die gebrek aan voedsel of kleeding had, voor zich en zijne huisgenooten genoeg kon krijgen." Ten tijde der oudsten schijnt al het volk gemeenschappelijk te hebben gegeten, ten minste een der besluiten luidt als volgt: »Er zijn 6 huizen aan de poorten, waar men de gemeente viermaal daags voedt; de broeders en zusters zitten daar afgezonderd, en als men aan tafel zit zal niemand kwaad spreken. Voor het eten bidden zij, na het eten zingen zij een psalm. Wat men hun voorzet, moeten zij eten en drinken zonder morren. Wie een lepel wil hebben, moet hem medebrengen. Die meer brood snijdt dan hij eet, zal voor de oudsten worden geroepen." Later, toen de gewaande gelijkheid ophield en de nood aan den man kwam, had er eene verdeeling van voorraad aan de huishoudingen plaats, terwijl hoogst waarschijnlijk al-

leen nog de wachthebbende manschappen in het openbaar aanzaten. De wijn werd uitsluitend voor zieken naar behoefte en voor de oudsten naar gelegenheid bewaard. In het besluit der oudsten werd verder aan de onderscheiden gilden en aan bepaalde werkbazen de herstelling van de eenvoudigste levensbehoeften opgedragen, waartoe hun de ruwe stof werd gegeven; de kleermakers moesten er voor zorgen, dat niemand nieuwe modes of vreemden snit invoerde; uitgesneden kleederen, zooals de fatten van dien tijd droegen, mogt geen Christen dragen. De leer was, »dat de regtvaardigen de aarde en alles wat daarop is gemeenschappelijk moeten bezitten, maar een ieder evenwel daarbij werken, zooveel hij kan," en ruilhandel was geoorloofd. Men dacht zelfs aan eene algemeene verlating der huizen, die intusschen niet tot uitvoering kwam. De stad geleek eene legerplaats, het geheele volk eene groote soldatenfamielje; krijgslieden met hunne vrouwen en kinderen moeten altijd worden onderhouden; hiervoor boden de rijkdommen der geestelijke gestichten en der uitgewekenen naar het scheen voor jaar en dag de middelen aan. Deze toestand kon een tijd lang duren door de geweldige spanning der belegering, waarvan de uitkomst nog zoo geheel onzeker en de gevolgen zoo ver uit een

loopend moesten voorkomen: eene wereldberoemde zegepraal en daardoor de stichting van een nieuw wereldrijk of de ondergang in eene algemeene slagting.

Alleen wat behalve tot instandhouding des ligchaams voor godsdienst en krijgsvoering noodig was, mogt worden aangeschaft. Cythers, violen, fluiten, muzijkboeken, schaakborden, dobbelsteenen, en kaarten — kortom alles wat tot tijdverdrijf bestemd was, werd vernietigd. Op halfvasten gebood Matthijssen op ingeving des Vaders, dat niemand eenig boek mogt hebben behalve den bijbel, als voldoende tot zaligheid: alle andere boeken en geschriften werden op het domplein gebragt en deze schatten bij groote hoopen verbrand. Alles wat aan het verleden herinnerde moest worden weggevaagd. Op goeden vrijdag werd een oude *knol in* het vijandelijke leger gejaagd, met de oorkonde aan den staart van het verdrag, waardoor onder het zegel van den bisschop, den landgraaf en de andere belanghebbenden vrijheid aan de evangelische belijdenis was gewaarborgd.

Matthijssen had reeds een' gelukkigen uitval aangevoerd. Op het Paaschfeest verkondigde hij, dat de Vader hem had geboden met eene hand vol volks uit te trekken en het leger der goddeloozen

te verslaan. Hij nam een' lange speer en trok door de Ludgerpoort met een luttel aantal gewapenden, als of een heir hem volgde. Van de wallen zag men vol begeerte naar het beloofde schouwspel uit. Er had inderdaad een uitval plaats, maar daar zij er in de legerplaats op verdacht waren, werd de profeet plotseling door vijanden omringd en letterlijk in stukken gehouwen.

Hij had een onbetwist aanzien in de stad genoten.. Hij bezat eene jonge vrouw, Divara, (*) eene schoone brouwersdochter uit Haarlem, welke, nadat hij zijne oudere, niet wedergeborene vrouw had verstooten, op gezag eener goddelijke openbaring met hem was gehuwd. *Munster* was toenmaals nog vol hoop op de zegepraal, en er pleit dus veel voor het gevoelen, dat de profeet aan zich zelven en zijne openbaringen heeft geloofd.

Maar schrik beving de geloovigen bij dit einde van hunnen profeet en zijne profetie. Bokelszoon stelde hen gerust: »De profeet, door wien de Vader tot hiertoe zijne openbaringen bekend heeft gemaakt, is gevallen naar het voorbeeld der Maccabeërs en andere vrome helden," sprak hij. »Klaagt

---

(*) De latijnsche vorm van haren naam, eigenlijk heette zij *Dieuwertje*. V.

niet over hem, want gelukkig moogt gij hem prijzen, dat hij na de aflegging des vleesches als martelaar de onsterfelijkheid is ingetreden naar het raadsbesluit des Vaders!" Daarop vertelde hij aan de vergaderde menigte, hoe hem voor acht dagen, toen hij na ernstige overdenking van Gods woord, in Knipperdollink's woning was ingesluimerd, een gewapend man was verschenen, met een speer doorboord en van bloed druipende; die zou tot hem gezegd hebben: »Vrees niet, gij man Gods, maar blijf getrouw aan uwe roeping, want dit bijzonder gerigt doelt niet op uw leven, maar op dat van Matthijssen, en gij zult zijne weduwe tot vrouw nemen." Intusschen had hij het niet geraden gekeurd den profeet voor zijn einde te waarschuwen, waartoe hij door goddelijke besturing was gedreven, maar had toch terstond zijn gezigt aan Knipperdollink verteld, om eenen getuige te hebben, als het vervuld was. Deze bevestigde alles, en ook zonder afspraak, valt de schijn van een wonder hier juist op het nietgelooven aan iets wonderbaarlijks, want een wonder alleen kon den profeet redden. Maar het volk beschouwde den ondergang van den eenen profeet, door deze verklaring van den anderen, in het licht eener goddelijke noodzakelijkheid en openbaring. Sedert dezen dag, als door eene

natuurlijke erflating, stond Jan Bokelszoon, naar de gewoonte van dien tijd met een' weinig weidschen naam *Jan van Leiden* genoemd, uit kracht zijner daden aan het hoofd der wederdooperssstad.

Als de zoon van den schout te *Grevenhagen* (*) Bokel en eene later vrijgekochte lijfeigene uit het Munsterland, was hij bij bloedverwanten te *Leiden* opgevoed en tot kleermaker opgeleid; op zijn ambacht en als lakenhandelaar reizende, had hij 4 jaar in *Engeland* geleefd, was in *Vlaanderen* en *Portugal* geweest en eindelijk over *Lubeck* naar *Leiden* teruggekeerd, waar hij de weduwe van een' schipper huwde en met haar eene herberg hield »in de drie haringen", de verzamelplaats van vrolijke gezelschappen. Bij den toenmaligen bloei der rederijkerskamers en der stedelijke schouwspelen, had hij even als Hans Sachs, de schoenmaker, rijmen vervaardigd, eene zangschool opgerigt, tooneelspelen opgesteld en daarin menige hoofdrol vervuld, en was door zijne slanke, krachtige gestalte, de mannelijke bevalligheid zijner gelaatstrekken en zijne geestige invallen, vooral een lieveling der vrouwen geworden. Zijn groot verstand in de H. Schrift, gelijk de

(*) Elders wordt *'s Gravenhage* als de woonplaats van Bokel opgegeven. Zou men hier welligt aan eene naamsverwarring hebben te denken? V.

wederdoopers het noemden, bewijst, dat hij ook niet zonder belangstelling voor het godsdienstig leven bleef. Hij was reeds in den zomer van 't jaar 1533 te *Munster* geweest, gelijk hij zeide, om de dappere predikers te hooren. In den herfst geraakte hij in kennis met Matthijssen, werd door hem gedoopt en na veelvuldige omzwervingen als zijn apostel naar *Munster* gezonden. Hij was toenmaals in zijn 25ste levensjaar.

Nog bestond in *Munster* de oude orde van zaken. De raad, hoewel in den geest der wederdoopers gekozen, had zich in partijen geplitst. Na Pinksteren, toen het volk, door de zonderlinge gebaren van den profeet opmerkzaam gemaakt, iets buitengewoons verwachtte, sprak hij in de volksvergadering: »De Vader heeft mij geopenbaard, dat in het nieuwe Israël een nieuw bestuur dient te worden gekozen. Tot nu toe is de raad door menschen beroepen, heden moet de keuze naar goddelijke ingeving geschieden." Hij maakte vervolgens bekend, dat 12 mannen als de oudsten der 12 stammen Israël alle wereldlijke en geestelijke magt zouden uitoefenen. Rothmann las hunne namen op, en verzuimde daarbij niet de nieuwe inrigting hoogelijk te roemen, als eene getrouwe afbeelding der regering, die God zelf weleer aan zijn uitver-

torен volk had geschonken. De raad legde zonder egenspraak zijne waardigheid neder. Sommigen van le nieuw benoemde oudsten behoorden tot den ouden aad en den adel, sommigen waren van buiten aangekomenen, alle lievelingen des volks en aanhangers van den profeet; deze stelde hen aan de vergadering voor en gaf aan ieder een ontbloot zwaard n de hand, met de woorden: »Ontvangt het regt les zwaards, van God den Vader door mij aan u bevertrouwd, en rigt daarmede naar de opdragt Gods." En met luider stemme hief de profeet, na en plegtstatig gebed, het lied aan, terwijl al het volk inviel: »Eere zij God in de hoogte."

Reeds vroeger had Knipperdollink, ook als profeet, bevolen, de spitsen der torens omver te halen, naar zijne zinspreuk: het hooge moet vernederd en het nederige verhoogd worden. Zoo geschiedde toenmaals uit denzelfden geest van vernieling en nivellering, wat de omwenteling van 1793 den Straatsburger Munster had toegedacht. Maar op de plateformes der torens werden kanonnen geplant. Kort daarop verlangde Jan van Leiden, doorgaande op dien aangenomen grondregel, in de volksvergadering, dat Knipperdollink voortaan zwaardvoeder zou zijn tot afschrikking der boosdoeners; het voormalige hoofd der stad, naar den wil des Vaders, moest

dus het verachte handwerk van scherpregter vervullen. En de voormalige burgemeester, gehoorzaam aan de ingevingen van den profeet, of in het voorgevoel, welke beteekenis onder een schrikbewind het zwaard zou kunnen hebben, aanvaardde het ambt, waardoor hem het vreesselijke regt werd geschonken, om doodschuldige, op heeter daad betrapte misdadigers, onmiddelijk ter dood te brengen. — Wanneer de profeet iets van den Vader wilde hooren of smeeken, lag hij kruisgewijs op den rug, welke ligging — de armen en voeten in den vorm van een kruis uitgestrekt — ook in de middeleeuwen voorkomt bij de boeteoefeningen der geeselaars en als eene kloostergebruik bij het uitspreken van verwenschingen.

De oudsten schenen intusschen hunne waardigheid te willen doen gelden. In hunne staatsregeling, die, zooals zij door hen werd opgesteld, tevens eene huisregeling is, wat zij altijd moet wezen, wanneer de staat ook voor de dagelijksche behoefte van iederen burger heeft te zorgen, leest men: »Wat de oudsten der heilige stad *Munster* uit Gods genade eendragtiglijk hebben besloten, zal Jan van Leiden, de profeet, als een dienaar Gods en der heilige geregtigheid aan de gemeente der Israëlieten in onderdanige gehoorzaamheid verkondigen en voor-

dragen." Aan het volk vaardigden zij een edict uit in vromen vorm en zedelijk strengen zin. Het rijk Gods wordt daarin voorgesteld als niet bestaande in woorden, maar in werken: „het bestaat hierin, dat wij door daden en van ganscher harte den wil Gods opvolgen. Wel is Zijn wil en wet door Zijnen vinger in ons hart geschreven, ook is het niet meer noodig het woord van onzen God schriftelijk voor onze oogen te hebben, maar opdat de onboetvaardigen geene verontschuldiging hebben, en de zwakken, zoo zij onder ons mogten zijn, niet ten val komen," wordt een kort uittreksel van hetgeen de H. Schrift gebiedt, voorgeschreven: 4 geboden voor de eere van den goddelijken naam, voor gehoorzaamheid aan ouders en overheid, van de vrouw aan den man, van het huisgezin aan den huisvader en zijne verpligting aan het huisgezin; 9 verboden tegen ontucht, gierigheid, roof, bedrog, leugen en laster, schandelijke taal, twist, toorn en nijd, gemor en oproer, alles in bijbelsche spreuken en woorden. Naar het theocratisch karakter der regering was op iedere overtreding de doodstraf gesteld. Uit de leering, dat de nieuwe kerk alleen uit wedergeborenen bestaat, en toch geene vergiffenis kent voor eene opzettelijke zonde door hen begaan, volgde de uitstooting van den zondaar uit

het volk Gods; en deze uitstooting werd eene uitroeijing der zondaars, een doodvonnis, zoodra men eenmaal als stelregel had aangenomen, dat alle goddeloozen moeten vernietigd worden. Toch zag men al spoedig de onmogelijkheid in van de volledige uitvoering hiervan in zulk een gemeenebest; eene berouwvolle bekentenis voor het geheele volk, werd daarom als redmiddel aangemerkt, waarop de profeet door zijne voorbidding genade bij den hemelschen Vader verkreeg, en den zondaar eene boete bij water en brood oplegde.

Deze zedeleer, als het ware opgesteld onder het zwaard des beuls, was in volle werking, toen Jan van Leiden in het midden van Julij, als om haar te tarten, aan de predikers eenige artikelen toezond met de aanmerking, dat hij ze, tenzij men ze uit den H. Schrift kon weerleggen, in de volksvergaring zou voorleggen en doordrijven; de strekking er van was deze: »dat een man niet zou gebonden zijn aan ééne vrouw, maar dat hij zooveel vrouwen ten huwelijk zou mogen nemen, als hij verkoos." Rothmann en zijne vroegere ambtgenooten, weigerden hunne toestemming. De profeet zwoer, dat zijne artikelen goed waren, dat zij hem van den Vader waren geopenbaard, en dat ieder, die er tegen sprak, geen genade bij den Vader zou vin-

den. Toen gaven de predikers toe. In eene volksvergadering had eene woordenwisseling plaats, die eenige uren duurde — en men hield de tegenstanders voor overwonnen.

Ongetwijfeld had deze onderneming hare aanleiding in de onbeteugelde hartstogten van den profeet, moge het dan al of niet waar zijn, dat deze reeds door zijn gedrag aanstoot had gegeven, dien hij door de nieuwe wet wilde wegnemen. Na hetgeen sommige wederdoopers reeds hadden gesproken over volstrekte gemeenschap van vrouwen, was de veelwijverij ten minste nog een vasthouden aan het huwelijk. Men beriep zich op de natuurlijke verhouding der geslachten, terwijl het doel des huwelijks uitsluitend gezocht werd in de vervulling van den ouden scheppingszegen: »Wast en vermenigvuldigt u!" Men vond in de Heilige Schrift geen bepaald gebod der monogamie, en daarentegen het voorbeeld der vrienden Gods, wier leven zich moest afspiegelen in het nieuwe volk Israëls, Abraham, Jacob, David en Salomo niet te vergeten — allen rijkelijk van vrouwen voorzien. In dezen tijd, waarin zoo menig gebruik, dat de volkeren sedert eeuwen als eene goddelijke instelling hadden geëerbiedigd, als bijgeloof en priesterbedrog aan een' kant werd gezet — bij dezen algemeenen

zucht tot ontleding der overgeleverde godsdienstige zeden, kon de twijfel, of het huwelijk met *ééne* vrouw toch wel de bepaalde, goddelijke verordening zou zijn, zelfs bij betere menschen oprijzen; welmeenende vrienden der hervorming hebben deze bedenkingen op schrift gebragt, de landgraaf van *Hessen* nam eene tweede vrouw, en Luther zelf gaf hem daarvoor eene soort van dispensatie, als voor eene kleine zonde. Daarbij kwam, dat in *Munster* het schoone geslacht — waarbij eene nieuwe godsdienst gewoonlijk het eerst ingang vindt — de groote meerderheid uitmaakte, zoowel bij de oorspronkelijke bevolking, als bij de later aangekomenen. Zoo begon de gruwel der veelwijverij. Jan van Leiden huwde de weduwe van Matthijssen, van wien zij nog zwanger was, en kort daarna nog met twee andere vrouwen, eerst met Knipperdollink's dienstmaagd en toen met zijne stiefdochter. Zijne vrouw, die hij met twee kinderen had achtergelaten, was hem intusschen getrouw gebleven, en als medepligtige aan een ontdekten aanslag der wederdoopers, om de stad *Leiden* te vermeesteren, in het water geworpen en verdronken. De gedeeltelijke gemeenschap van goederen in *Munster* maakte de huisselijke inrigting gemakkelijk; weldra was alles wat vrouw heette gehuwd, en greep men in vuige lust naar

halfvolwassen meisjes, waarvan er verscheidenen in zulke smadelijke verbindtenis omkwamen. Ook golden alle vroegere huwelijken voor ontbonden zoolang zij niet door eene nieuwe trouwing bevestigd waren, dewijl sedert de hemelvaart van Christus geen mensch in den waren echt had geleefd, en de huwelijken niet naar den geest, maar naar gestalte en schoonheid, naar geld of familiebetrekking waren gesloten.

Tegen deze schennis der voorvaderlijke eerbaarheid verhief zich binnen de stad een laatste opstand der oude ingezetenen. Een smid, Heinrich Mollenhöck, bragt bij de 200 gewapende manschappen bijeen, welke, om zich van het onverdragelijke juk der vreemdelingen te bevrijden en de oude stadsinrigting te herstellen, in den nacht van den 30 Julij den Profeet, Knipperdollink, Rothmann en hunne vertrouwden gevangen namen. Maar zij verzuimden onmiddelijk een einde aan de zaak te maken. Nadat zij een' geheelen nacht hadden beraadslaagd, hoe zij genade bij den Vorstbisschop vinden en de verdrevenen weder in hun regten zouden kunnen herstellen, lieten zij 's morgens bij trommelslag door de stad uitroepen, dat ieder, die bij het Evangelie dacht te blijven, op de markt moest komen. Toen het bekend was geworden,

wat er gebeurd was, hadden de vreemden reeds de wapenen ter hand, terwijl de stedelingen, die zich bij Mollenhöck hadden willen voegen, afgeschrikt werden door de overmagt en de grootere eensgezindheid der vreemdelingen. Mollenhöck en zijn aanhang vlugtten in het raadhuis. De deuren werden opengeloopen, de gevangenen bevrijd. De opstandelingen vlugtten naar de bovenste verdieping, waarvan zij de toegangen barricadeerden; maar toen er kanonnen, hoofdzakelijk door vrouwen voortgesleept, naderden, hielden zij een' hoed uit het venster, ten teeken van overgave en baden om genade. Zij werden onder hoon en mishandeling in de gevangenis geworpen. Den volgenden dag zaten de oudsten ten gerigt; de veroordeelden werden na elkander aan den lindeboom voor den dom gebonden ten doel voor de schutters, die door den profeet werden aangevuurd met de woorden: »Wie God een' dienst wil doen, doe het eerste schot!" Nadat er op die wijze 25 waren omgebragt bedacht men, dat de belegeraars uit het herhaalde schieten de inwendige verdeeldheid zouden kunnen opmaken, het was ook jammer van het kruid en men besloot daarom het verdere met het zwaard af te maken. Nog 66 werden door de oudsten ter dood veroordeeld en aan Knipperdollink overgeleverd, die hen naar willekeur de volgende dagen uitkoos en

afmaakte, behalve eenigen, die de profeet voor liefhebberij en oefening onthoofde; aan de overigen werd, als verleiden, genade geschonken.

IV.

MUNSTER, ALS KONINGRIJK.

Na dit bloedbad was de heerschappij van den profeet en zijnen zwaardvoerder onbeperkt. In het begin van September stond een nieuw profeet op, Johan Dusentschuer, een goudsmid uit *Warendorf*, die het volk op de markt bijeen riep, en zeide: »de Vader uit den Hemel heeft mij gezegd, dat Jan van Leiden, de man Gods, een koning der geregtigheid zal zijn over den geheelen aardbodem. Hij zal bezetten den stoel van zijnen vader David, tot de Vader het rijk van hem terug zal eischen. Hij zal met heirmagt uittrekken en alle geestelijke en wereldlijke overheid zonder eenige genade ombrengen, maar de onderdanen sparen, zoo zij geregtigheid willen werken!"

Naar het verhaal van een' tijdgenoot zeide Bokelszoon hierop tot het volk: »Ook mij heeft de Hemelsche Vader sedert 14 dagen hetzelfde geopen-

baard; ik heb echter tot hiertoe gezwegen, want de Vader wilde, dat een ander het zou openbaren, opdat gij 't te vaster gelooft."

Volgens de getuigenis van authentieke stukken heeft hij later, toen zijn troon was omvergeworpen, verklaard: »Openbaringen heb ik in dit geval niet gehad, maar wel is mij de gedachte ingevallen, dat er in *Munster* een koning moest worden verkozen en dat ik daarvoor de geschikste persoon was. Deze gedachten hadden mij hoogelijk getroffen en bekommerd gemaakt, zoodat ik God heb gebeden, dat Hij mij, om mijne ongeschiktheid, toch zulk een last niet mogt opleggen, maar zoo Hij mij niet wilde loslaten, dat Hij mij dan door geloofwaardige profeten mogt beroepen. Hierbij bleef ik berusten en sprak er niemand verder over, totdat na 14 dagen een profeet, Dusentschuer genaamd, in de gemeente opstond en uitriep, dat naar Gods getuigenis *Jan van Leiden* koning moest zijn; ditzelfde sprak hij ook tot den raad, die terstond gewillig van zijne magt afstand deed en met de geheele gemeente mij als koning huldigde en met het zwaard der geregtigheid wapende. Zoo ben ik koning geworden."

De gedachte was trouwens niet vreemd, nu men er eens toegekomen was het geestelijk Christusrijk als een wereldsch rijk te beschouwen, ook kwam

het overeen met den geschiedkundigen gang van den Israëlitischen staat en het Joodsche Messiasbegrip, dat men van den republikeinschen staatsvorm tot den monarchalen overging, en een' koning tot heer verkoos. In *Augsburg* had eenige jaren vroeger een bontwerker zich tot koning opgeworpen van een rijk, dat duizend jaar zou moeten duren en had reeds kroon, scepter en koningsmantel doen vervaardigen; hij had slechts bij enkele handwerksliedén geloof gevonden en zijnen koninklijken droom met het leven moeten bekoopen.

Toenmaals was *Jan van Leiden* de eenige persoon in *Munster* dien men tot koning kon uitroepen., nu het volk juist door een schitterend wapenfeit was opgewonden, waarvan de verdienste vooral aan hem werd toegeschreven; bovendien heeft het volk — nadat de eerste verbazing en tegenstand geweken was — de stem Gods door zijne toestemming bekrachtigd, en daarvan door ieders handteekening bewijs afgelegd.

Daar het in den aard ligt van iedere theocratie, hoe bespottelijk zij ook ingerigt is, om naar de wereldheerschappij te streven, en de monarchie door in hare plaats te treden ook hare strekking aannam — werd den koning, als het hoofd van den staat, nu ook de zorg hiervoor opgedragen. Reeds

vroeger deden wij het anabaptisme uitkomen als een gedeeltelijk katholicisme met zekere protestantsche wijzingen, evenzoo gelijkt hun koning op een' nagebootsten stedehouder van Christus, als eene karrikatuur van den Roomschen paus, die zijne heerschappij voert, gesteund door de getuigenis van vele eeuwen en volkeren, terwijl de wederdooperskoning, door de willekeur van een handvol menschen tot die waardigheid verheven, zijne magt op eene enkele stad ziet beperkt. Men zou zelfs uit de woorden van Dusentschuer kunnen opmaken, dat hij nog verder heendoelde; als hij op den nieuwen koning de woorden toepaste, die, volgens de kerkleer, den zoon van Maria gelden, en de predikers in *Munster* het nieuwe koningschap regtvaardigden uit de oudtestamentelijke profetie van den zoon Davids, gaven zij daardoor aanleiding, om den nieuw benoemden niet slechts als plaatsbekleeder van Christus, maar als plaatsvervanger des Heeren te beschouwen, den kleermakersgezel in de plaats van den timmermanszoon, den wederdooper als mededinger van Christus — den Antichrist. Nog meer voedsel aan zulk wanbegrip gaven de wederdoopers, toen zij een' hunner hoofdlieden in de *Nederlanden*, dien zij reeds naast *Jan van Leiden* den tweeden grooten profeet noemden, voor

den menschgeworden Heiligen Geest aanzagen, die, boven Christus verheven, door dezen en de Apostelen was voorgesteld, als den voltooijer des Christendoms. Zoover had men het intusschen in *Munster* niet bedoeld; het wederdoopersrijk en zijn koning heette daar slechts eene voorbereiding op het rijk van den naderenden Christus, al moest het geloof hieraan en aan de spoedige komst des Heeren langzamerhand op den achtergrond treden, bij den uiterlijken luister van het bestaande, voorloopige bewind. Zoo leest men in een hunner koninklijke besluiten: »Het rijk, voor langen tijd voorzien door den mond der profeten, door Christus en zijne apostelen in de kracht des Heiligen Geest begonnen en geopenbaard, maar nu in Jan den Regtvaardigen op den stoel Davids zeker en ontegenzeggelijk bestaande." De profeet van 't nieuwe koningrijk eischte van de 12 oudsten het zwaard der heerschappij terug, en overhandigde het den koning met de woorden: »Ontvang het zwaard der geregtigheid en daarmede alle heerschappij, waardoor gij alle volkeren der aarde zult onderwerpen; en gebruik het zoo, dat gij *Christus bij Zijne wederkomst* ten gerigte *rekenschap* kunt afleggen." Toen zalfde hij zijn voorhoofd: »Ik zalf u op bevel des Vaders tot koning des nieuwen tempels en van

het volk Gods, ik verkondig u voor het aangezigt des geheelen volks als den koning van 't nieuwe Zion." *Jan van Leiden* viel op het aangezigt en smeekte als Salomo God om verstand en wijsheid.

Om zich terstond koninklijk in te rigten, verzocht hij het vergaderde volk, om hunne voorbede bij de keuze van een Gode welbehagelijken hofstoet; toen benoemde hij Knipperdollink tot zijnen stadhouder, Rothmann tot woordvoerder, Hendrik Krechling, den voormaligen gaugraaf, tot kanselier, vier geheime raden — onder hen den leeraar Bernhard Krechting, — krijgsoversten en allerlei staatsbeambten naar toenmalig hofgebruik. De 12 oudsten werden daarbij niet vergeten. Over het algemeen werden patriciërs en voormalige raadsleden bij voorkeur bedacht, voor zoover zij zich aan het nieuwe rijk hadden aangesloten; het was als uitzondering, dat er onder de geheime raden ook een bontwerker benoemd werd. Tot een koninklijk paleis werd de woning van een' uitgeweken domheer op het domplein prachtig ingerigt. De titel des konings was volgens een' door hem uitgevaardigden geleidsbrief: »Johannes van Gods genade, uit kracht zijner koninklijke heerschappij in den nieuwen tempel Gods een dienaar der geregtigheid;" bij eene andere gelegenheid: »Johannes de Regtvaardige,

koning „van het nieuwe Zion." Zijne zinspreuk was: Gods magt is mijne kracht. Zijn zegelring, van bijzonder hard rhijnlandsch goud, vertoonde den wereldkloot met kruis en zwaarden, en daarom de woorden: »De koning in dem nijen Tempel, furret dit Zeichen von ein Exempel." Ook munten liet hij slaan, waarschijnlijk slechts als gedenkpenningen en om daarmede een vorstelijk regt uit te oefenen, niet als middel van verkeer, daar er in de stad geen geld gebruikt werd en voor aankoopen van buiten ieder andere munt beter kon dienen. Eenige gouden munten, ruw uitgevoerd, zijn bewaard gebleven; middel in, op de eene zijde leest men: »het Woord is vleesch geworden, en woont in ons;" aan den rand: »wie niet geboren is uit water en Geest, kan niet ingaan:" op de keerzijde aan den rand: »in het rijk Gods, — een koning opgerigt boven alles; één God, één geloof, één doop Gods," in het midden: »1534 te *Munster*." Toch werden reeds onder de oudsten munten van die soort geslagen, natuurlijk zonder te gewagen van een koningrijk; aan den hals van Matthijssen en andere dooden vond men zilverstukken met de letters D. W. W. F. (d. i. *das Wort ward Fleisch*) als herkenningsteeken der sekte.

Door zijn vroeger beroep en zijne liefhebberijen

daartoe opgeleid, wist de nieuwe vorst zich uitnemend door kleeding en vorstelijke houding voor te doen, gelijk dan ook een tooneelkoning meestal de koninklijke waardigheid voor het volk aanschouwelijker voorstelt, dan een door de gratie Gods gekroonde. Drie dagen in de week hield hij op de open markt gerigt en begaf zich in plegtstatigen optogt van het domplein derwaarts: voorop hoornen fluitblazers, daarachter de beide veldheeren, krijgskundige ridders uit *Luik*, omringd van andere officieren met wapperende pluimen, de geheime raden in purperen ambtsgewaad met gouden ketenen, de hofmaarschalk met den witten staf, eens in betere dagen burgemeester der stad, dan de koning, op een moedig ros, met rijk verguld tuig omhangen. Hij vertoonde zich afwisselend in prachtigen dosch, naar de spaansch-duitsche mode van dien *tijd*, met zijden onderkleederen, niet ten volle bedekt door de fluwelen met gouden haken zaamgehouden bovenkleederen en den met kostbaar bontwerk omzoomden mantel. Op het hoofd droeg hij eene kroon van zuiver goud, met edelgesteenten omzet, daarop een kruis, als de kroon van Karel den Grooten; den hals versierde een zware gouden keten, waaraan een groot rond edelgesteente hing, voorstellende de wereldkloot door een zilveren en een

gouden zwaard doorboord, en tusschen beiden een kruis; op den bol las men het opschrift: »een koning der geregtigheid overal." In zijne regterhand praalde een scepter, met drie gouden hoepels, de schede van het zwaard en de sporen waren insgelijks van goud. Aan beide zijden des konings gingen twee edelknapen van bevallige gestalte, in lichtgroene lijfrokken, met mouwen rijk met goud gestikt; zij droegen de teekenen van het geestelijke en wereldlijke gezag, die ter linker hand een ontbloot zwaard, die ter regter, de gevangen zoon van den vorstbisschop, een' bijbel, en, als de koning zijn zwarte spaansche baret droeg, ook de kroon. Achter den koning zag men zijn' stedehouder en woordvoerder, dan den nieuwbenoemden scherpregter met zijn knechten, eindelijk den langen sleep van hofbedienden twee aan twee en naar hunnen rang. Het volksgedrang werd in toom gehouden door 20 trawanten, in half groene half aschkleurige uniform, met het koninklijk wapen op de mouwen; deze dubbele kleur was ook de hofliverij, naar Rothman's verklaring om den ouden en nieuwen mensch aan te duiden. De stof voor al deze koninklijke costumes vond men grootendeels onder de kerkelijke erflating van misgewaden en altaarkleeden, uit een' geest van secularisatie, waar-

aan trouwens later zelfs onze groote dichter (*) niet vreemd bleek, toen hij soortgelijke eigendommen tot bestrijding der onkosten aan zijne kunstenaarsplannen verbonden, besteedde. Over den luister des konings verwonderde zich het volk, terwijl toch alles gemeen eigendom heette te zijn, zelfs drong het gemor somtijds tot hem door, maar door dreigende taal deed hij alle tegenspraak verstommen. »Al stondt gij ook allen tegen mij op," roept hij uit, »toch zal ik u en de wereld trotseren en met God heerschen." Toen mompelde men wel eens: alles heeft zijn tijd.

Aan de eene zijde der markt was de troon opgerigt; drie trappen, die er toe geleidden, waren met tapijten bekleed, die beurtelings met goud doorwerkt of van kostbaar purperen stoffaadje vervaardigd waren. De koning stapte van 't paard en nam op den troon plaats, terwijl op de trappen naast hem Knipperdollink en Rothmann stonden en lager de kanseliers met de geheime raden. Wie voor den troon kwam moest ter aarde nedervallen, overeenkomstig het overal geldende voorschrift, om den koning met kniebuiging te begroeten. Hij wenkte met den scepter en besliste meestal spoedig en zonder te vragen de voor zijnen regterstoel gebragte geschillen. Veelal waren het huwelijks oneenighe-

(*) Göthe.

den, voortkomende uit de verwarring der veelwijverij; zelfs beval hij echtscheidingen en doodvonnissen, die onmiddelijk werden voltrokken.

Hij sprak het doodvonnis over eene vrouw uit, die het nieuwe huwelijksedict naar haren zin had uitgelegd, en zich aan twee mannen had verbonden; over eene vrouw, die haren man niet verkoos ter wille te zijn en over eene andere, die de jongere na haar gehuwde vrouw niet wilde dulden. Ook Knipperdollink's echtgenoot werd gevangen gezet en met de doodstraf bedreigd, omdat zij geweigerd had hare kleederen met eene tweede vrouw te deelen; door eene openbaring van den profetischen goudsmid werd zij gered maar moest toegeven. Een gevangene uit *Munchen* wilde zelfs van eene wet weten: »als eene vrouw haren man of hare gezellin onvriendelijk aanziet, moet zij sterven." In ieder opzigt kwam ook hier de grootere afhankelijkheid der vrouwen, gelijk altijd oorzaak en gevolg der polygamie, sterk voor den dag. *Jan van Leiden* had reeds bij zijne eerste verschijning in *Munster* de boodschap gebragt, dat de vrouwen hunne mannen *heeren* moesten noemen. Toen Fabricius, met eene boodschap van den landgraaf te *Munster* gekomen, door den koning ter tafel genoodigd was, kwamen bij diens intrede,

zijne toenmalige 4 vrouwen hem in fluweel en zijde gekleed te gemoet en vielen op de knieën; hij bood haar achtereenvolgens de hand en hief haar op. Ook in andere huizen merkte Fabricius op, dat de mannen door hunne vrouwen met groote onderdanigheid werden ontvangen. Daarentegen vaardigde de koning ook eene wet uit, dat niemand tot den echt mogt worden gedwongen, omdat zij is »eene wijze verbindtenis, die meer door de natuur en door den band der liefde, dan door enkele woorden en uiterlijkheiden wordt gesloten."

Hij zelf nam gedurig vrouwen, tot hij er 16 bezat, grootendeels uit de bevalligste jonge dochters der stad gekozen. Deze harem was in de voormalige proosdij, welke met het slot, na het doorbreken van een' muur in verbinding was gesteld. Dagelijks hield de koning den hoofdmaaltijd met zijne vrouwen. Al hare namen stonden op eene tafel, de gunstelinge van den dag werd telkens door een vast teeken bij haren naam aangeduid en dan met de meest verfijnde weelde opgetooid, gelijk ongeveer van de koningin Esther in het boek van haren naam staat te lezen. Divara, die nogal gezet was, eene hollandsche schoonheid, blond, met schitterende oogen, met wangen als melk en bloed en eene fiere gestalte, bleef de vertrouwde des ko-

nings en gold steeds voor de eigenlijke koningin, die, naar hetgeen verhaald werd, door de anderen zonder nijd werd gehoorzaamd. Aan het hof werd veel gedanst, waarbij, bij gebrek van eene kapel, een klein orgel den dienst verrigtte; het monarchaal princiep schijnt ook hierin den somberen ernst der wederdoopers te hebben verdrongen.

Intusschen bleef men met de middelen ter verdediging niet achterlijk. Al aanstonds had men gepoogd door vliegende bladen in de legerplaats geworpen, de lansknechten aan het wankelen en van den bisschop afkeerig te maken. De wederdoopers beriepen zich daarin op hunne vroomheid en reine zeden, verklaarden de schandelijke geruchten voor leugens der uitgewekenen en noodigden hen uit, om vertrouwde mannen te zenden en hunne levenswijze te zien; als zij de Handelingen der Apostelen lazen, zouden zij vinden, dat God den doop had ingesteld, gelijk hij bij hen werd bediend en dat God alle goederen onder Christenen gelijk verdeeld wilde hebben; zij waarschuwden hen, dat zij niet tegen God zouden strijden, en beloofden voor hunne vijanden in de stad een ontbijt klaar te zullen maken van kalk en pik, waar zij zich voor eeuwig aan zat zouden eten; maar voor de vrienden Gods zouden de poor-

ten open staan. Toch bediende men zich bij deze uitlokking van geene bedriegelijke voorstellingen, maar hield iedereen edel en streng voor oogen: »nu dient gij den antichristelijken bisschop om geld, bij ons zult gij een beter loon vinden: het Woord Gods en de eeuwige zaligheid!"

Wel waren het slechts enkelen, die, hierdoor uitgelokt, in de stad overliepen en aldaar opname en onderwijs vonden in een daartoe bestemd *heidenhuis*, maar toch werd eene geheele schaar lansknechten »*die Meiszner*" genaamd in hun geweten geschokt, zoodat zij des nachts optrokken en door de ruiterij achterhaald en overweldigd, eerst na ombrenging der belhamels tot twijfelachtige gehoorzaamheid konden worden teruggebragt. Daarentegen ontbrak het ook niet aan hoon en ruwen scherts. De lansknechten werden aangeroepen als papistische afgodendienaars en papenslaven, de wederdoopers werden geërgerd met den van hen afgeluisterden uitroep: »Mijnen geest gelust tegen uw vleesch!"

De eerste storm op den 26 Mei, zonder de vereischte zamenwerking in de verschillende legers en voor den bepaalden tijd begonnen door soldaten, wier moed wel wat al te veel uit de flesch was geput — werd gemakkelijk afgeslagen. De belegerden overvielen eene verschansing, vernagelden 19

kanonnen en strooiden het gevonden kruid om zich heen; zoodat de vijanden, daarheen door eene geveinsde vlugt gelokt, plotseling door de vlammen omgeven, zich door vuur van den Hemel getroffen waanden.

Kort daarna werd de vorst-bisschop persoonlijk bedreigd. Eene jonge westvriesche, Hilla Feijcken, sedert een half jaar gehuwd, had haar goed aan de armen gegeven en was met haren man te *Munster* gekomen, om harer ziele zaligheid bij het Woord Gods te zoeken. Sedert zij eens had hooren voorlezen, hoe Judith door het vermoorden van Holofernes, Bethulia van de belegering verloste, liet haar de gedachte bij dag en nacht geene rust, om, als eene tweede Judith, de heilige stad door den dood des bisschops te bevrijden. Zij maakte Jan van Leiden en Knipperdollink met haar plan bekend en werd door dezen in haar voornemen versterkt. Om zich naar behooren te kunnen opschikken, werd de schatkamer voor haar opengesteld, zij nam echter slechts 5 kostbare ringen en 12 gulden teergeld; intusschen lag het niet in het plan der eerbare vrouw, om, even als de joodsche heldin, met het wapen in de vuist onverschrokken de bloedige daad te verrigten, maar een hemd van het fijnste linnen, sierlijk bereid en in sterk vergift ge-

doopt, had zij uitgekozen om het den bisschop te vereeren. Naar hare verwachting werd zij aan de voorposten aangehouden en voor een' hoofdman gebragt; hier gaf zij voor, met haren man naar *Munster* gegaan en van daar wederom ontvlugt te zijn, nadat zij het verkeerde en dwaze van het leven aldaar had ingezien, om voor haren gemaal, die den bisschop de middelen kon aanwijzen, waardoor hij de stad zou kunnen innemen, veilig geleide af te smeeken en den bisschop eene gave te brengen, die wel onwaardig voor zulken magtigen vorst, toch als teeken van haar rein hart en de vlijt harer handen een welgevallig geschenk mogt zijn. Eene zoo aangename afgezante zou gemakkelijk gehoor bij den bisschop hebben gevonden, tenzij een gerucht, dat zich in *Munster* had verspreid, niet in den volgenden nacht door een' ontevredenen, die uit de stad was geslopen, aan den bisschop ware overgebragt, om daarmede genade voor den vroegeren afval te verwerven. De nieuwe Judith, op de pijnbank geworpen, bekende oogenblikkelijk haar voornemen, waartoe zij door den Heiligen Geest en godvreezende mannen verzekerde gedreven te zijn; om den geest niet te wederstreven en God te vertoornen, had zij niet geweigerd en God ter eere en tot heil harer ziel zou zij de straf daar-

voor goedsmoeds verdragen. Het was misschien haar laatste list, toen zij den beul verzekerde, dat hij geen magt over haar had; zoodat deze het zwaard op haren hals met zulke reuzenkracht deed nederdalen, als had hij niet een' teederen vrouwenhals, maar een' honderdjarigen eik te vellen.

Eerst op den 31 Augustus, na eene driedaagsche beschieting der vestingwerken, werd onder de oogen van den keulschen keurvorst, een tweede storm op 6 plaatsen tegelijk ondernomen. Jan van Leiden had door middelen, gelijk wel ieder bevelhebber ze op zijn tijd weet te vinden, den dag naauwkeurig te voren aangekondigd, en ter voorbereiding, niet slechts daags te voren een' bede- en vastendag verordend, maar daarbij ook alle maatregelen tot verdediging hoogst behoedzaam genomen. Men liet de stormloopers naderen tot zij de ladders tegen de muren konden rigten, en deed dan plotseling het geschut losbarsten en, vreesselijk door de onmiddelijke nabijheid, zijne vernielende werking verrigten, terwijl de vrouwen hun ontbijt van ziedende kalk en pik op de hoofden der stormloopers uitschudden en de knapen hunne pijlen in de digte drommen afzonden. Op de markt had eene schaar post gevat, om overal waar de nood drong hulp te kunnen aanbrengen; Jan van Leiden reed rond, re-

gelend en opwekkend. Herhaaldelijk werd op dezen dag de storm hervat; eindelijk moest het bisschoppelijk heir met zwaar verlies terugtrekken. Wanhopend aan eene inname door geweld, liet de bisschop van dien tijd af onder medewerking van duizenden opgeroepen boeren de stad met schanzen en blokhuizen omgeven, om haar al naauwer insluitende, eindelijk door honger tot de overgave te dwingen.

In November kwam Fabricius met 's koning geleidsbrief in de stad en werd als gezant van den landgraaf, in eene plegtstatige zitting op het raadhuis, met groote pracht en staatsie ontvangen. Na eene openhartige strafpreek stelde hij als voorwaarden voor de mogelijkheid eener vredelievende uitkomst: afstand van de nieuwe, gewaande overheid, afschaffing der veelwijverij, weder inzetting der uitgewekenen in hunnen vorigen stand. *Jan van Leiden* antwoordde: dat hij, door God tot koning verkoren, daarbij dacht te blijven, dat zij niet van hunne polygamie zouden afstand doen, tenzij men hen van het verkeerde daarvan uit de heilige Schrift kon overtuigen; het terugkomen der uitgewekene burgers mogt hij wel lijden, mits dezen tot hun geloof en hun verbond toetraden. Hij beriep er zich op, met niemand oneenigheid te heb-

ben gezocht, en verwonderde zich, dat de vorsten, vooral zij, die zich evangelische vorsten noemden, dus tegen hem verbolgen waren. Onder den schijn eener eerewacht, werd Fabricius van het vertrouwelijk spreken met den een en ander afgehouden, en zag menigen ouden bekende in de verte staan met neêrgeslagen oogen en treurig uitzigt. Toch vond hij gelegenheid met enkele personen te spreken, welke toegaven, dat zij te ver waren gegaan en beweerden, dat de koning zijn wereldlijk gezag wel zou afgeven, als men hen maar bij het evangelie en in het ongeschonden bezit van ligchaam, leven en goed wilde laten, maar dat het onmogelijk was, den verjaagden het hunne te vergoeden, en hard om vrouwen en kinderen te verlaten. De zending van Fabricius was intusschen veel minder eene ernstige poging om eene vredelievende uitkomst te verkrijgen, dan een zoeken van den landgraaf, om daardoor uit de wederdoopersstad, waarover zooveel zonderlinge sprookjes liepen, iets zekers te hooren.

De koning vaardigde den 2 Januarij 1535 een besluit uit, waarnaar ieder echte Israëliet onder de banier der geregtigheid, in den nieuwen tempel zich had te gedragen. Slechts op enkele misdrijven, als: oproer, geweldadigheid in twist en tweegevecht,

handel in geld met eenen broeder, is de doodstraf gesteld. Ook een profeet, die iets met het Woord Gods strijdig profeteert, moet uit de gemeente gestooten en gedood worden. Andere vergrijpen, als: dronkenschap, hasardspel, ontucht, bedrog in den ruilhandel, worden slechts in het algemeen met straf bedreigd. Valsche aanklagten trof de straf, welke op het ten laste gelegd misdrijf gesteld was. De koning, zijne regters en alle grooten des rijks, zouden, zonder aanzien des persoons, aan iedereen regt moeten verschaffen en iedere zaak naar het Woord Gods beslissen. Uit andere broedergemeenten mogten alleen onberispelijken worden opgenomen; waren er onder hen die anders bevonden werden, dan moesten zij onmiddelijk ter verantwoording worden geroepen. Hoofdzakelijk werd in dit besluit op strenge krijgstucht gelet, overigens was het in veel zachter geest dan vroegere edicten: »heidensche overheden (in de beteekenis hieraan door de wederdoopers gehecht) welke de Christenen niet vervolgen, en in het Woord Gods niet volledig zijn onderrigt, mogen niet gedeerd, vreemden, welke de christenen willen dienen, hoewel zij hun geloof, dat zij nog niet verstaan, weigeren aan te nemen, opgenomen worden, en eindelijk: ieder die den Christenen toevoer wil brengen, of eerlijken handel

met hen verlangt te drijven, zal veilig geleide en vriendschappelijke ontvangst genieten."

Van het huisselijk leven in de stad, hebben wij alleen berigten van vijandelijk gezinde tijdgenooten, katholijken of protestanten, die, bij alle goede trouw, toch bijna alleen reden konden vinden om het zonderlinge, phantastische, afgrijsselijke op te teekenen. Maar hoewel al meer en meer de regering in een schrikbewind ontaardde, rustte het rijk der wederdoopers op een' godsdienstigen grond, en zou, ware het hiervan losgerukt geworden, al spoedig door onderlinge verdeeldheid verzwakt en in den heeten strijd naar buiten bezweken zijn. Een gedenkteeken van dit godsdienstig karakter bezitten wij in twee geschriften, gedurende de belegering te *Munster* gedrukt, naar alle aanduidingen door Rothmann vervaardigd — misschien ook onder medewerking der andere predikers — in zooverre alleen getuigenissen van zijn individueel gevoelen maar — wanneer men de toongevende positie van den schrijver in aanmerking neemt, en hoe die werkjes als volksgeschriften, in platduitsche taal opgesteld en als eene gemeenschappelijke belijdenis uitgegeven zijn — tevens wat hunnen hoofdinhoud aangaat, toch ook oirkonden van den algemeenen geest.

In het laatst uitgekomene: »van verborgenheit

der schrifft des Rijkes Christi, unde van dem daghe des Heren, durch de ghemeynte Christi tho Munster," van Februarij 1535, wordt de H. Schrift voorgesteld als een kast, waarin de schat der kennisse des Heeren verborgen en gesloten is, eene getuigenis, hoe God zich heeft voorgenomen alle dingen weder in orde te brengen in Christus, beide in den hemel en op de aarde. De hoofdschriften, waarnaar alle andere moeten beoordeeld worden, noemt hij daarin Mozes en de profeten, naar het woord van Christus: Zij hebben Mozes en de profeten, die mogen zij hooren. De Schrift moet worden verklaard, niet door spitsvindige wijsbegeerte, of volgens den dooden letter, maar uit het levende verstand des geestes. Deze geest, als de sleutel tot de H. Schrift, wordt verkregen door werkzaam volbrengen van den Goddelijken wil, met zijne eigene daad moet ieder den sleutel ter hand nemen. Wie nog iets lief heeft, hetzij goed, ligchaam, leven, eer, vrouw of kind en niet verlaat alles, wat hij is en wat hij heeft, en zich niet geheel in volle vertrouwen heeft overgegeven aan Christus, gelijk Paulus, die alles voor slijk hield, opdat hij Christus mogt verwerven — hij kan geen jonger van Christus zijn, en nimmer tot heilzaam verstand der Schrift komen. Nadat deze sleutel der

Schrift lang begraven was, is er nu wederom een volk opgestaan, dat hem bezit. Het rijk Gods is echter niet gelegen in meeningen, woorden en goedvinden, maar in Christus' deugd en gelijkvormigheid aan Hem.

Wél is hier alle gewigt gelegd op de zedelijke gezindheid en daad, zoodat zelfs het eigenaardige anabaptistische, het profetische op den achtergrond treedt — maar voortbouwende op de stelling, dat in het Oude Testament bijna geen woord »uitdrukkelijk" (woordelijk) zou gesproken zijn, kwam men door de meest willekeurige verklaring toch zoover, dat de beschrijving des Tabernakels in al hare deelen eene rede van Christus werd, en daarmede was de overgang tot de bijzondere geloofsartikelen der wederdoopers gevonden.

De Papisten en Lutheranen werden beschuldigd onder den naam van Christus, allerlei afgoden te hebben opgerigt. Den Lutheranen vooral werd hunne verdraaijing des geloofs bij den kinderdoop verweten en hun blijven staan bij 't geloof, terwijl zij voor de werken wegliepen als voor een uitslaand paard. Het geloof, het krachtig vertrouwen des harten op Christus, waardoor de mensch bij alle omstandigheden rustig kan blijven, en alleen in Christus troost zoekt — behoort nog maar

in den voorhof waar slagten en offeren nog waarde heeft, in den aanvang van 't christelijk leven, waar men zich reisvaardig maakt. Het einde is de liefde, de band der volkomenheid, deze behoort in 't allerheiligste en in het schoone, blijde leven in Christus, waarin het hart overvloeit en de mensch, der goddelijke natuur deelachtig, geheel in God versmolten wordt.

Uit de Schrift blijkt, zoo leest men daar verder, dat de wereld in drie hoofdtijden hare loopbaan vindt, even als alle handelingen en werken Gods in drieën worden voleindigd, zoodat het tweede naast het eerste wordt ingevoerd, en door het tegenwoordige het vroegere wordt opgehelderd, veroordeeld en geheel verduisterd, tot eindelijk het derde verschijnt, dat niet kan veranderd worden. De eerste hoofdtijd loopt van *Adam* tot *Noach*, de tweede van *Noach* tot aan den tijd der herstelling. God heeft op menigerlei wijzen gepoogd de menschen te bekeeren, nu eens met bidden en smeeken, dan weder met dreigen en straffen door zijne profeten, ten laatste door Zijnen eenigen Zoon; het mogt niet baten, de wereld veracht alle raad en genade Gods, daarom zou nu, gelijk in de dagen van Noach, de verbolgenheid des Heeren uitbarsten en zich wreken op het hoofd der goddeloozen. Daarom was

het einde van deze tweede wereld nabij, de derde wereld bestond reeds, welke zou zijn de voleinding der gansche wereld, een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde, waarin de geregtigheid woont.

Het vroeger uitgegeven geschrift van Augustus 1534, getiteld: »eijne restitution edder eine wedderstellinge rechter unde gesunder Christliker leer, gelovens unde levens," insgelijks op naam der gemeente in het licht gegeven, beweegt zich in soortgelijke voorstellingen. »God heeft door de geleerden begonnen, maar door de ongeleerdsten naar de wereld wil hij de »restitutie" op het heerlijkst uitvoeren, opdat Hij alleen den prijs hebbe. Want zie toe, hoe het in Erasmus, Luther, Zwingli begonnen, maar in Melchior Hoffmann, Jan Matthijssen en onzen broeder Jan van Leiden, die ongeleerd naar de wereld werden geacht, de waarheid heerlijk is voleindigd. De eerste wereld is door een watervloed verdelgd, de tweede, de leeftijd van Ezau, reeds in den strijd met de verlossende magten, zal in vuur ondergaan. Nog heerschen de onregtvaardigen en de armen zuchten in de gevangenis gelijk voor dezen de Joden in *Babel*, maar nu zullen hunne jammeren een einde nemen en de goddeloozen het loon hunner daden ontvan-

gen, gelijk de Apocalypse voorspelt en de Heer gesproken heeft door Ezechiël: »Hebt geen medelijden en spaart niet! grijsaards, jongelingen, jonge dochteren, kinderen en vrouwen, vermoordt alles, maar niemand, die het teeken draagt, zult gij aanraken!" Het rijk van Christus moet voor het einde der wereld op aarde worden opgerigt, eèn wereldrijk, waarin de heiligen de koningen der aarde met vuur en zwaard verdelgen en in hunne plaats zullen heerschen. Hiertoe is in het Munstersche rijk een begin gemaakt en het fondament gelegd.

Aan het slot verdedigen zij zich, dat zij naar het zwaard hadden gegrepen, terwijl het den Christenen toch voegt te lijden. »Nadat het evangelie naar den letterlijken zin eenige jaren lang in *Munster* was gepredikt, had men door Gods genade ingezien, dat zulk preken onvruchtbaar zou zijn, tenzij de geloovigen zich tot eene heilige gemeente zaamvoegden; deze afscheiding had dan ook plaats gevonden door den doop volgens de instelling van Christus. Hiertegen had de duivel echter eene geweldige opschudding gemaakt. Reeds hadden zij zich voorbereid tot het martelaarschap, toen de Heer door schriftelijke getuigenissen der profeten en door geestelijke openbaringen tot tegenstand had aangemaand.

Er is een tijd des kruises en der babylonische gevangenschap beschikt, waarin de goddeloozen de maat moeten volmeten. Maar er is ook een tijd der verlossing, waarin men het den goddeloozen zal vergelden en hun met gelijke, ja zelfs met dubbele maat zal toemeten. De profeten en Christus berispen de Joden, omdat zij den tijd hunner bezoeking niet hebben ingezien, daarom moet men naauwkeurig acht geven op den tijd, opdat men niets ten ontijde beginne. Nu heeft God ons geleerd, en wij kunnen het uit de Schrift en uit de gezigten bespeuren, dat nu de tijd der wederbrenging van alle vromen gekomen is, de tijd, waarop God in zijn rijk en in zijne schuren verzamelt, en dat derhalve het middel, hetgeen de goddeloozen tegen God en zijne dienaren hebben gebruikt, tegen hen gekeerd en het zwaard der goddeloozen in hun eigen hart moet worden gestoken. Dus heeft de Heer ons tot weêrstand aangezet. God weet, dat het ons opregt voornewas, toen wij gedoopt werden, om Christus' wil te lijden al wat men ons mogt aandoen; maar het heeft den Heer anders behaagd en nog behaagt het Hem, dat wij en alle ware Christenen in dezen tijd niet slechts het geweld der goddeloozen met het zwaard zullen afweren, maar Hij wil zelfs zijn volk

het zwaard in handen geven om te vermoorden al wat onregtvaardig is en boosheid bedrijft op de geheele aarde, welke Hij wil nieuw maken, opdat daarin alleen geregtigheid wone."

Dit geschrift van de restitutie zond Jan van Leiden aan den landgraaf Philip en noemde hem daarbij zijnen »*leve Lips*," in wien hij nog altijd bijzonder vertrouwen stelde, en die wel zou weten, dat er geen letter in de profetische boeken zonder bedoeling was geschreven, en dat Petrus in de Handelingen zegt, dat ten tijde der wederbrenging alles in vervulling zou gaan wat God te voren gesproken heeft door den mond Zijner profeten. Maar deze wederbrenging was begonnen, sedert door het licht des evangelies de babylonische gevangenschap aan den dag was gekomen. Daarom moest hij hem raden de profetische boeken op te slaan, vooral de kleine profeten, en ijverig uit te vorschen, wat daarin van de babylonische gevangenschap en het einde der wereld staat geschreven, welk loon volgens Christus' getuigenis en de openbaring van Johannes aan de aanhangers der babylonische hoere was beloofd, en tot welk koningrijk daarentegen het volk Gods, dat van alle einden der aarde zou toestroomen, zou worden verheven. Dan zou hem al spoedig de

vraag worden opgelost, of de Christenen in *Munster* eigenmagtig of naar het raadsbesluit Gods een' koning in hun midden hadden verkoren.

Tegenschriften van Melanchthon en andere godgeleerden, vooral uit *Hessen*, kwamen nog in handen der belegerden. Zij gaan uit van het woord des Heeren: »mijn rijk is niet van deze wereld!" en van zijnen grooten Apostel. »de wapenen onzer ridderschap zijn niet vleeschelijk." »Waar echter de profeten in het oude Testament het rijk van onzen Heer Christus met woorden en figuren beschrijven, die op een wereldsche regering en heerschappij schijnen te passen, daar moet men de profeten verstaan volgens de duidelijke woorden van het Evangelie, want het Evangelie geeft de ware verklaring van de profeten."

Even willekeurig, maar omgekeerd, redeneerden de wederdoopers: zij legden het Evangelie uit volgens de profeten De latere kerk scheen er met zich zelve door in tegenspraak te zijn gekomen, dat zij zich hechtte aan het woord: Mijn rijk is niet van deze wereld! en zich toch Christus in zijne bovenaardsche Majesteit voorstelde als wereldlijk heerscher, en zelfs niet vreemd was aan het denkbeeld, dat later meerderen ingang vond, om Hem als wereldheerscher te beschouwen. Zelfs het pro-

testantisme had nog niet vermogt die historische overwinningen op zich zelf te behalen, om te erkennen, dat de profeten en het geheele volk van het O. T. van den komenden Christus een wereldsch nationaal rijk, dat de beide eerste eeuwen der kerk eene aardsche wereldheerschappij van den wederkomenden Chrustus hadden verwacht; dan eerst had men kunnen vragen met welk regt de kleêrmaker-koning, Jan van Leiden, deze profetie op zich toepaste en een rijk had gesticht, dat eerst de wederkomende Christus, maar zonder zijne belofte zou oprigten.

Luther beweert in zijne voorrede voor de »nieuwe tijding van de wederdoopers te *Munster*," dat, waar de adem naar het zwaard stinkt, »de duivel zelf huishoudt en zeker de eene duivel op den anderen zit als de padden." Toch hield hij het maar voor een' jongen ABC-duivel, die zoo onbezonnen rondspringt met vrouwen nemen en koninklijke waardigdigheden, met moorden en vreten, dat de wereld er niet ligt door bedrogen zal worden, en »dit ratten koningrijk is zoo ongemanierd oproerig, dat het niet waard is, om er over te spreken." In eene vroegere voorrede tegen de wederdoopers had hij zich geërgerd aan hun zeggen, dat zij al hunne goede werken voor een' *groschen* wilden verkoopen. Maar hij heeft er pleizier in, dat hunne Apostelen

zeiden: er zijn twee valsche profeten, de paus en Luther, Luther erger dan de paus. In *Hessen* hield men het er voor, dat, wanneer er veel zulke restitutie als in *Munster* plaats had, er in *Duitschland* al spoedig geen steen op den anderen zou blijven.

Een handschrift »van het aardsche en tijdelijke gezag," waarschijnlijk niet voltooid en nooit gedrukt, heeft op de tegenschriften geantwoord en nog het een en ander in het midden gebragt: »Oorspronkelijk leefden de menschen broederlijk, bestendig en blijde met elkander en Gode alleen onderworpen. Later door de zonde werd aardsch gezag noodig, en van nature boos, werden zij met den tijd nog erger. Gelijk uit het boek Daniël blijkt, heeft God alle aardsch gezag in 4 hoofdrijken verdeeld, van de Assyriërs, de Perzen, de Grieken en de Romeinen. De nog bestaande titel van het Duitsche rijk — het heilige *Roomsche* rijk — liet nog toe, dat men de wereld dacht, als staande onder het laatste hoofdrijk, maar hoe vast zij stond »kon men hooren aan haar kraken." Alle wereldlijk gezag zou met dat laatste hoofdrijk ophouden, al zijn rijkdom buitgemaakt worden en onder de getrouwe huisgenooten worden verdeeld. De voorrede van dit geschrift: »aan den braven Philippsen, naar Gods bestier landgraaf der Hessen," is onder-

teekend door Bernhardt Rothmann, een' dienaar van den gekruisten Christus, en behelst onder anderen ook de volgende verzuchting: »Reeds lang ware ik van angst verdord en van schrik omgekomen, zoo mijn rein geweten, dat mij geen duivel en geen menschelijke magt ontrooven kan, mij niet bewaarde." Terwijl toenmaals de pauselijken allen nadruk legden op de werken, de lutheranen op het geloof, beroemde Rothmann zich den middelweg te prediken en beloofde zaligheid aan geloof *en* werken. Ook brieven, uit *Munster* door eenvoudige lieden aan vrienden en bloedverwanten geschreven, beschouwen hun komen naar de stad des Allerhoogsten, als een komen tot God, waarbij zij als uiterlijk lokmiddel slechts wezen op den voorraad, die voor alle nooddruft toereikend scheen, »hier, waar ook de armen vervuld zijn met rijkdom."

De kerken in *Munster*, voor zoo ver zij niet als voorraadshuizen werden gebruikt, stonden ledig, sommige met afgebroken daken, want zij golden voor Baalstempelen, roomsche koophuizen en moordkuilen der zielen; en alle kerkdienst werd voor afgedaan beschouwd door het woord: »God woont niet in tempelen met menschenhanden gemaakt;" toch bleven de oude predikers, met Rothmann aan het hoofd, hunne magt behouden. Waarschijnlijk

duurden de stichtelijke zamenkomsten in de huizen voort, en op bepaalde tijden — want de zondag werd niet gevierd, daar hij door den paus was ingesteld — kwam het geheele volk ter godsdienstige vergadering op de markt bijeen, zonder zich te laten afschrikken door de snerpende koude van het ruwe winterweder. Tegen Fabricius zeide een wederdooper, dat zij als Christenen bereid waren te lijden — hoewel het slechts een gering lijden was — en gaarne een uur of twee in slecht weêr wilden staan om naar Gods woord te hooren, maar dat zij voor het overige van God mogten hopen, dat het gedurende de verkondiging van Zijn woord niet zou regenen of sneeuwen. — In deze kerk, onder het gewelf des hemels, zat de koning op den troon; in zijne nabijheid sprak de prediker van een' preêkstoel. In den feesttrein naar zulke vergadering, reed ook Divara op een mak, met purper bedekt paard; zij droeg een kroontje, en achter haar gingen de anderen vrouwen des konings met haren hofstoet, en uit de vensters van een huis luisterden zij naar de preek. Intusschen werd er van tijd tot tijd na eene namiddagpreek op de markt gedanst, met den koning voorop en onder medewerking der hovelingen en van wie verder lust had.

Op den ochtend van den 13 October riep Dusentschuer met bazuingeschetter het volk bijeen op het domplein, den nieuwen berg Zion, om een liefdemaal te vieren. Aan lange tafels plaatsten zich de weêrbare mannen, ten getale van ongeveer 1600, 1400 grijsaards en knapen en 5000 vrouwen. De koning in zijne pracht met zijne gemalinnen en zijne hofstoet bediende aan tafel. Het eerste geregt bestond uit versch gekookt vleesch met knollen, het tweede uit ham en rookvleesch, het derde uit gebraden vleesch met bier en wijn. Na het maal werden ongezuurde tarwekoeken in manden rondgedragen, de koning brak ze en gaf ze aan de dischgenooten met de woorden: »Neemt, eet en verkondigt den dood des Heeren!" Desgelijks reikte de koningin de kan met wijn toe en sprak: »Drinkt daaruit en verkondigt den dood des Heeren!" De gemeenteleden gaven elkander het heilige maal verder over en zeiden: »Broeder, zuster, gelijk zich Christus voor mij heeft gegeven, zoo wil ik mij voor u geven. Even als het brood uit vele tarwekorrels zaamgebakken, en de wijn uit vele druiven en bessen bijeengeperst is, zoo zijn ook wij *een* ligchaam en *eene* ziel." Nadat hierop een psalm en het duitsche gloria was gezongen, verzamelde

de koning het geheele volk rondom zich en vroeg of zij gewillig waren om den wil des Vaders te doen en te lijden? De menigte riep: ja, tot den dood! Daarna sprak Dusentschuer tot het volk: »De Vader heeft het mij uit den Hemel gezegd, dat 28 Apostelen zullen uitgaan in de vier wereldstreken om onze leer te verkondigen! Hij las de namen op, meerendeels voormalige evangelische predikanten en noemde de 4 naburige steden, waarheen zij naar bepaalde verdeeling het eerst zouden gaan. Allen waren gewillig en maakten zich onmiddelijk voor den aftogt gereed. Daarna zette zich ook de koning met het hofgezin en de manschappen, ten getale van ongeveer 500, die nu van de wacht waren afgelost, aan den disch. Onder het eten stond hij op om een pligt hem door den Vader opgedragen te vervullen. Langs de tafel op- en neer gaande, zag hij toevallig een' soldaat van gezigt en dragt hem onbekend, die gevangen en door zijnen waard medegebragt was. De koning vroeg hem: »Vriend, wat is uw geloof?" De lansknecht, wien men stevig had laten drinken, antwoordde, dat hij niets van geloof wist, maar alleen geleerd had met bekers en vrouwen om te gaan. »Maar," vroeg de koning, »hoe zijt gij ingegaan ter bruiloft en heb toch geen bruiloftskleed aan?" De andere

bragt hier tegen in, dat hij volstrekt niet vrijwillig tot deze zonderlinge bruiloft was ingegaan, maar tegen wil en dank er toe gedwongen was. Over zulke taal verbolgen liet de koning hem uit de rij der gasten slepen, hieuw hem ten aanschouwe van allen het hoofd af en ging goedsmoeds weder op zijne plaats zitten, want deze vreemdeling was de Judas onder hen geweest, en hij danste na het maal tot laat in den nacht. Ondertusschen hadden de 28 Apostelen hunne zaken aan kant gemaakt en van hunne vrouwen afscheid genomen, waarvan zij er 124 achterlieten. Ieder kreeg 9 gulden teergeld en een' gouden gedenkpenning; dien moesten zij tot een teeken achter laten in de stad, waar men hunnen vrede niet zou aannemen, en daarbij het stof van de voeten schudden. De koning gaf hun het afscheid met de plegtige woorden: »Gaat heen en bereidt ons eene plaatse; wij zullen u gewapend volgen en uwe verachters met het zwaard straffen.'' Door de 4 poorten der stad gingen zij nog in dien zelfden nacht van daar en kwamen allen gelukkig door het leger der belegeraars in de hun aangewezen steden. Daar zij hier openlijk hun doop- boete- en gerigtsevangelie predikten, dat de bijl was gelegd aan den wortel der boomen en kort de tijd, waarin de Vader nog barmhartig-

heid wilde betoonen — werden zij al spoedig gegrepen en bragten hunnen gastvrienden onheil aan. Alleen in de bisschoppelijke stad *Warendorf* kreeg hun invloed de overhand, reeds hadden zij meer dan 50 inwoners gedoopt en beraadslaagden over een verbond met *Munster*, toen de bisschop met een gedeelte van het leger der belegeraars het open vlek overviel, het van zijne privilegiën beroofde en een kasteel liet bouwen om het stadje in bedwang te houden. De gevangene Apostelen hielden vol, dat God Jan van Leiden als koning had aangenomen, die den aardbodem zou doortrekken en de goddeloozen verdelgen, dat de steden, die den vrede, welken zij bragten niet wilden aannemen, binnen kort zouden vergaan als *Sodom* en *Gomorrha*. Met uitzondering van één, die in de gevangenis stierf en een' verrader, zijn zij allen met den heldenmoed van martelaren gestorven, onder hen Dusentschuer, die zich zelven het doodelijke ambt had opgedragen; hij ten minste heeft dus geloofd aan zijne ingevingen.

De verrader, Heinrich Graes, vroeger schoolmeester, vond genade bij den bisschop, toen hij hem als een berouwvol zondaar den toestand van *Munster* beschreef en beloofde de geheimen der wederdoopers voortdurend te zullen openbaren. Hier-

toe zou hij in de stad terugkeeren. Bekend met de stemming aldaar, liet hij zich in den nacht, aan handen en voeten gebonden, digt aan den muur nederleggen. Den volgenden morgen door de wacht ontdekt, werd hij voor den koning gebragt en verhaalde den marteldood zijner broederen, en hoe hij zelf in den nacht vóór den dag waarop hij zou worden ter dood gebragt uit den toren van het Iburger slot even als Petrus door een engel verlost en hierheen gedragen was, opdat de koning en al het volk dezer heilige stad mogten inzien, hoe wonderbaarlijk God de zijnen redt. Eenige hovelingen bleven twijfelen, maar Jan van Leiden geloofde aan het wonder, deze getuigenis Gods voor zijne zaak, en niet alleen uit politiek. In eene rede aan het volk, stelde hij den bevrijden voor als den Abraham van het nieuwe verbond, een toonbeeld van het sterk geloof, achtte hem hoog als een' profeet en maakte hem deelgenoot van zijne geheimste bedoelingen. Den nieuwen Abraham werd het intusschen wel eenigzins benaauwd om het hart, en na twee maanden ontving hij eene openbaring om in *Wezel* en uit de in geheel *Noord-Duitschland* verstrooide broederen een heir te verzamelen en het nieuwe *Jeruzalem* te bevrijden. De koning schonk hem hiertoe een' volmagtsbrief, opgesteld den 2 Januarij

1535, als zijnen afgezant aan alle geloovigen, en gaf hem een uitzet van 300 gulden. De verrader begaf zich naar den bisschop, maakte dezen met de plannen, de verbindingen van buiten en de kenteekenen der wederdoopers bekend, werd hierop naar *Wezel* gezonden, drong zich door zijnen volmagtsbrief bij de aldaar wonende geheime wederdoopers in, vernam van hen de plaatsen, waar zij wapenen hadden bijeengebragt en verried alles. Naar *Munster* zond hij een' brief, waarin hij met onbeschaamde taal zijn' afval regtvaardigt van eene stad, waar droomen en onbekookte invallen voor openbaringen werden gehouden, waar ieder ossendrijver, als hij zich er voor wilde uitgeven, voor een profeet zou gehouden worden, en de roekeloosheid van een' misdadigen gek hen allen in het verderf meêsleepte, terwijl ieder, die opstond en dit uit de H. Schrift wilde bewijzen, onthalsd werd.

's Konings oordeel over dezen brief, die onder het volk kwam, was, dat de duivel Heinrich Graes van profeet tot overlooper had gemaakt.

V.

VAL VAN HET KONINGRIJK MUNSTER.

De vorstbisschop had reeds lang hulp van het Duitsche Rijk verlangd, »daar hij anders gedwongen zou zijn de zaak te laten zitten, op gevaar af, dat er verder onheil voor het Rijk uit ontstond." Nu zijne middelen uitgeput, nieuwe belastingen uitgeschreven en alle kostbare kerksieraden in de bisschoppelijke landen ten verkoop waren aangeboden, namen eindelijk in April 1535 de rijksstenden de kosten der belegering over en het duitsche rijk met zijne onuitputtelijke, hoewel weinig vlotte hulpbronnen, verhief zich tegen het rijk der wederdoopers.

De belegering had reeds een jaar geduurd, de groote voorraad in de stad was niet behoorlijk berekend of door het gemeenschappelijk verbruik niet spaarzaam genoeg besteed. Het eerst ontbraken de meelvruchten. Men had kerkhoven, publieke pleinen, zelfs straten tot moesland ingerigt, maar, toen de winter gekomen was, was de hulp die hieruit voor de voeding kon ontstaan, nog veraf; eerst in het voorjaar kreeg men er kool, erwten en boonen van en daarmede de laatste hulp en de laatste hoop. Tot aan Januarij werd

de wachthebbende manschap tweemaal daags gevoed, nu nog maar eenmaal, en wel karig, de uitdeelingen onder de huisgezinnen werden al spaarzamer. Met den honger zonk bij velen het geloof. De koning, om de menigte der opeters te verminderen, gaf vrijheid, om naar *Egypte* terug te keeren; toch mogten de weggaanden niets mede nemen, alleen de onderkleederen werden hun gelaten. Honderden, vooral vrouwen en kinderen, trokken weg; maar niet toegelaten door de belegeraars, dwaalden zij tusschen de muren der stad in de schansen der legerplaats rond, als afzigtelijke toonbeelden des hongers, met de geelachtig gerimpelde huid over de beenderen, met afgevallen ligchamen, velen met builen bedekt, als dieren van gras en wortelen zich generende en alleen in het leven gehouden, als een medelijdend lansknecht hun somtijds een stuk brood toewierp. Menige moeder wierp haar kind van de verdroogde borst voor de voeten der soldaten. Eindelijk, toen de ellende niet meer was aan te zien, liet de bisschop hen grijpen, de schuldigen, zoo als men hen noemde, ter dood brengen, — zij wilden liever gedood worden, dan tot den langdurigen hongerdood terugkeeren, — de andere vrouwen, welke afzwoeren en een' borg vonden naar bepaalde plaatsen brengen, die zij op

doodstraf niet mogten verlaten, want zelfs bij deze uitgehongerden vreesde men nog de verleidende magt der wederdoopers. Alle mannen werden doodgestoken of onthoofd. Volgens een geloofwaardig berigt zijn in de tweede week na pinksteren »dood gestoken, dood geslagen en geregt bij de 400 man."

Bij den algemeenen nood was in het huis des konings nog, wat men daar buiten overvloed noemde, hoewel ook hier het brood met kalk werd gemengd en later zelfs geheel ontbrak. Het plan, om door uitlevering van hem en zijne vertrouwden de stad te redden, of het gerucht hiervan, gaf aanleiding tot talrijke teregtstellingen. In dezen tijd stelde de koning 12 hertogen aan, onder welke hij de wereld wilde verdeelen en voorloopig het Duitsche rijk verdeelde, met uitzondering van het gebied des landgraafs, wiens bekeering nog steeds te hoopen scheen. De ware bedoeling van dezen maatregel was, dat aan 12 vertrouwde mannen de bewaring van even veel stadswijken tegen het dreigende inwendige verraad werd opgedragen; ieder hertog kreeg 3 raadslieden en 24 welgewapende en zoo veel mogelijk welgevoede lijftrawanten.

Eene van 's konings vrouwen wilde hem verlaten. Elizabeth Wandscherer had zich in hare huwelijksoneenigheden met twee vroegere mannen beroemd:

»Ik geloof niet, dat er in deze stad een man is, die mij zou kunnen beteugelen." De koning, wien zij behaagde, vroeg, of zij hem, als hij haar tot vrouw nam, de pligt van ontzag en gehoorzaamheid zou bewijzen? Zij had bevestigend geantwoord en was 6 maanden onder de vrouwen des konings. Toen eens het gekerm van het uitgehongerde volk tot haar doordring, zeide zij: »ik kan toch niet gelooven, dat het Gods wil zou zijn om het arme volk te laten verhongeren!" Den koning gaf zij zijne geschenken, ringen en anderen opschik terug en vroeg hem verlof, om als andere vrouwen de stad te verlaten. Vertoornd greep deze de ongelukkige, geleidde haar naar de markt in het midden der volksvergadering, beval haar te knielen en sloeg haar eigenhandig 't hoofd af. Den bloedigen romp stiet hij met de voeten van zich en de overige rampzalige vrouwen zongen: Alleen den hoogen God zij d' eer! Eene van haar, welke het gezigt afkeerde, werd door den koning bedreigd, dat hij haar ook zoo zou laten knielen. Daarop begon hij met haar te dansen, want, »na lijden komt verblijden."

Voor de laatste maal werd de stad opgeëischt, om zich op genade of ongenade over te geven, anders zouden vlugtelingen niet meer worden opgeno-

men, maar allen als vijanden worden behandeld. Het antwoord van den 2 Junij, niet met de handteekening en het wapen des konings, maar met het oude stadszegel voorzien, hield in, dat zij aan de waarheid wilden vasthouden, tot den laatsten ademtogt, »tenzij wij door u of anderen met sterke gronden uit de Heilige Schrift worden weêrlegd. Wij hebben geene genade af te smeeken. Maar zoo gij den naam des Heeren draagt, waarop gij u beroemt, moogt gij christelijk met ons handelen voor onbevooroordeelde regteren." Maar het is niet meer met het ware vertrouwen op de overwinning, dat zij in het boek Daniël hun lot geprofeteerd vonden: het dier, dat de vierde monarchie beduidt, vertrapt de heiligen Gods met zijne pooten, »en als dit God behaagt, willen wij ons in ons lijden troosten met de voorbeelden van het geduld der heiligen, tot dat de hoeksteen de metalen pooten van dit dier verbrijzelt en het rijk bereidt voor het volk der heiligen."

Reeds had men paarden, honden, katten, muizen en ratten gegeten, leder gekaauwd en een later geslacht kon nog de toenmaals afgeknabbelde leêren bijbelbanden beschouwen. De honger en de bevrediging er van door voedingsmiddelen, die niet voor den mensch zijn bestemd, bragten onbekende ziek-

ten, gruwzame sterfgevallen. Jan van Leiden had geprofeteerd, dat de Vader zijn volk door honger wilde beproeven, maar hij, die voor de mosschen zorgt, zou zijn volk niet verlaten, Hij kon straatsteenen in brood veranderen. In hunnen doodsangst, in den waanzin des hongers beten zij in de steenen, keerden zich huilend af en stierven. Men moet lijken van vijanden en vrienden hebben gegeten en na de verovering werden eenige ingezouten handen en voeten gevonden. Kinderen verdwenen, gelijk weleer bij de belegering van *Jeruzalem* — niet zonder beteekenis had men *Munster* het nieuwe *Jeruzalem* genoemd.

In dezen hoogsten nood verwachtte men de verlossing niet van het wonder der wederkomst des Heeren, om zijnen plaatsbekleeder en zijn rijk te redden, maar — gelijk overal verstand en beleid bij het overspannen wondergeloof der wederdoopers voor den dag komt — men verwachtte de redding der stad en de zege over alle vijanden van een' gewapenden opstand van de in geheel *Duitschland* heimelijk verstrooide wederdoopers; in *Munster* zouden de 144000 apostelen der openbaring zamenkomen en van daar in de geheele wereld uitgaan en haar innemen. En deze hoop was niet geheel ongegrond. Reeds ten tijde van het begin der belegering waren

gedrukte zendbrieven aan de voorstanders der wederdoopers gemeenten uitgevaardigd, behoedzamer ingerigt dan de eerste opeisching van Rothmann: »zonder oponthoud moesten zij naar het nieuwe *Jeruzalem* komen, dat de Heer voor Zijne heiligen had bestemd; zonder zich door iets te laten weêrhouden moesten zij niets meênemen dan goud, zilver, linnen, hun beste kleed en proviant. Wie een zwaard, een speer of een buks had, moest ze meêbrengen, of anders koopen, omdat God met sterke hand de uitverkorenen wilde bevrijden. De plaatsen der zamenkomst waren bepaald, de dag afgesproken. Er trokken daarop 30 transportschepen uit *Noord-Holland* over de *Zuiderzee*, zij werden aangehouden, goud, zilver en amunitie afgenomen, de gevangen wederdoopers, voor zoover zij hun geloof niet afzworen, opgehangen. Voortdurend gingen er uit *Munster* in 't geheim afgezanten, somtijds met groote sommen om proviant aan te koopen en toevoer te brengen; het heir der belegeraars zou in den rug aangevallen worden of ten minste zouden de hulptroepen door een uitval ondersteund in de stad worden gebragt. Een boek, »van der wrake" werd onder het volk verspreid, om het ter wrake aan te sporen voor alles wat het had moeten lijden; iedereen moest het zwaard ter

hand nemen, want de wraak des Heeren zou al spoedig aanbreken. Aan den-beneden-Rhijn en in vele steden der *Nederlanden* dachten de wederdoopers, welke Jan van Leiden als hunne eenige regtmatige overheid erkenden, aan eenen gewelddadigen opstand, en een algemeenen moord van alle overheden, monniken en papen. In *Amsterdam* hadden zij eene zamenzwering beraamd, om de aanzienlijkste burgers om te brengen, de stad in bezit te nemen, en er een tweede grooter *Munster* van te maken. Ofschoon de aanslag werd verraden, vermeesterden toch 600 wederdoopers in den nacht van den 11 Mei 1535 het stadhuis en een gedeelte der stad. Na een' woedenden strijd, waarin ook een burgemeester van *Amsterdam* sneuvelde, werden zij overweldigd en aan de overlevenden eene barbaarsche wraak genomen.

Nog eens behaalden echter overal de bestaande overheden de zege; ook schijnen vele wederdoopers uit *Middel-Duitschland* aan het stormachtige ongeregelde huishouden in *Munster* ergernis te hebben genomen, en het weinig passend te hebben gevonden, wanneer men zich daar beriep op het woord des Heeren: Zalig zijn de vredelievenden, want zij zullen het aardrijk bezitten! Ten minste vervloekten de uit *Munster* gezonden Apostelen alle

andere wederdoopers en in het lied van den gevan-
gen wederdooper leest men, tegen de beschuldiging
van oproer:

Toen hoorde ik hen vragen:
Wie is uw hoofd en heer?
Ik heb tot hen gesproken,
Christus en zijne leer.
Die heeft ons vrede verworven,
De trouwe Heiland goed,
Daarbij begeer ik te blijven,
En verzegel 't met mijn bloed.

De eene hoop na de andere ging voor de belegerden te niet. Jan van Leiden had tegen Paschen de verlossing geprofeteerd, anders zou men hem als een' valschen profeet ter verantwoording mogen roepen; en magtige hulp was hem toenmaals uit *Holland* toegezegd. Toen ook Paschen voorbij ging, hield hij zich 6 dagen 't huis ziek, en zeide dan tot het volk: »al uwe zonden heeft de Vader op mij gelegd, dat heeft mij doodelijk zwak gemaakt;" dit gaf hij uit voor de beloofde, hoogste verlossing, waarmede zij zich vooreerst moesten vergenoegen, de uitwendige verlossing zou wel komen, wanneer zij maar geduldig uitzagen en hun volle vertrouwen in den Vader stelden. Eindelijk kwam hij er rond voor uit: wanneer ook alle menschelijke

troost hen verliet, zou de hemelsche Vader hen niet verlaten, en mogt ook de hulpe te lang uitblijven, moesten zij, eer zij zich in de handen der goddeloozen overgaven, liever al het geschut op de blokhuizen afschieten, de stad aan de vier hoeken in brand steken en midden door de vijanden zich een' weg banen naar de *Nederlanden.* Zoo scheen alles te zullen uitloopen in bloed en vlammen. Maar een overlooper uit het bisschoppelijk leger, wachtmeester bij de wederdoopers, Hansje van de Langestraat genaamd, was uit de stad ontvlugt, toen hij den algemeenen ondergang zag naderen en liet door een tusschenpersoon den vorstbisschop aanbieden hem tegen belofte van genade de stad over te leveren. Hij ontving hiervoor 400 uitgelezen manschappen onder den hoofdman Wilken. In den storm- en regenachtige nacht van den St. Jansdag des jaars 1535 bragt hij hen in de nabijheid der kruispoort en zwom over de gracht met een touw, waaraan hij een hiertoe vervaardigde brug nasleepte. Bij den overgang brak de brug, maar zwemmend en wadend kwamen zij aan de overzij, drongen door de palissaden, legden hunne stormladders aan en bereikten ongemerkt den buitensten wal. De wachten hadden zich voor den storm in de schilderhuisjes verscholen, eene wacht kocht het leven door

verraad van het wachtwoord, dat dien nacht »de aarde" was, de anderen werden overvallen en zwijgend neërgesabeld. De bisschoppelijken openden eene deur van de binnenste poort, maar zonder haar en den wal bezet te houden, ijlden zij voorwaarts, bereikten het domplein en vermeesterden het daar aanwezige geschut. Toen roerden zij den trom en deden hun krijgsgeschreeuw weergalmen. De eerste wederdoopers, die uit hunne bedden en huizen stormden, werden neërgesabeld. Spoedig echter wierp zich een troep in de Michaelskerk, hier verzamelden zij zich en stelden zich in staat van tegenweer, bezetten de markt en drongen onder psalmgezang door een vermetelen uitval de bisschoppelijken in de naauwe Margarethensteeg. Ondertusschen waren de vrouwen op de wallen geklommen, hadden de poorten gesloten en riepen het naderend leger der belegeraars toe: »Stuurt ons nog meer om te slagten! zoo gaat het met allen, die tegen God strijden!" Men hield daar buiten de binnengedrongen schaar voor verloren, door den verrader ter slagtbank geleid, en inderdaad was zij in gevaar van te bezwijken. Tot hun behoud kwam hun hoofdman op het denkbeeld, om het huis van een' domheer door te laten breken, en zond de helft zijner lieden uit, om de wederdoopers in den rug

te vallen. Dezen meenden in de verwarring van den nacht, eene nieuwe binnengedrongen schaar te zien en weken op de markt terug. Hier barricadeerden zij zich en de strijd werd onbeslist voortgezet. Beide partijen waren geheel uitgeput; om twee uur liet Jan van Leiden wapenstilstand en een mondgesprek aanbieden. Hij eischte, dat zij de wapens zouden neêrleggen en zich overgeven, dan zou hij zich niet bloedgierig betoonen, maar hun gaarne genade schenken. De bisschoppelijken verlangden met wapenen en banieren in vrede de stad te verlaten. Gedurende deze onderhandeling had de hoofdman den vaandrig met eenige manschappen naar den wal gezonden. Dezen lieten in de morgenschemering de bisschoppelijke vaan wapperen en riepen hunnen makkers toe, dat zij nog niet overwonnen, maar erg in de klem waren. Daarop begon het gevecht in de stad van nieuws aan, het bisschoppelijk heir vermeesterde van alle kanten de schier geheel van verdedigers ontbloote wallen, overal werden de wederdoopers neêrgesabeld, en slechts 200 vatten post achter het bolwerk op de markt; nadat de stad reeds veroverd was, streden zij nog een' geheelen dag en legden de wapenen eerst bij verdrag neder, tegen verzekering van vrijen aftogt. Maar toen zij, hierop vertrouwende, meestal

nog in hunne huizen gingen, om eenige have mede te nemen, werden zij toch stuk voor stuk bijna allen doodgeslagen. In alle gedaanten heerschte de dood. Op den Lambertusstoren waren vier wachters; lang verdedigden zij zich tegen de indringende vijanden, eindelijk waren er drie doodgestoken; met hunne lijken werd de vierde levend van de tinnen des torens naar beneden geworpen. Eene week lang haalde men wederdoopers uit hunne schuilhoeken te voorschijn, of de honger dreef hun in het licht, alle uitgehongerden golden voor wederdoopers, — langzamerhand ging het vermoorden in teregtstelling over. In het leeg geplunderde huis des konings vond men niet dan een' zieken knaap, die den weg naar de schatkamer wees. Zij bevatte nog over de 100000 goudguldens. Op den vierden dag na de verovering hield de vorstbisschop zijn' intogt; de sleutelen der stad, de kroon en andere kleinodieën van den koning der wederdoopers, werden hem tegemoetgedragen. Na twee dagen verliet hij de stad weder, het walgde hem de gruwelen der verwoesting te aanschouwen.

Jan van Leiden was, toen het gevecht op zijn einde liep, op de Aegidiuspoort geslopen, om van hier ter gelegener tijd te ontvlugten. Een kind verried zijne schuilplaats. Toen de soldaten hem

wilden grijpen, riep hij hen toe: »Vermeet u niet den gezalfden des Heeren, den koning Zions aanteraken, of gij zult ter helle varen!" Maar de lansknechten dreven den spot er meê: »Zoo gij kunt, koning van stroo, maak u dan los uit onze handen!" Krechting, de voormalige pfarheer en koninklijke geheime raad, werd uit een hoek van het Aegidiusklooster voor den dag gehaald en smeekte te vergeefs om een' dadelijken dood; Knipperdollink bleef drie dagen lang verborgen, eene vrouw verried hem. Van Rothmann zeide men, dat hij in het digtste strijdgewoel gestruikeld en gesneuveld was. Toch werd zijn lijk niet gevonden, en nog lang daarna bestond er een gerucht, dat hij ontkomen was, en nog jaren lang stil op een kasteel in *Friesland* had geleefd. In oirkonden vindt men inderdaad opgeteekend, dat er, op verzoek van den stadsraad te *Munster* in 1537 in sommige Hansesteden op hem jagt is gemaakt. Zijn uiteinde is in een weldadigen sluijer gehuld.

De stad werd totaal leeggeplunderd. De oude uitgeweken bezitters, ongeveer een derde der vroegere bevolking, ontvingen alleen hun grondeigendommen en niet dan tegen losgeld terug. Alle grondbezitting der wederdoopers werd »ten algemeene nutte des vaderlands" verbeurt verklaard.

De gevangen wederdoopers, spookachtig uitgemergelde, uitgehongerde gedaanten werden in lange rijen opgehangen. De kinderen en vrouwen werden eerst gespaard en voorzoover zij bevielen als goede buit aangemerkt. Maar toen vrouwen zich door vergif wreekten en des morgens hier en daar soldaten dood gevonden werden, barstte ook tegen haar de toorn los, tot eindelijk een gebod des bisschops de vrouwen en kinderen der wederdoopers hulpeloos uit stad en land verbande, met bedreiging van doodstraf bij hunne wederkomst, en met verbod aan iedereen, om haar optenemen op straffe van zelf als wederdooper te worden aangemerkt. Men weet niet wat uit haar geworden is. Toch heeft er later menige overdraging van vaders goed op de kinderen plaats gehad. Divara, de koningin, Knipperdollink's echtgenoot en hare moeder, werden den 7en Julij onthoofd; zij wilden het anabaptisme niet verloochenen.

»Gij moet niet denken – schrijft een protestantsch berigtgever in het volgend jaar – dat het alleen de toorn des bisschops is geweest, waarom deze zoo gruwzaam zijn omgebragt, maar Gods gerigt, die geene boosheid ongestraft laat, bijzonder wanneer daardoor Zijn heilige naam wordt gesmaad en gelasterd."

Jan van Leiden, Knipperdollink en Krechting waren voor een afzonderlijk strafgerigt bewaard. De avonturier, die het gewaagd had een zoo ontzaggelijk beeld der phantasie op zich zelven overtebrengen en de uitvoering er van met bloedige hand voortebereiden, was nu in zijne onmagt een schouwspel der tijdgenooten, en de vorstbisschop zond hem als zoodanig rond bij vorsten en heeren, die hij aan zich wilde verbinden. De gevallen koning had intusschen den goeden moed niet geheel verloren gegeven. Toen hij zoo rondgeleid werd, barrevoets en blootshoofds, met ketenen aan hals, handen en voeten, tusschen twee ruiters, zeide hij tot dezen: »Zoo moest men een' Koning toch niet rondleiden." Toen in *Dulmen* veel volks bijeengeloopen was om hem te zien, en iemand spottend vroeg, of hij de koning was, die zooveel vrouwen had genomen? — antwoordde hij: »Neen, ik nam geene vrouwen, maar meisjes en maakte ze tot vrouwen." De bisschop zelf vroeg zijnen diepgezonken mededinger in het slot te *Iburg* waarom hij zijn volk toch zoo jammerlijk te gronde had gerigt? Deze antwoordde: »Frans van Waldeck, eer zouden zij allen van honger zijn gestorven, voordat ik u de stad zou hebben geopend, indien het naar mijnen zin gegaan was." Verder vroeg de bisschop,

met welk regt hij zich zulke magt over de stad had aangematigd?" De gevangene vroeg op zijne beurt: »Wie heeft u regt en gezag over de stad gegeven?" De bisschop verwaardigde zich om te antwoorden, dat hij zijn regt door de vrije keuze van het domkapittel, bevestigd door paus en keizer had verkregen. Maar tegen de wettige keuze door menschelijke overheden, stelde de koning der wederdoopers het onmiddelbare regt uit Gods genade over: »En ik," riep hij uit, »ben van God door zijne profeten tot de heerschappij beroepen."

Zulk een man moet altijd in hooge mate onze belangstelling wekken, en niemand zal het bevreemden, als wij een eenigzins klaarder blik wenschen te slaan in de duisternis van zijn hart, om te kunnen uitmaken, of hij, die de godsdienst dus misbruikt heeft, of door haar gebragt is tot hetgeen met haar in strijd is, aan zich zelven geloof heeft geslagen, en aan dit geloof getrouw is gebleven in het aangezigt van den naderenden vreesselijken dood.

Twee Hessische predikanten hebben op bevel van den landgraaf hem zoeken te bekeeren en op hunne wijs zijne ziele te redden. De een, Corvinus, die over het uiteinde van den strijd het volgende oordeel sprak: »de overwinnaar treurt, de overwonnenne is te niet gegaan," — heeft onmiddelijk daarna den

afloop aan Spalatin gemeld; beide hebben een nagenoeg woordelijk relaas van het eerste gesprek en van het tweede de hoofdzaken in druk uitgegeven. Daar zij wisten, dus luidt hun verhaal, dat men bij den Koning, gelijk zij hem blijven betitelen, met magtspreuken niets kon uitrigten, verzochten zij hem vriendelijk aan den haard plaats te nemen, en op hun vraag hoe het hem ging? antwoordde hij: dat, hoewel hij het met het koude weder hard te verantwoorden had en ongemak leed aan zijn hart, hij niettemin, daar God het toch zoo geschikt had, geduld moest hebben. Toen zij vervolgens, gelijk zij zeggen, met een' fijnen draai het gesprek op zijn rijk en zijne leer bragten, bleef hij op den grond der H. Schrift met schier theologische gevatheid hun geen antwoord schuldig, en antwoordde zelfs eens, toen de Heeren van een »mallen ezelskop" praatten, met groote bezadigdheid en waardigheid.

Hij gaf in twee groote strijdvragen van dien tijd toe, die intusschen hier slechts van ondergeschikte beteekenis waren. Hij liet zich al spoedig overtuigen, dat alleen het geloof aan den gekruisten regtvaardigt, niet eigen waarde of verdienste der werken. Hij erkende, dat hij het vroeger met Zwingli eens geweest was, maar nu inzag, dat de woorden

des Heeren aangaande zijn vleesch en bloed in hunne waarde moesten blijven; toch kon hij niet toegeven, dat ook ongeloovigen het ligchaam en bloed des Heeren genoten, dat dus zelfs Judas het genoten zou hebben, want het ongeloof was toch een al te erg ding: hij stond dus eigenlijk op het standpunt, dat later naar Calvijn genoemd is. Aangaande de overheid gaf hij toe, dat zij van God is ingesteld, maar wanneer zij iets anders beveelt, als Christus leert, zou de revolutie te regtvaardigen zijn, naar het woord van Petrus: men moet Gode meer gehoorzamen dan menschen; de predikanten daarentegen wilden alleen een lijdelijken tegenstand toelaten. Voor de polygamie bragt hij ook eene uitspraak van Paulus bij: »een bisschop zal zijn *eener* vrouwe man," waaruit volgens hem bleek, dat ieder ander man twee of meer vrouwen naar verkiezing mogt hebben. Toen de predikanten hier een ander woord van denzelfden Apostel tegenoverstelden: »een ieder hebbe zijne eigene vrouw!" en dat hij niet zeide: »een ieder hebbe veel vrouwen!" antwoordde Jan van Leiden: »Waar is het, in zoover Paulus hier niet spreekt van alle vrouwen in 't algemeen, maar van iedere in 't bijzonder. Want de eerste is mijne vrouw, daarom hang ik haar aan, evenzoo is ook de tweede mijne vrouw, en ook haar

hang ik aan. Zoo blijft de Schrift in hare waarde en is zij niet in strijd met onze leering." Tegenover zijne tegenwerpingen op het gezag des O. Testaments, wisten de predikanten zich niet op het gebied der beschaving, der christelijke zedeleer en van het gelijke regt der beide geslachten, kortom, tot eene zedelijke beschouwing van den echt te verheffen, maar stelden het huwelijk voor in zijne betrekking tot de burgerlijke zamenleving, die nu in een anderen toestand verkeerde, dan in de tijden van Abraham en Paulus, zij had de veelwijverij verboden, en eene verandering van dat aangenomen gebruik was voor God noch menschen te verantwoorden. Hij ontkende niet, dat het inderdaad eene groote verandering, en in deze eeuw naauwelijks te verdragen was, toch meende hij, dat, hetgeen God zijnen vrienden in het O. Testament had toegestaan, *hem* niet als zonde zou worden toegerekend.

In het hoofdartikel over het wereldlijk rijk, ruimde hij de hem voorgehouden uitspraken des Heeren van zijn enkel geestelijk rijk daarmede uit den weg, dat zij behoorden in den tijd zijner omwandeling op aarde en van zijn lijden, terwijl de duidelijke uitspraken der profetie des O. Testaments, van een tijdelijk en der openbaring van Jo-

hannes, van een duizendjarig rijk des Heeren, betrekking hebben op den tijd zijner heerlijkheid na de opstanding. Van dit wereldrijk des Heeren, zou het rijk te *Munster* een beeld geweest zijn, zooals God door beelden altijd veel aanwijst en te verstaan geeft. »Maar hoewel wij het er voor hielden, dat ons rijk zich zou uitstrekken tot aan de komst van Christus, hebben wij nu toch bevonden, dat ons verstand in dit artikel niet zoo klaar en volkomen is geweest, en dat zelfs de onzen, vooral de predikanten en profeten, dit niet regt hebben geleerd, tot God ons in de gevangenis de oogen des verstands heeft geopend." Maar nog altijd is hij overtuigd om het goddelijke woord onbeschrijfelijk veel te hebben geleden en nog te lijden. Gevraagd zijnde, wat hij zou antwoorden, als God bij het jongste gerigt tot hem zou spreken: Wie heeft u tot koning aangesteld, en u bevolen zulke gruwelijke dwaling in de wereld te verspreiden, tot groot nadeel van mijn goddelijk woord? verklaarde hij te zullen zeggen: »de profeten in *Munster* hebben 't mij van uwent wege gezegd, en ligchaam en ziel ten pand gesteld, dat het uw goddelijke wil en bevel was."

De Hessische predikers waren vertoornd over zijne halstarrigheid weggegaan. Na acht dagen liet hij

hen verzoeken, verder met hem te onderhandelen, en beloofde handelbaarder te zullen zijn. De uitslag van dit tweedaagsche gesprek is in eene belijdenis vervat, die hij met eigen hand heeft onderteekend. Bij hetgeen hij vroeger had toegegeven voegde hij nu nog — niet de verloochening van zijn geloof aan het duizendjarig wereldrijk des Heeren — maar toch de bekentenis, dat het begonnen rijk te *Munster* slechts een ijdel, dood beeld er van geweest was, dat om het misbruik noodzakelijk moest te gronde gaan. Hoewel hij met Rothmann en zijne profeten had gemeend, dat zich zulk rijk tot op de wederkomst van Christus zou uitstrekken, waren zij hierin toch onzeker geweest, en had geen hunner het regte inzigt hierin gehad. Maar zijn koningrijk had hij niet moedwillig of willekeurig, maar op bevel van den profeet Dusentschuer ontvangen, die dit voor God mogt verantwoorden. Hij erkende, dat de overheid van God ingesteld is, en men haar om des gewetens wil moest gehoorzamen, al handelde zij ook als Turken of schurken, dat hij derhalve misdreven had door tegen zijne overheid op te staan; wanneer God hem dat vroeger had doen inzien, zooals nu, zou hij het zeker nooit hebben gedaan. Met het huwelijk erkende hij te haastig te werk te zijn gegaan, en dat het vroeger wel

eene vrije zaak was geweest, maar dat men zich liever aan het algemeen gebruik moest houden. Zijne overtuiging aangaande den kinderdoop en het vleesch des Heeren hield hij vast, en wilde, zoo het niet anders kon, daarop sterven. Maar hij was nog jong en had de vreugden der aarde genoten als weinigen; hij beminde het leven en meende zelfs na zulke daden het nog te kunnen redden, daarom bood hij aan, mits men hem genade schonk, over beide artikelen voor eeuwig te zwijgen, en met behulp zijner vrouwen en Melchior Hoffman, alle doopers tot stilzwijgen en gehoorzaamheid te brengen, zoodat zij voortaan, zoolang de overheid het zou eischen, hunne kinderen zouden laten doopen, zoo men het geloof in hun hart maar vrij liet.

Het is na dit alles wel bezwaarlijk te betwijfelen, dat deze menschen in gelukkige dagen aan zich zelven hebben geloofd, »mogten zij ook als waanzinnigen nu en dan een duister gevoel van de onwaarheid hunner inbeeldingen niet kunnen onderdrukken." Maar in den nacht des kerkers en aan den rand des afgronds drong een lichtstraal door in het gemoed van den droomer en deed hem zichzelven afvragen, of hij ook inbeeldingen en begeerten voor openbaringen had gehouden; in zijn levenslust of doodsangst wil hij zelfs de praktijk

van zijn geloof prijsgeven, maar de kenmerkende leerstellingen van het anabaptisme kan hij niet verloochenen.

Aangaande de zamenspreking met Knipperdollink beweert Corvinus, dat deze beter voor een vechtpartij dan voor een godgeleerd gesprek geschikt was. Hij verweet de Lutheranen, dat zij evangelisch waren, voor zoover het in hun kraam te pas kwam, en dat zij psalmen zongen onder het geruisch der bekers. Bij hem schijnt bij al zijne sluwheid en wilskracht de geest der wederdoopers tot den dolsten humor en gedeeltelijken waanzin te zijn geklommen. Hij heeft het buitensporigste uitgebragt, wat van het anabaptisme ooit aan het licht is gekomen; eens had hij verklaard, dat de Heilige Geest in zijn hart had betuigd, dat eerst dan Munster waarlijk naar den wil des Vaders zou leven, wanneer ieder met verwerping zoowel van het Nieuwe als van het Oude Testament, enkel en alleen zijne gedachten en droomen volgde. Toen het volk eens digt opeengepakt op de markt stond, liep hij op handen en voeten over de hoofden der menigte heen, blies den een' en ander in den mond en riep: »ontvangt den Heiligen Geest, de Vader heeft u geheiligd!" Op een' anderen keer kwam hij dansend voor den troon des konings en zeide:

»Voor dezen plag ik wel met meisjes te dansen, nu heeft mij de Vader uit den Hemel bevolen dus te dansen voor mijnen Heer en koning, den geregten." Deze, wien het lange dansen verveelde, stond op en reed naar huis. Onmiddelijk ging Knipperdollink op den troon zitten, en beweerde, dat hetgeen Jan van Leiden was naar het ligchaam, hij naar den geest was; daar zij dus reeds een' ligchamelijken koning hadden, moesten zij ook een' geestelijken koning hebben; dat was des Vaders wil, dat getuigde ook de Heilige Geest in zijn hart. De koning, die, naar hij zeide, zijn' verheven' geest vreesde en wist, dat hij bij de koningskeuze had gezwegen, liet hem daarvoor drie dagen in de gevangenis boeten; toch werd hunne eensgezindheid niet verbroken, maar de koning schreef hem: Ik vermaan u onze vroegere liefde te gedenken. Verwijder u niet van mij. De weldaden, mij door u en uwe vrouw bewezen, heb ik niet vergeten, ofschoon ik het booze in u heb gestraft." Voor den regterstoel heeft Knipperdollink daaromtrent erkend, dat hij in verblinding, niet wetende wat hij deed, tegen den koning was opgestaan en daarvoor boete had gedaan; niet de leer is valsch, sprak hij, alleen is er eene enkele profetie aangaande de verlossing zonder gevolg gebleven, en

met de vele vrouwen hield hij zich voor bedrogen; maar op de pijnbank bleef hij er bij, dat hij om geene andere reden zich bij de wederdoopers had gevoegd, dan om den bloedigen Jezus te leeren kennen, en dat hij zich geen kwaad bewust was, maar alleen Gods roem en het heil zijner ziel met opoffering van alles had gezocht.

Zeven maanden waren er verloopen, sedert de verovering der stad, toen de gevangenen naar *Munster* werden gebragt, om op het schouwtooneel hunner daden te sterven. Daags voor hunnen dood werd hun gevraagd, of zij ook een biechtvader verlangden? Jan van Leiden antwoordde, dat hij het gesprek en den raad van een' verstandigen man niet schuwde, maar het veeleer als een weldaad zou aanmerken, wanneer Johan von Siberg, de kapelaan des bisschops bij hem wilde komen. Deze was den geheelen nacht bij hem en heeft later aan zijne vrienden, de hessische predikanten, verteld, hoe het berouw van den rampzaligen groot was geweest en hij zich vooral beklaagd had, dat hij den trouwen raad des landgraafs zoo hoogmoedig had versmaad en zich beschuldigde, een' tiendubbelen dood verdiend te hebben: verder zou hij hebben gewenscht, dat Divara, die hij nog onder de levenden waande, zijn berouw mogt deelen en eene

boodschap aan haar afgezonden, waarbij hij, omdat zij er anders misschien niet aan zou gelooven, een alleen aan haar bekend kabbalistisch teeken voegde; toch was hij zelfs toen niet te bewegen, om de dwaling van den doop en van het vleesch des Heeren te herroepen. Knipperdollink en Krechting antwoordden, dat de tegenwoordigheid des hemelschen Vaders hun genoeg was.

De uitgewekenen waren teruggekeerd, de dooden begraven. Den 22 Januarij 1536 op een' zaturdag werden de poorten van *Munster* gesloten, op de markt, waar vroeger de troon stond, was een schavot opgerigt, rondom met soldaten omzet, digt om hen heen gedrongen de menigte somber en in gespannen verwachting; in een huis er tegenover zat de vorstbisschop met zijne raadslieden. De drie gevangenen werden reeds vroegtijdig om 8 uur uit hunne gevangenissen gehaald, op het schavot zagen zij elkander voor het eerst weder. Midden op de stellaadje stak een paal daarboven uit, met een dwarsbalk, ongeveer op eene el hoogte boven het schavot en met een beweegbaar halsijzer. In twee ijzeren bekken gloeiden en knetterden, door blaasbalgen bestookt, kolen, waarop groote tangen lagen. De stadsregter met zijne assessoren beklom het schavot, eene reeks van punten van beschuldiging werd

voorgelezen, »in het geheele Roomsche rijk den hoogsten zoowel als den geringsten dus bekend, dat eenig bewijs overbodig mogt worden geacht." Jan van Leiden verantwoordde zich: »hij had de overheid, niet God, beleedigd." Als overtuigd van anabaptisme en hoogverraad, werd het vonnis over hem uitgesproken, om met gloeijende tangen van het leven ter dood te worden gebragt: desgelijks over de beide anderen. Toen viel hij op de knieën en riep: »Vader in uwe handen beveel ik mijnen Geest!" Onmiddelijk grepen hem de beulen, ontkleedden hem tot aan den gordel, plaatsten hem op den dwarspaal, met den hals in het ijzer gelegd en de armen en voeten aan den paal gebonden, en nu werd met witgloeijende tangen het eene deel van het bovenligchaam na het andere genepen. Waar de tangen het vleesch pakten, schoot een vlammetje te voorschijn en een stank als uit de hel verspreidde zich over de markt. De gepijnigde heeft het niet uitgeschreeuwd, alleen de naastbijstaanden hoorden hem den barmhartigen God aanroepen. Langer dan een uur duurde de foltering, tot eindelijk de beul de keel met eene tang aangreep en daardoor een einde aan de marteling maakte. Toen Knipperdollink op den dwarspaal werd gezet, trachtte hij met den halsband zich de keel in

te drukken, maar de beulen snoerden hem met een touw door den mond aan den paal vast. Men hoorde hem slechts uitschreeuwen: »God, wees mij armen zondaar genadig!" Krechting riep: »o Vader, Vader!" En voor dat men verder eenig geluid van hen kon vernemen, maakte de dood een einde aan de lange gruwelijke pijn. De lijken werden van het schavot geworpen, op eene sleê naar den Lambertustoren gebragt, daar staande in ijzeren kooijen gesmeed en met dezen op den toren geheschen; daar hangen nog de kooijen met de geraamten tot op den huidigen dag, de koning in het midden en eene manslengte boven de beide anderen uit.

Munster verloor zijne stadsvrijheden en ontving op eigen kosten een bisschoppelijk kasteel, alle kerken werden der katholieke godsdienst hergeven en de kloosters weder gevuld. Dit lag wel niet in het bijzonder, hartstogtelijk streven van den bisschop, die integendeel altijd veeleer hervormingsgezind bleef: maar het protestantisme had door zijne overdrijving in die streken zijn regt en zijne magt verloren.

De terneêrgeslagen, teruggekeerde evangelische inwoners waagden het niet den mond open te doen, alle magt was bij het domkapittel en de ridderschap, van wie dan ook de welgeslaagde weêrstand

en reactie was uitgegaan. Evangelische vorsten hadden tot het overweldigen der wederdoopers de behulpzame hand geboden, en toch bestond er wel reden voor, toen de Hessische predikers bij het treurspel op het schavot beweerden, dat aan de blijdschap der priesters en monniken nog slechts ontbrak, dat ook de Lutheranen op die wijze van kant gebragt werden. Luther oordeelde, dat »God den duivel er uit had gejaagd, maar dat des duivels grootmoeder er in was gekomen;" en in onze dagen kon de oude Görres (*) boven allen de Munsterlanders er meê gelukwenschen, dat »het blinde katholicisme in zijne duisterste gedaante" bij hen nu, even als weleer zijnen zetel heeft opgeslagen.

Het anabaptisme, het verloren kind der hervorming, is niet berouwvol in het vaderhuis teruggekeerd, maar na deze ondervinding, welke nog door menigen bloed- en vuurdoop is gevolgd, gaf het met zijne alles omverwerpende fantasiën ook de eene helft van zijn wezen, het geloof aan eene voortdurende profetie, meer en meer op, en de wederkomst des Heeren verloor zich, even als weleer bij de oude Christenkerk, allengs in de onbe-

(*) De ijverige kampioen voor den aartsbisschop van *Keulen*, in diens strijd met de Pruisische regering (1836—42).

paalde blaauwe verte. Zoo kon het in edeler vorm, in de stille broederschap der doopsgezinden (†), meestal alleen de in haar midden opgegroeiden doopend, een letterlijk bijbelsch, hartelijk Christendom in het aanzijn roepen, en aan gene zijde des oceaans, in het land der godsdienstige versnippering, een vreedzaam rijk (*) grondvesten, waaruit het in onzen tijd zijne doopende boden in de oude wereld terugzendt.

(†) Of en in hoever deze broederschap met het anabaptisme zamenhangt; is eene questie, die in de laatste dagen, vooral ten onzent ijverig werd besproken. Het gevoelen, dat hier kortelijk wordt aangestipt, vindt men duidelijker in Hase's Kirchengeschichte, § 374, volgens de 6e uitgave in 1848 uitgegeven. Hier te lande werd een tegenovergesteld gevoelen door de meeste schrijvers over dat onderwerp voorgestaan.

(*) Gelijk men weet zijn het de *baptisten*, die in *Amerika* zoowel als in *Engeland* in groot aantal aanwezig, op die wijze — door het uitzenden van Apostelen — hunne leer over de gansche Christenheid meenen te moeten verspreiden.

